

ÚJ FOLYAM XIX. 9-10. SZÁM BUDAPEST 2010. OKTÓBER ÁRA 680 FT

MAGYAR SZEMLE

KODOLÁNYI GYULA ÉS GRÓH GÁSPÁR SZENT-IVÁNYI DOMOKOSRÓL
– M. KISS SÁNDOR HAAS GYÖRGY NAGY FERENC-KÖNYVÉRŐL –
GRANASZTÓI GYÖRGY: MI TÖRTÉNT? – EGEDY GERGELY: KÖZPOLGÁRI
KONZERVATIVIZMUS – SZMODIS JENŐ: JOG ÉS VALLÁS – OROSZ
ISTVÁN: VÁLTOZATOK WILLIAM SHAKESPEARE SZONETTJEIRE
– SZALAY LAJOS LEVELEZÉSÉRŐL – SÜMEGI GYÖRGY: 1956
KÉPTÁRÁBÓL – BOD PÉTER ÁKOS: GAZDASÁGI SZUVERENITÁS

Balassi Intézet

Könyvtár

Megjelent a Magyar Szemle Könyvek sorozat legújabb kötete. M. Szabó Géza *Alcide de Gasperi és Robert Schuman* után a harmadik kereszténydemokrata európai uniós alapítóatyja, *Konrad Adenauer* életrajzát is megírta *Egy kereszténydemokrata az új Németországért* címmel.

*

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2009) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 9000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magyszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK

Főszerkesztő: kodolanyigyula@mail.datanet.hu

Szerkesztőség: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 13–15 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI

OTP Bank Nyrt.

Richter Gedeon Rt.

A Polgári Magyarországért Alapítvány

Batthyány Lajos Alapítvány

Oktatási és Kulturális Minisztérium

Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Horkay Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György

Olvasószerkesztő: Sebestyén Ilona Rovatvezető: Gróh Gáspár

Képszerkesztő: Csejdy Virág Tördelőszerkesztő: Abinéri Ottó

Korrektor: Kiss István Ügintéző: Hajnal Anna

ÚJ FOLYAM XIX.	9–10. SZÁM	2010. OKTÓBER
KODOLÁNYI GYULA	<i>Egy titkolt államférfi</i>	3
GRANASZTÓI GYÖRGY	<i>Mi történt itt? A politikum újraalkotása</i>	9
EGEDY GERGELY	<i>Közpolgári konzervatívizmus? David Cameron kapcsán</i>	29
GRÓH GÁSPÁR	<i>In memoriam Szent-Iványi Domokos</i>	51
M. KISS SÁNDOR	<i>Önmagába zárt történelem. Haas György Nagy Ferenc-könyvéről</i>	76
BABIRÁK HAJNALKA	<i>Oroszország Georgia elleni háborúja 2. rész</i>	97
SZMODIS JENŐ	<i>A jog és a vallás szükségszerű kapcsolatáról</i>	112
OROSZ ISTVÁN	<i>Üzenetek. Változatok William Shakespeare szonettjeire</i>	128
SÜMEGI GYÖRGY	<i>Elemek 1956 képtárából</i>	146
1% METAFIZIKA	<i>Khalil Gibran: A próféta</i>	155
KÖRKÉP		
GRÓH GÁSPÁR	<i>Könnyet aprítani a vízbe. Szalay Lajos levelezése</i>	157
TÖRÖK BÁLINT	<i>Félelembe zárt múlt (Politikai gyilkosságok Gyömrőn)</i>	165
FÁY ZOLTÁN	<i>Iskolarombolás, iskolaépítés</i>	169

TÓTH KLÁRA	<i>A gyerekek figyelnek bennünket</i>	173
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Adolf Loos kettős évfordulója</i>	176
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>Csak a baj van meg gyorsan</i>	180
BOD PÉTER ÁKOS	<i>Gazdasági szuverenitás: volt-e, van-e, lehet-e?</i>	188
HOZZÁSZÓLÁS		
PÁKOZDI IMRE	<i>„Széchenyi-terv: kamu vagy komoly?”</i>	197
SUMMARIES		202
E SZÁMUNK SZERZŐI		206

Ebben a számunkban Sümei György *Elemek 1956 képtárához* c. cikkéhez a szerző válogatta a képeket. A fedélen Szalay Lajos rajza a *Magyar dráma* című sorozatából.

nka

Nemzeti Kulturális Alap

OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM

OKM

otpbank

Polgári
Magyarországért
Alapítvány

EGY TITKOLT ÁLLAMFÉRFI

Tudjuk, hogy a nagypolitika mozgatói gyakran maradnak ismeretlenek a közvélemény, olykor a bennfentes elemzők előtt is. Ők az úgynevezett szürke eminenciások, akik többnyire egyáltalán nem szürkék, sőt az előtérben szereplőknél akár színesebbek. Alkatuknak vagy a helyzetnek jobban megfelel a második sor, és hatékonyságuk egyik titka éppen a láthatatlanság. Meg tudják magukat kímélni az energiavesztéstől és üresjáratoktól, amellyel a politika színpadán való forgás jár. Szolgálni szeretnek és tudnak, az ügyek fontosabbak nekik mint a szereplés, a tudás fontosabb, mint a hatalom.

A geopolitikailag veszélyes zónában élő nemzetek történetében, amilyen a miénk, gyakoribbak és fontosabbak ezek a szürke eminenciások – vagy általánosabban, a politikai lét titkolt szereplői és tartományai. Ott a nemzeti politika vitele még békeidőben is kockázatos, veszélyes hivatás. Gondoljunk a Magyarországot Trianon után konszolidáló Bethlen István példájára. Miniszterelnöksége lejártával visszahúzódott a nyilvánosságtól, sorsától azonban ez sem óvhatta meg. Horthy egyensúlyozó stratégiájának mindvégig szürke eminenciása maradván, a náci és a szovjetek is halálra keresték őt 1944-45 tragikus hónapjaiban. Biztosan állíthatjuk, hogy Sztálin azért vitette őt moszkvai fogságba, mert a nemzetközileg ismert és becsült Bethlen István túlságosan erős és elvhű tényező lett volna egy 1945 utáni demokratikus Magyarország politikájában. Sztálin a hódoltság fokozatos bevezetését tervezte Magyarországon is,

Bethlennek tehát a börtöntemető jeltelen sírja jutott osztályrészül.

Felnőtt azonban a harmincas években a magyar politika egy másik nagy mozgatója is a háttérben, Szent-Iványi Domokos. Teleki Pál fedezte őt fel, és segítette elsőrangú diplomataképzéshez, amelynek része volt több észak-amerikai kiküldetés is. Szent-Iványi több mint egy nemzedéknyivel volt fiatalabb Telekinél és Bethlennél. Egy náluk korszerűbb szemléletű, rugalmasabb férfi, akinek eszmélése a Trianon utáni realitásokkal és a demokratikus érzelmű fiatal magyar értelmiséggel való kapcsolatban bontakozott ki. 1944 januárjában Szent-Iványi lett Horthy titkos „kiugrási irodájának” szellemi mozgatója, de a náciik sohasem tudták lebuktatni vagy elfogni. Ő volt a Horthy által 1944 szeptemberében titokban Moszkvába küldött, fegyverszünetről tárgyaló kormányküldöttség második embere, diplomáciai vezetője

Az 1944 decemberi „debreceni” kormányban Szent-Iványi külügyminiszteri tisztséget kaphatna, de nem fogadja el. Hosszú moszkvai kényszerveszteglése alatt, úgy látszik, túl mélyen látott bele Sztálin kártyáiba és a jövőbe ahhoz, hogy higgyen az új magyar demokrácia önálló mozgásterében. 1946 decemberében a kommunisták által a kisgazdák lefejezésére és megfélemlítésére konstruált Magyar Község-per egyik fő vádlottja lesz, és csak 1956 szeptemberében engedik ki a börtönből. Szabadulásakor egy igen jól informált jóakarója figyelmezteti, hogy ha az ősszel zavargások törnének ki Budapesten, ki ne mozduljon a lakásából, mert vissza fog kerülni a börtönbe, ezúttal már életfogytiglan. (Hírlik, ekkor már bevetésre készen állhatott a szovjetek és a magyar moszkovita kemény mag terve annak a „kezelhető” zavargásnak a kirobbantására, amelynek nyomán le lehet majd számolni a magyar forrongókkal és álmaikkal demokráciáról és semlegességről – helyette lett belőle világra szóló forradalom és történelmi lecke a szovjet hadseregnek, s valóban lett terror.)

Szent-Iványi, bár óvatosan, mégis részt vesz 1956 októberének pezsgésében, s másokkal együtt egy demokratikus koalíció létrehozásában fáradozik, amelyben méltó tisztséget kapott volna ő is. A forradalom bukásával azonban az ő számára, ötvennyolc évesen, elvész az utolsó történelmi esély, hogy a magyar politika élvonalába kerülhessen, képességeihez és ismertségéhez méltón egyszer akár a miniszterelnökségig vihesse.

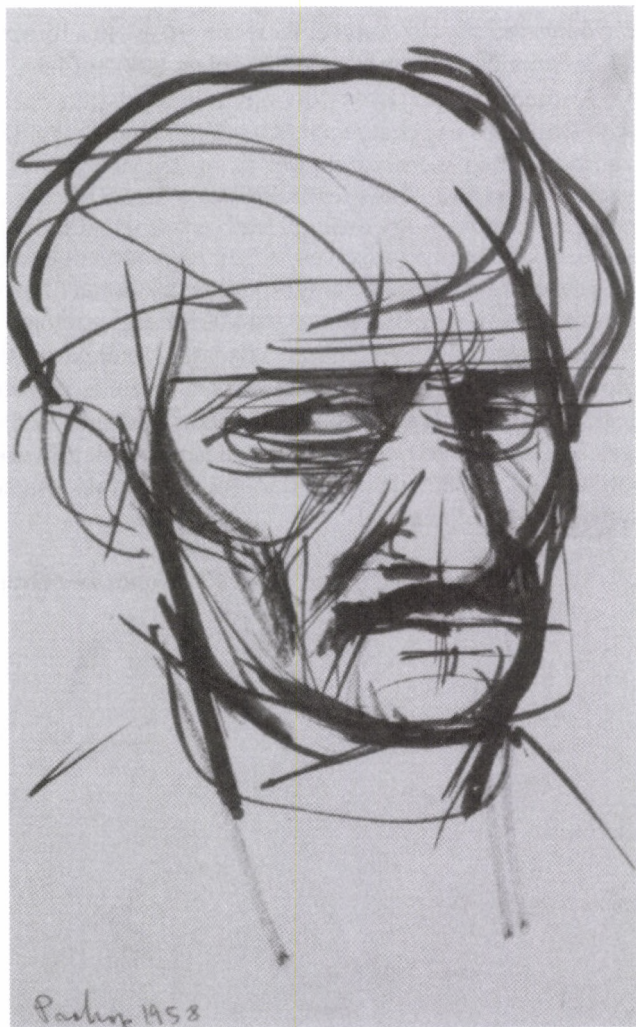
Nincsenek vagy-vagy válaszok, magatartás és gondolat párban futnak. A nagypolitika változatos terében is minden pályának alkat és sors adja meg hitelét, igazát. Szent-Iványi a maga szinte végletesen árnyékban maradt életével rengeteget ért el. Ikonikus alakja és vezetője volt a Horthy-államirányítás reformista, realista fiataljainak, majd az ellenállási mozgalomnak. Agya és szíve volt az üldözöttek mentésének 1944-ben. Szellemi irányítója a kisgazdák küzdelmének az állam kommunista kisajátításával szemben 1945-46-ban. Minden alternatív politikai elképzelés, reális gondolat és zagyvaság, kommunikációs metszéspontja, 1956-ban is. Életműve ugyanezt a szellemi és erkölcsi pályát folytatja majd a teljes homályban. 1972-ben kiutazási engedélyét használta fel, hogy végleg elhagyva hazáját Nyugaton telepedjen le. Élete utolsó nyolc évét Bécsben, Konstanzban, majd Heidelbergben tölti: nem kérdéses, azért emigrált, hogy szabadon írhasa meg emlékiratait. Bízott legendás emlékezetében, és a diplomáciai úton Bécsbe csempészett kétbőrröndnyi feljegyzésében. Szent-Iványi bennfentes koronatanú volt, és hatalmas tudású elemző elme. Kortársai kiemelték páratlan kíváncsiságát, kísérteties éleslátását és olykor kínos tárgyilagosságát. Valóban olyan remek és fontos ez a munka, oly zseniális elemzése Magyarország nemzetközi helyének és a történelmi szereplőknek, mint néhány beavatott barátunk állítja, s mint amilyet az 1946-os, egyetlen példányban elérhető rövidebb magyar nyelvű kézirat sejtet? Még nem tudjuk.

Mintha Szent-Iványi különös sorsa folytatódna e hatalmas, 4500 oldalas angol nyelvű munka utóéletében is. A végrendeletben meghagyott zárolási idő 2005-ben járt le, de az azóta eltelt évek nem voltak elegendők ahhoz, hogy ennek a kéziratnak kiadója akadjon Magyarországon, akár angolul, akár magyarul, akár egészében, akár kivonatossan. Az emlékirat és írója kevesek titka maradt, egy eltitkolt államférfi hagyatéka.

Mi az oka ennek a tétlenségnek? Közöny és tudatlanság a valódi értékeink iránt? Letargia? A bevett történelmi sablonok inerciaja a fejekben? Mert feltehető, a 20. századi magyar történelmet jó néhány ponton újra kell majd értékelni az emlékiratok fényében, s nemcsak Szent-Iványit tenni méltó helyre a közösségi emlékezetben. Török Bálint 2004-es könyve – *Farkas esz meg, medve esz meg...* – világos és jól dokumentált vázlatot adott az életútról, azonban Szent-Iványi ismertségében nem hozott áttörést.

Van a Szent-Iványi életműnek a személyiségen túl, máig érvényes politikai üzenete is: egy nagylátókörű, pragmatikus nemzeti stratégiát fogalmaz meg külkapcsolataink számára. Ezt is megmutatja lapunk mostani számában Gróh Gáspár remek esszéje. Azt, hogy e kis körben ismert, búvópatakként tovább csordogáló koncepció és szellemiség hogyan lett a rendszerváltozás külpolitikájának fő vonulata Antall József, majd az első Fidesz-kormány stratégiájában úgy, hogy megalkotójának neve szinte ismeretlen maradt.

Gróh esszéjében plasztikusan elevenedik meg, bukkan fel s tűnik el újra meg újra Szent-Iványi figurája. Foszlányokban, ahogy a kisgyermek és a kamasz látta, ahogy a család legendáriumában bukkant fel és tűnt elő titokzatos pesti barangolásain, céltudatos lödörgései során, amelyek hozzátartoztak a kádári évek értelmiségi létmódjához. Azt hiszem, sok családi legendáriumban őriznek ilyen képfoszlányokat erről a titkolt államférfiről, a diszkréción és a kons-

PROKOP PÉTER SZÉNRAJZA
AZ ARCOK A TÁBORBÓL. C. SOROZATBÓL, 1958

piráció mesteréről, aki annyi embert ismert, és aki a történések középpontjában mindig a kellő időben bukkant fel.

A mienk is őríz ilyen foszlányt: 1944 nyarán Szent-Iványi Domokos nagybátyámat, Kodolányi Jánost megbízta azzal, hogy írjon memorandumot az ország helyzetéről, a sürgősen teendő radikális lépésekről és a szovjetek elé tárandó gondolatokról egy majdani fegyverszüneti küldöttség részére. A közvetítő a veszélyes időben nagybátyám barátja volt, az oroszul jól beszélő Faragho Gábor, a katonai hírszerzés vezetője. Ő lett az őszi moszkvai küldöttség vezetője.

Össze kellene gyűjtenünk közösségi emlékezetünk múltó szikráit Szent-Iványi Domokosról, e kivételes realistáról, akinek alakja, alkatával oly ellenkezően, lassan a ködlovagok irrealitását ölti magára. Meg kell ismernünk művét és politikai hagyatékát: oda kell állítanunk, ahová való, eszmélésünk középpontjába.

KODOLÁNYI GYULA

2010: MI TÖRTÉNT ITT? A politikum újraalkotása¹

Nemrég egy televíziós kerekasztal-beszélgetés végén beszélgetőtársam, a történész akadémikus figyelmeztetésben részesített. Mint mondta, a mentalitástörténet csak igen lassú változásokat ismer, ezért is beszélhetett Babits Mihály, Szekfű Gyula sajátos magyar jellemről, mely hosszú idő alatt formálódott. Ingerültségét az váltotta ki, hogy az idén tavasszal történt fordulatot, az ellenzéknek a szavazatok 53 százalékával elért győzelmét a gondolkodásmód változásának is tulajdonítottam, és utaltam arra a sajtópólemiára, amely Orbán Viktornak a forradalommal kapcsolatos fejtegetéseit kísérte. Csak a helyhiány akadályoz, hogy a számomra érdekes történetelméleti kérdésre ne térjek ki részletesebben. Ezért annyit szögeznek le, amennyit itteni mondanivalóm szempontjából tartok fontosnak. A helyzet az, hogy a történetírás ma már a hosszú ciklusok mellett a rövidebbeknek és a középtávúaknak is nagy jelentőséget tulajdonít, ezért nyugodtan lehet állítani, a nemzedékváltások is hoznak változásokat a mentalitások alakulásában, miközben, így igaz, a lassú változások, hogy például éljek: a gyermekkor felfedezése, a családi szféra erőteljes elkülönülése a közösségi élettől, akár évszázadokat is igénybe vehetett. Másfajta változások azonban messze nem igényelnek ennyi időt. 1945 például még nincs annyira messze a gondolkodásmódban, bár más tekintetben igen.

Azon nem lehet megütközni, hogy a most lezajlott politikai fordulat valakiből ellenkezést vált ki, mások afféle proteszt szavazás eredményének, a győztesek különleges

szervezettségének, a vesztes nagy vereségének stb. tulajdonítják a hatalomváltást. Netán, csak óvatosságból, mások azt mondják, várjuk ki a végét. Az eltérő vélemények mögött nyilvánvalóan más-más politikai meggyőződés, nemegyszer más-más emberkép is lehet. Sokszínű világunkban eltérő felfogások állhatnak vitában az efféle kérdésekről. Éppen ezért van helye ennek is, amelyet a változás mélyebb rétegei, egy lehetséges fordulat természete foglalkoztat.

Mi történt tehát itthon az elmúlt hónapokban? Mi került a felszínre a múltból, milyen következtetéseket lehet levonni abból a nagy politikai győzelemből, amely a demokrácia intézményes keretei között következett be?

Minden történelem nemzedékek története. Húsz éve, amikor egy felhevült hölgy a kommunisták felakasztását kérte számon a politikai gyűlés szónokától, Antall Józseftől, ő a máig idézett, „Tetszettek volna forradalmat csinálni!” mondattal válaszolt. Mások voltak a körülmények, mint ma, és a szavak jelentése is különbözött olykor. A forradalom kifejezés például azt a földindulást jelentette, amely 1956-tal ellentétben éppenséggel elmaradt 1990-ben, mert nem következett be az ún. rendszerváltozáskor. Hogyan jutottunk 2010 tavaszáig, amikor a Parlament első ülésén Orbán Viktor azt mondhatta, hogy „az új Ház valójában alkotmányozó Nemzetgyűlés és rendszeralapító parlament”?

A polgárháború természetéről

Szellemi és közéleti polgárháború volt nálunk az elmúlt húsz évben. Két Magyarország állt szemben, jóllehet a résztvevők, az érintettek sokáig nem is értették, hol húzódnak a frontvonalak. Az egymásnak feszülő ádáz politikák nem voltak képesek politikumba rendeződni, ami erős hatással volt a gondolkodásmódok alakulására. A mostani fordulat következménye lehet, hogy ez a helyzet megszűnik, mert a szembenállás lanyhul, hiszen politikai értelemben az egyik

ellenfél, amelynek a megosztottság fenntartása állott az érdekében, kidőlt. Így esély nyílik a politikum újraalkotására, ami a demokrácia megfelelő működésének egyik előfeltétele.

Húsz évvel ezelőtt az volt a látszat, hogy a gyökeres fordulatot hirdető ún. demokratikus és nemzeti ellenzék áll szemben a múltat, a késő Kádár-korszakot képviselő erőkkel. Úgy látszott, az utóbbiak veszítettek, a közélet színpadára került szereplők többsége új volt a parlamentben is és más fórumokon is. Miközben az emberek álmélkodtak az új parlament megválasztása körüli vad hangulatot tapasztalva, gyorsan eluralkodott egy újfajta magatartás is.

A hétköznapi életbe, majd a közéletbe is betört és heves mivoltában tapasztalható lett egy viselkedés, a szabadság egy sajátosnak érzett formája, amelyet korábban csak korlátok között tartott állapotában, lefojtott formájában lehetett megtapasztalni, s amely most hirtelen fékeit veszítette. Mintha a Hobbes *Leviathan* (1651) című könyvének inspirációját adó emberek tódultak volna elő. A könyv nyomán híressé vált mondat, *Bellum omnium contra omnes*, a már annak idején Hobbest is foglalkoztató feszültséget fejezi ki. Aktualitását mindenki a bőrén tapasztalhatta. „Ha harc, hát legyen harc. Én nem fogok kitérni előle” – írja még 2010 júniusában is az egyik, véres küzdelemről álmódó magyarországi politikai hadúr a blogjában. Közírók, jobb- és baloldaliak egyaránt „hideg polgárháborúnak” nevezték a miénket éveken át.

Ez a pusztító és a közgondolkodást, a látásmódot, az emberképet súlyosan befolyásoló állapot azt sugallja, hogy a harc mindannyiunk eredendő, természet adta tulajdonságából következik. Mindenki egyenlő, ez a látszólag ártatlan kiindulópont. Ám ha így van, akkor úgymond indokolt feltételezni, hogy bárki képes saját érvényesülése érdekében bűnt elkövetni. Egy jellegzetes posztmarxista megfogalmazás szerint a forradalom a jog felülírása. Következésképpen, ha nincs forradalom, akkor kellene majd csinálnunk egyet,

ha másért nem, azért, hogy a bűn eltűnjön. Valóban, ez az újfajta szabadság a régi rendszer eltűnését követően azt sugallta, hogy vele együtt eltűnik, elfelejtődik, lezárul minden, ami előtte történt. Nincsenek hibák, bűnök, nincs helye a lelkiismeret-furdalásnak sem. A rendszer új, az induló lapok tiszták.

Hobbes nagy politikaelméleti művének az volt az egyik felismerése, hogy az ember azután vágyakozik, amit a másik ember szeretne, a dicsőség vágya hajtja és csak a félelem korlátozza. A kilencvenes évek elején nálunk szinte megelevenedett valami abból a premodern világból: például a szabadságot kísérő gyanakvás. Gyanakodni kell, mert a többiek fenyegetik a biztonságunkat. Gondolkodás nélkül túrtük, sőt fogadtuk el, hogy természetes a hadiállapot, amelyben mindenki mindenki ellen küzd. Hogy valójában dzsungelharc zajlik. Nyilvánvaló, ebből következik, hogy mindenki felsőbbrendűnek képzelheti magát a másikkal, például a nagyobbak gondolt „szürkeállománya” miatt, hogy a gyanakvás az alapállás az emberi kapcsolatokban, hogy a hatalom megszerzése és megtartása a legfontosabb cél. A szembenállók nálunk a legalapvetőbb dolgokban sem voltak képesek együttműködni az elmúlt két évtizedben.

A dzsungelharc hívei és hirdetői ellenfeleiket előszeretettel bélyegzik meg rasszizmussal és más, a politikailag korrekt jegyében megfogalmazott vádakkal egy régóta ismert és nagyon egyszerű eljárás jellegzetes alkalmazása által. Az ellenfelet többé nem ellenségnek nevezzük, hanem valamilyen *Weltbürgerlichkeit* korrektségére hivatkozva törvényen kívülinek, az emberiségen kívül eső békebontónak. Nem megsemmisíteni kell őt, hanem nyomtalanul eltüntetni. Hogy ez a gondolkodásmód például a hazugságot irodalmi értéké tette a közbeszédben, az inkább csak illusztráció ahhoz a drámai minőségromlást eredményező közönyhöz képest, ami a közjó, az erény tekintetében eluralkodott a közéletben és a kormányzásban. A foglalkoztatás drámai

negatív rekordjain, a közerkölcs romlásán, a cigányság gettósításán át a szociológiai és kulturális értelemben egyaránt végtelen társadalmi szakadás növekedésétől ível mindez addig az általános tényig, hogy ma, Magyarországon, egy gyenge állam áll szemben egy gyenge, fogódzóit, tájékozási pontjait vesztett polgár társadalommal.

A legyen harc, a kard, ki kard felfogás a politikumot az ellenség és a barát közti különbségtételként fogja fel. A másikat tehát csak ellenségként lehet elképzelni.² Ebben a szemléletben a politika csakis irracionális lehet, mert a szemben álló csoportosulások között eleve lehetetlen a megértést szolgáló, józan és ésszerű párbeszéd.³ A két Magyarország immár elterjedt képzeletéért pusztító, mert a megosztottságot és a hatalmi-politikai harcot végzetesen természetesként kezeli, sorskérdésként sejteti.

A német filozófus, Peter Sloterdijk szerint a nemzet „stresszegység”. Olyan emberek csoportja, akik együttesen képesek válaszolni a közös gondokra. A nemzet mindig spontán módon nyilvánul meg a hagyományokhoz való ragaszkodáson keresztül. A magas szavazati arány megengedi a feltételezést, hogy ez következett be a közelmúltban, a stressz idézhette elő a fordulatot. Vége a háborúnak, összezsugorodik a dzsungel?

A 2010. tavaszi politikai fordulat jelentősége az lehet, hogy húsz év után végre formát ölthet a politikum. A politika a tudomány, így a politikatudomány vizsgálódásának a tárgya, a politikum ellenben a gondolkodásé. A politika tehát a politikai rendszert jelenti, mint olyan társadalmi alrendszert, amely megkülönböztethető más alrendszerektől, és különféle társadalomtudományi vizsgálatok tárgya. A politikum ellenben közös gondolkodás a társadalmi jelenségekről, a közeg, amelynek folyamatában a társadalom megalkotja önmagát. A nemzet mint stresszegység, tehát a politikumban jön létre és felteheti, például, azt a kérdést,

hogy mi az ellentét a Kádár-rendszer puha diktatúrája és az 1990 utáni rendszer között⁴.

Politikum és demokrácia

A fenti kérdésre filozófiai értelemben csak akkor lehet megadni a választ, ha a társadalmi valóság megértésének szándéka a társadalom mint politikai társadalom értelmezésén alapul. Ami viszont azt a kérdést veti fel, hogy hol van a hatalom helye. A hatalom helye az az eszköz, vagy az a jelkép, amelynek segítségével a társadalom képes megragadni a saját alakját, megjeleníteni azt a döntő körülményt, hogy mi a viszonya a saját belső megosztottságához. Minthogy nálunk az elmúlt húsz évben a polgárháború miatt elmaradt a politikumról való gondolkodás, a magyar társadalomról egyedül a tudomány eszközeivel szokás számot adni, a két Magyarországot pedig már-már természeti adottságnak szokás tekinteni. Amiben nagy szerepe van a marxista gondolkodás erős hagyományának, s ez a hagyomány vagy inkább régi beidegzés szintén gátolja a politikum létrejöttét.

A marxizmus azt tanítja ugyanis, hogy a társadalom egységei, tényezői, összefüggései, gazdasági, technikai meghatározottságuk már azelőtt léteznek, hogy elkezdenénk róluk gondolkodni. A politikum viszont ennek éppen az ellenkezőjét jelenti. A társadalom politikai megfogalmazása az adott társadalomban az emberi együttélés formába öntését, az egyes elemek kapcsolódását, megkülönböztetését teszi lehetségessé. Így vetődik fel például a kérdés, hogy hol van és mi a hatalom helye. Nem elméletről van szó, hanem olyan, a társadalom egésze számára jelentős, a gondolkodást segítő fogódzókról, amelyeknek nyilvánvaló jelentése van. E fogódzók mint koncepciók rendeltetését azzal lehet jellemezni, hogy segítségükkel, belőlük kiindulva lehet megragadni azokat a szempontokat, amelyek irányadóak, mérvadóak a társadalmi életről alkotott elképzelések for-

mába öntésekor. Ezért lehet állítani, hogy a politikai jelenségek másként értendők a politikum felfogásában és ismét másként a jelenségek tudományos értelmezésében. Ezért is kell tehát újra rámutatni, hogy a politikum a gondolkodás ügye, a politika ellenben a tudományé. Ám gondolkodás és tudomány között szoros kapcsolat van. Természetes, hogy a modern társadalomtudományok szempontjait, kérdésfeltevéseit jó néhány esetben éppenséggel a politikum változásai írják felül. Lássunk néhány példát:

A második világháborút követően, a vészorszak rettenete, a háborús áldozatok hatalmas tömege és az anyagi pusztulás súlya alatt a politikum kérdése nálunk is, de szerte a világban is az volt, hogyan következhetett be mindez, milyen tanulságok vonhatóak le. A társadalomtudományi érdeklődés homlokterébe így és ekkor kerültek például azok a kérdések, amelyek a gazdasági-társadalmi mozgások ciklikusságára vonatkoztak. A gondolkodásmód átalakulása, a növekedés gazdasági, népesedési hullámvölgyeinek, csúcspontjainak problémái addig nem voltak jelen a tudományos gondolkodásban.⁵ Mindez új irányokat, új szakterületeket nyitott a szociológiától a demográfián át a gazdaságtanig és a történetírásig.

Hasonlóképpen a sokkoló változások hatására lett általános a történelmi gondolkodásban az a meggyőződés, hogy a történelem többé nem az élet tanítómestere, mert a múlt tanulságai nem készítették fel az embereket a bekövetkezett tragédiákra és változásokra. 1945 után másként íródott a történelem, mint korábban.⁶

A totális rendszerek, diktatúrák és a demokrácia ellentétének tanúsága szintén érzékelteti a politikum mibenlétét. A társadalom felbomlásának, szétforgácsolódásának képze az emberekben az elszigetelődés, az elhagyatottság és az anarchia képzetét kelti. Amikor a demokrácia van váltságban, a megoldást a parlamentarizmus megszüntetése, egy, a népakaratot kifejező, újfajta hatalom látszik jelenteni.

Ilyenkor szokás idézni a weimari Németország bukásának példáját. A választott politikusokat, továbbá egy-egy népcsoport, társadalmi csoportosulás tagjait az újfajta hatalom, a diktatúra hívei olyan személyekként látatják, akik csak a saját egyéni érdekeiket és hatalomvágyukat akarják kielégíteni. A kommunizmus idején a „burzsoá individualizmus” vagy a „zsiros paraszt” volt például az egyik legnagyobb szitokszó, a nácizmus elsőként a „kozmpolita zsidókat” támadta. A náci vagy a kommunista totalitarizmus kisajátítja a hatalmat, és a nép egyedüli, demokratikus képviselőjeként szerepel, annak kizárólagos megjelenítőjeként lép fel. A társadalom *test* lesz. Ez a hasonlat a nép egységét fejezi ki használóik szándéka szerint, szemben az individualizmussal és annak kísérőjelenségével, a társadalmon belüli ellentétekkel. A náci vagy a kommunista uralom idején a hatalmat az uralkodó erő tartósan elfoglalja.

A demokrácia politikuma annyiban emlékeztet a totális diktatúrákéra, hogy a hatalom legitimitációját ebben is a népre való hivatkozás alapozza meg. A demokratikus hatalom gyakorlóit azonban egyebek mellett azért nem lehet összetéveszteni magával a hatalommal, mert a hatalomnak a demokráciában nincs állandó arca. Minden kormányzó-hatalmat meghatározott időre választanak, ezért nem lehet a hatalmat tartósan megtestesíteni egyetlen személy vagy jellegzetes társadalmi csoportosulás által, ellentétben egy középkori vagy korai újkori királysággal, császársággal. Áthidalhatatlan távolság van a demokrácia szimbolikus és valóságos hatalmai között, vagyis azok között, akik átmenetileg gyakorolhatják a hatalmat, és a hatalom helye mint a társadalom megalkotásának vezérelve között. A demokráciában a hatalom helye, jelképes értelemben, azért üres, mert tartósan nem lehet elfoglalni, miközben folyamatos a küzdelem érte.⁷ Ez az oka annak, hogy a demokrácia társadalmát éppen sokfélesége miatt, mint imént utaltunk rá, nem lehet testként meghatározni, miközben például egy, a

nép nevében totális hatalmat követelő kommunista vagy szélsőjobboldali irányzat szófűzéseiben a *nemzettest* metaforája természetes. Feltéve hogy ők jelentik az agyat abban a testben.

A politikum helyreállítása Magyarországon

Mit jelent a politikum újraalkotása? Visszatekintve az elmúlt húsz évre, a mostani új körülmények között a politikum kérdése nálunk ma az, mit gondolunk a társadalom megosztottságáról. Ami annak a megfontolását jelenti, hogy az anyagi és szociális megosztottság mellett mit kell gondolni a gondolkodásmódok közti különbségekről.

A politikum helyreállítása, újraalkotása kapcsán először az vetődik fel, hogy összetartható-e a mai magyar plurális társadalom, s ha igen, miben különbözik más plurális társadalmaktól. A zürichiekhez mérhető vagyoni és egészségi mutatók egyes budai kerületekben és a hozzájuk viszonyított, mondjuk, budapesti VIII. kerületi vagy ózdi adatok különbségei, a foglalkoztatás drámái, a mélyszegénységben élők sorsa, köztük az annak nagy hányadát kitevő cigányság drámai nehézségei jelzések arról, mit kell érteni ma nálunk a társadalom szakadása alatt. A tisztességes kormányzás e szakadás mérséklésén, eltüntetésén kell hogy dolgozzon. A demokrácia politikuma azonban azt is jelenti, hogy például az újraelosztáson alapuló anyagi egyenlőség vagy éppen a gondolkodásmódok harmóniája illúzió. Az efféle egyenlősítő társadalom elvben sem valósulhat meg.

A 2010-es választási eredmény – 64 százalékos részvétel mellett az összes szavazatok 53 százaléka a vezető politikai erőt támogatta, miközben az ellenzék megosztottabb, mint valaha – azt üzeni, hogy helyreállítandó és helyre is állítható a politikum. Miközben nyitott, hogy a közélet miként fog válaszolni erre az igényre, két problémát már előzetesen tisztázni kell vele kapcsolatban. Hogyan tekintünk

az elmúlt húsz év politikai változásaira? Mit jelent közösség és társadalom kapcsolata?

A totális diktatúrák, így a magyarországi kommunista rendszer ígéretei is hitelüket veszítették az 1990-es fordulat idejére, s az ekkor szárnyra kapott, fentebb a „szabados szabadság” kifejezéssel jellemzett gondolkodásmód nem egyszerűen szélsőséges végletet képviselt, hanem eszmei tisztázatlanság is fakadt belőle, amely lehetetlenné tette a politikum kialakulását. E gondolkodásmód az úgynevezett szociálliberális szerveződésekben, például a Demokratikus Chartában (1991) öltött politikai formát. A helyzet megértését bonyolította, hogy e mentalitás követői 1990 előtt az emberi jogok védelmére helyezték a hangsúlyt, és politikai stratégiájukat tekintve a Kádár-rendszer reformált folytatásában voltak érdekeltek az őket támogató nyugati baloldallal együtt. Lényegében elutasították az úgynevezett nemzeti oldal ellenzéki mozgolódásait, mélyen idegenkedtek annak képviselőitől és attól, hogy például a számukra idegen közösségi, kisebbségi jogok védelmében együttműködjenek vele.⁸ Az 1989–90-es fordulatra ők sem voltak jobban felkészülve, mint a nemzeti oldal. Később természetes szövetségeseivé váltak az egykori állampártnak, ami, többek között az emberjogi radikalizmusuk miatt is, 1990 után megnehezítette és össze is zavarta a múlttal való szakítást és a számonekérést. A politikum újraalkotása szempontjából nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a liberalizmus kifejezést kisajátítva annak értelmét leszűkítették, egyoldalúvá tették, a magyar szabadelvű hagyomány értelmezését kiiktatták a közéleti gondolkodásból. E súlyos önellentmondások gerjesztették a közéleti feszültségeket és nagyban hozzájárultak a demokrácia állapotát meghatározó állam és polgártársadalom közti kapcsolat további gyengítéséhez.⁹

2010 áprilisára a viselkedésnek és a gondolkodásnak ez a zavarossága vált az ország széles többsége számára nyilvánvalóvá és elfogadhatatlanná. Valóban el lehet gon-

SZALAY LAJOS: A KIVÉGZÉS
A MAGYAR DRÁMA C. SOROZATBÓL

dolkodni annak a beállításnak a létjogosultságán, hogy nagyon sokan valami ellen szavaztak, hogy a demokratikus fordulatot könyörtelen önzése és hiteltelensége miatt a balliberálisnak nevezett, valójában szellemi és erkölcsi értelemben strukturálatlan képződmény veszítette el. Nézőpont kérdése persze, hogy a nagy győzelem nagy vereséget jelent-e, vagy fordítva.

Ennél nagyobb a jelentősége annak a tanulságnak, hogy a társadalmat ért súlyos károk az említett „stressz-közösségbe” mozgósították az embereket: az önzés, a vele párosult, hetvenkedő korrupció, a szolidaritás hiánya, a közpénzek sorsa, a tömeges társadalmi problémák iránti közöny, az állam alkalmatlansága a válságok kezelésére stb. Mindez ugyanabba az irányba mutat: a közösségre vonatkozó igény, a róla való gondolkodás felé. A politikum újraalkotása elképzelhetetlen a közösségi keretek végiggondolása nélkül, röviden: a politikum lehetetlen közösségiség nélkül.

A közelmúltig, sőt napjainkig nálunk is hatást gyakorló marxista gondolkodás a társadalmat és a közösséget szembeállítja.¹⁰ Számptalan körülmény azonban cáfolja ezt, nem utolsósorban azért, mert éppen a demokrácia körülményei között tapasztalható az, hogy a szembeállítás tarthatatlan. A család vagy a vallás, továbbá más sorsközösségek végső soron szellemi kapcsolatokat, azokon alapuló mintákat jelentenek, amelyek valamilyen organizmusba szervezik tagjaikat. A társadalom nem ellentétben van ezekkel, hanem olyan külső világot alkot körülöttük, amelyben egyének akaratai kereszteződnek alkalmanként (így üzleti kapcsolatban, más szervezetben), vagy külső akarat hatása alatt.

Még ezt a külső burkot is áthatja azonban valami, amit időfeletti egységnek, sőt hagyománynak, kultúrának lehet nevezni, hiszen hagyományaiban, kultúrájában képes a társadalom egybefogni a saját múltját és a mégoly tarka képzeletit a jövőről. Nagyon sokan a társadalom közösségi vonásait nemzetként és kiterjedt sokaságra vonatkozó értelemben

sorsközösségként élük meg vagy értelmezik. A nemzet mint a politikum része és formálója, közbeszéd is a sorsközösség helyzetéről, amelyet e közösség tagjai létező egészként fognak fel. Közösség és társadalom két forma, amelyek éppen emiatt nem zárják ki egymást, laza egységbe illeszkednek, miközben ellentmondásban is vannak. A politikum lényegéhez tartozik napjaink Magyarországon, hogy a *nemzet*, sorsközösségi mivoltában, nem gyűrheti maga alá az egész társadalmat, másrészt viszont az imént külső burokként jellemzett társadalom sem válhat egyeduralmukodóvá, azaz nem létezhet saját közösségei nélkül.

A fordulat következtében a magyar társadalom végre természetes, kétrétégű egységbe rendeződhet, amelyben egyszerre vannak jelen az élő, lelki és ösztönös emberi kapcsolatokból építkező kisebb és nagyobb közösségek, továbbá jelen vannak az ésszerű-tárgyias kapcsolatok szövetei is, amelyek együtt a közösségiség és a külső társadalmi kapcsolatok közegeit adják. *Nemzet*, demokrácia és társadalom összefüggésének így lehet a *politikum* egyszerre a színtere és az alakítója is.

Politikák, politikum

2010 tavaszán a politikai folyamatok legkülönösebb fejleménye „a többség szerveződésének minősége volt” – írja Kulin Ferenc. Mostanáig nem volt világos, hol van a magyar politikai tér centruma – folytatja –, mert a jobbszél és a balszél is betüremkedett a középmezőbe, és valamelyik véglet árnyéka vetődött rá. A társadalmi válság elmélyülése, az államcsőd fenyegetése és a morális összeomlás kellett a balliberális érdekszövetségek felbomlásához, miközben másikként megjelent egy olyan politikai erő, amely a „piaci elvű közösségi rendből kitaszított, mélyszegénységben élő százazrek jogos biztonságigényének képviselőjében” lépett fel, és már pusztán létével is fenyegeti a demokrácia alkotmányos kere-

teit.¹¹ Az új magyar Országgyűlésről ki lehet jelenteni, hogy benne, diskurzusaik tartalmát tekintve, a kis súllyal bíró ellenzék egyik szélsőségét, egy nemzet nélküli „demokráciát” követelő párt jelenti, a másikat pedig az, amely demokrácia nélküli nemzetet szeretne megvalósítani.¹² Demokrácia és nemzet együttesét velük szemben a kétharmados többség jeleníti meg benne.¹³ E többség kivételes nagyságáról szólva nem lehet elsiklani a mellett a körülmény mellett, hogy a választási kampány az ellenzék részéről elsősorban éppen ennek a kétharmadnak a megakadályozására irányult. A végeredmény valóban csattanós lezárását jelenti a polgárháborús időszaknak. A 174 egyéni választói körzet megnyerése a lehetséges 176-ból a legékesszólóbb demonstrációnak tekinthető ebben a tekintetben. Kimondható, hogy az emberek szavaztak a győztesről is, és miután felhívták a figyelmüket ennek a körülménynek a jelentőségére, külön szavaztak arról is, hogy a győztes parlamenti helyeinek száma valóban múlja felül a kétharmados arányt.

Mindezt mérlegelve, a „nemzeti együttműködés”, a „nemzeti összefogás”, a „nemzeti egyetértés”, újabban a „nemzeti centrum” különleges célkitűzésként jelenik meg. Fokozott izgalmakat váltott ki Orbán Viktor több ízben kifejtett meggyőződése, hogy ami történt, az forradalom, sőt több, mint az.

A szokványos politikai érvelések fordulataihoz képest nyilvánvaló, hogy a győztes erő vezetőjének szándékai ezúttal, akarva-akaratlanul, mondhatni transzcendens módon mutatnak a politikum újraalkotása felé. A kezdeményezések rendkívüli helyzetet eredményeznek, mert a politika eszközeivel valósulhat meg valami, ami a továbbiakban a politikákat egybefogva és azok felett is létezik. Az új alkotmány lesz az az intézményes alap, amelyet a széles körű felhatalmazás birtokában, a jelenlegi ciklusban kell megalkotni. Az új alkotmány mutatja majd meg a körvonalait a nemzet és a plurális demokrácia működési kereteinek. A politikumban

mint étellel teli közegben zajlanak mindazok a politikai viták, ellentétek, melyek a kétrétegű társadalom életére vonatkoznak. Így kerülhet végre a helyére mindaz, ami egyebek között a közjóra, a közerényre, e kifejezések sokrétű felfogására vonatkozik.

„A Nemzeti Együttműködés Programja” éppen a fentiek miatt tekintendő különleges politikai állásfoglalásnak.¹⁴ Az okfejtést meghatározó felfogás középpontjában a közösség áll, amely a társadalomban felerősödő együttműködés révén születhet újjá. Az összetartozásra, a jogok és kötelezettségek egyensúlyának helyreállítására, a magyar nemzeti közakaratra épül, alapja a munka, az otthon, a család, az egészség és a rend.¹⁵ Az új alkotmány igényét is megalapozó többség létrejött politikai üzenet, amelynek alapján természetes módon vetődött fel, hogy 2010 áprilisában forradalom történt. A hagyományos hegeli–marxi értelmezés szerinti forradalom persze nem következett be Magyarországon, mert nem illik rá a jól ismert formula, hogy egy fejlettebbnek mondott társadalmi alakulat győzött volna a fejletlenebb felett. Legkevesbé sem tekinthető valamilyen posztmarxista forradalomkísérletnek. De nem is egy ilyen értelmezésből levezethető hatalomátvételi vállalkozásról van szó. Kisiklott, félbemaradt folyamat logikájának a helyreállítása történik most, új kormányzás kezdődik, amelynek a meglévő demokratikus intézményeken kell alapulnia, miközben a hatalomváltás nyomán a politikai cselekvések összessége a korábbiakhoz képest fordulatot jelent.

Ennek a különleges politikai helyzetnek a sajátosságai közé tartozik, hogy túlmutat önmagán. A politika arra készül, hogy újraalkossa a demokráciát és a nemzetet. A helyzet fonákja, hogy a vezető politikai erőnek egyszerre kell képviselnie a jobboldali, a baloldali és a liberális értékeket, minthogy a két utóbbi képviselői csődöt mondtak és eltűntek a semmiben.

Csakhogy a demokrácia politikumában, mint hangsúlyoztuk, a hatalom helye jelképesen üres. Az ürességet, láttuk összevetésként más rendszerekhez, például királyságokhoz, diktatúrákhoz viszonyítva kell érteni, ahol a hatalom helyét elfoglalta a felkent uralkodó vagy a legitim-illegitim diktátor. Ma Magyarországon a nemzeti együttműködés, az új alkotmány igénye a demokrácia politikumába illeszkednek.

Mint már kifejtettük, a plurális demokrácia lényege, hogy a hatalom kisajátíthatatlan, mert nem tartozik senkihez. A demokratikus hatalom kérdése az, hogyan lép elénk a népszuverenitás, amelytől a hatalom ered. A nép minden bizonnyal szuverén, azonban láttuk, nincsen olyan egyén, csoport vagy osztály, amely megjeleníthetné, alakot adhatna neki, aktuálissá tehetné. A nép, a nemzet, az állam, jellemző sokféleségük miatt az öntudat olyan különleges csomópontjai közé tartoznak, amelyek a politikum közegében támasztékot, viszonyítási, igazodási pontot jelentenek az ember számára, amikor elhelyezi magát a társadalmi térben, sőt éppen a politikum teszi lehetővé, hogy a köztük lévő összefüggéseket is meg tudja jeleníteni. A demokrácia politikumában azonban a hatalom nem tud alakot ölteni. Azért nem, mert a demokratikus hatalom gyakorlóit időszakonként újraválasztják, vagyis nem lehet megmondani, hogy ki győz a ciklus végén. A demokrácia politikusainak emléket lehet állítani, nem válhatnak azonban a politikai hatalom jelképeivé, amíg aktív résztvevői a politikai küzdelmeknek.

Ezért állítható, hogy a győztes politikai erő rendkívüli-reálre készül, amikor a nemzet és a demokrácia együttes helyreállítását szándékozik megvalósítani. A feladat az egész társadalomra kiterjedő politikum újraalkotását is magában foglalja, amely nem szükségszerűen esik egybe a nemzettel. Befejezésül rá kell még mutatni, hogy emiatt a fordulat lényege új megvilágításba kerül. Különleges helyzet állt elő. Most válik végképp értelmetlenné mindaz, amit közösség és

társadalom szembeállítását fejezett ki a múltban. Példaként elég felidézni, hogyan „társadalmasította” a kommunista rendszer a magyar falu élő közösségeit e szemlélet politikai alkalmazásaként. A közösségiség ugyanis nem megosztja, hanem áthatja a társadalmat. Ez teszi lehetővé, hogy nem váljon kirekesztetté, árulóvá, akinek vitája, gondja van a nemzet lényegéről vallott uralkodó felfogással, netán az erről folyó, mégoly heves vita is idegen a számára, hiszen lazább kötelékek még mindig a magyar politikumhoz kapcsolják.

A közösségiséggel jellemezhető politikum legfőbb feltétele a következő: szemben a közelmúltig tartott polgárháborús helyzettel, ennek most olyan egyetértésekre kell épülnie, amelyek általános érvényűek. Áthatnak mindent, az erkölcstől a gazdaságig, a politikától a vallásos meggyőződésig, és az emberek meghatározó része elfogadja őket, végső soron természeti törvényekként tekintenek rájuk. Ilyen egyetértések közé tartozik az emberi személyiség és méltóság tisztelete. A 2006 őszen történtek következményei jól mutatják, milyen jelentőséget tulajdonítanak ma ennek az emberek, a választók. Hasonló lehet az az elv is, hogy a demokrácia körülményei között a vesztes ne legyen legyőzött, ami az ellenfél elfogadásának elvét jelenti.

Mindezek természetesen nem vadonatúj állítások. Emlekezünk, hogyan fogalmazott Bibó István 1948-ban: „...a politikában hazudni nem lehet. ...nem lehet hazugságra politikai konstrukciókat, politikai programot felépíteni.”¹⁶ De a mi saját helyzetünkől épülő politikum történetiségére vonatkozik az is, amit Bibó a magyar közösségépítés múltjának nagy tanulságáról és ellentmondásáról fejteget ugyanabban az írásában. A magyar nemzet a közösség életének a sodrával azért nem tudott asszimilálni annak idején, mert ilyesmire akkor tett kísérletet, amikor nálunk a közösségi formák éppen szétesőben voltak. Meggyőződésem, hogy egy újfajta közösségiség küszöbölheti ki azt, amit Bibó egykor érzelminek és irracionálisnak tekintett. Szavainak érvé-

nyessége, ereje mit sem veszített, amikor így fogalmazott a lehetséges, kirajzolt alkatú közösségekről: „... világos és határozott szokásaik és tételeik vannak arról, hogyan kell szavakat kiejteni, köszönni, udvarolni, elnökölni, elégtételt venni, gyűlést tartani és versenyezni...”.¹⁷

Az ilyen és hasonló elvek, igények érvényesülése a politikumban azt is jelenti, hogy az eltérő meggyőződésekből, a heves vitákból adódó politikai versengések a politikum egységében zajlanak. A felelősség és az önállóság igénye szinte nem is értelmezhető más keretben, amennyiben ezek azt jelentik, hogy az ember tudja, mit tesz, képes felmérni tettei következményeit és kockázatát, a várható konfliktusokat. A felelősség a törvény betartását jelenti. Márpedig a lehető legtágabban értelmezett politikumban is jelen kell hogy legyen valamilyen egyetértés arról, hogy a felelősség és az önállóság szolidaritást jelent a többiekkel. A többiekkel, akiket, például idegen környezetben, nem illik támadni az otthoni, mégoly heves viták ellenére sem.¹⁸

A fordulat ígérete végső soron az, hogy a szétforgácsolt tömegtársadalmat vizionáló, az emberek felett uralkodó törvényszerűségek, struktúrák, rendszerek, funkciók mindenhatóságát képviselő emberfelfogás csődjé vált világossá, egyben elítélhetővé is. Ma a közéletben megalománnak és szemérmetlennek lenni még természetes cselekedetnek számít, amely ugyanazt jelenti, mint eredetinek lenni. Ám amikor a közélet utálkozva fordul el ettől az önmutogatástól, születőben van egy új gondolkodásmód, amely az épülőfélben lévő politikumból bontakozik ki.

GRANASZTÓI GYÖRGY

Jegyzetek

¹ Az itt következő gondolatmenetet eredetileg a 2010. május 30-i kőtcsei konferencián tartott előadásomban fejtettem ki. A megírás idején nem vehettem még figyelembe az önkormányzati választások eredményeit. (G. Gy.)

² Schmitt, Carl: *Der Begriff des Politischen*. 1. kiad. München, 1927. Van valami lehangoló abban a körülményben, hogy a magyar jobboldal felől jövő fasiszta veszély ellen szervezkedő, azzal riogató csoportosulások hebehurgya felszínességgel annak a nagy filozófusnak a Feind-Freund koncepcióját követik, akit hazájában a náccikkal való kollaborálással vádoltak 1945 után.

³ A polgárháborús helyzetről is szól eltérő felfogások tükrében a *Mi fenyegeti a köztársaságot* (Bp., Eötvös Károly Intézet, 2009.) c. kötet.

⁴ A két Magyarország nem két politikumot jelentett, hanem késhegyig menő és feloldhatatlan vitát arról, gyökeres fordulat, szakítás történt-e 1990-ben a Kádár-korszakkal avagy békés átmenet annak minden politikai és közéleti következményével együtt.

⁵ Kondratieff, Nikolai D.: *Die langen Wellen der Konjunktur*. Archiv für Sozialpolitik und Sozialpolitik. 1926. 56. k 3. sz. 573–609. l., Ezt a művet a világháború után fedezték fel a közgazdászok és a történészek. További két híres példa: Rostow, Walt: *The Stages of Economic Growth*. 1960. Cambridge, Cambridge Univ. Press., Meuvret, Jean: *Les crises de subsistances et la démographie historique de la France et de l’Ancien Régime*. *Population*. 1946. 4. sz. 643–656. l.

⁶ Bővebben Granasztói György: *Elméletek és történetek*. Korall. 2009. 10. k. 35. sz. 190–205. l.

⁷ A politikum értelmezésében eddig a pontig Claude Lefort értelmezését követtem: Vö. Lefort, Claude: *L’Invention démocratique. Les limites de la domination totalitaire*. Paris, Fayard, 1981. (1. kiad.), valamint Lefort, Claude: *Essais sur le politique*. 19–20e siècles. Paris, Seuil, 1986.

⁸ Az egyik legjellemzőbb eset az a támadás volt, amelyet Hans Magnus Enzensberger budapesti naplója tartalmazott Csoóri Sándor és a népi irányzat ellen. Szamizdatban még a nyolcvanas években megjelent és nagy port vert fel (*Magyar zavarosságok és más esszék*. Ford. Gadó György és Scardanelli. Szerk. Haraszi Miklós. Bp., AB Független kiadó, 1986. Vö. még *Ó Európa*. Bp., Európa K., 1992).

⁹ Vö. Granasztói György: *Demokrácia és nemzet. Magyarország ma és holnap*. Bp., *Magyar Szemle Könyvek*, 2007. 81–134. l. és Granasztói György: *Görbülő tükör. Magyar Szemle*, 2009. augusztus. 18. k. 7–8. sz. 45–75. l. A polgárháborús helyzet kibontakozásának kezdő mozzanatát egyébként magam az ún. taxisblokádhhoz kötöm.

¹⁰ E felfogás első, nagy hatású klasszikusa Tönnies, Ferdinand: *Közösség és társadalom*. Bp., FOK-TA Bt. 2004. (Az eredeti megjelenés éve 1887.)

¹¹ Kulin Ferenc: *Győzelem. Magyar Szemle*, 19. k. 5–6. sz. 2010. június. 3–7. l.

¹² Az LMP szavazótáborának körvonalai elég jól kirajzolódnak. Ha az elsüllyedt ultraliberálisokkal ellentétben támogatói visszatérnek a klaszszikus montesquieu-i elvhez („a szabadság azok közé a javak közé tartozik, amelyek más javakat éltetnek”), akkor esély van a magyar szabadelvűség hagyományának feleledésére, a közösségi mozzanat helyreállítására a liberális gondolkodásban.

¹³ Demokrácia és nemzet összefüggését részletesen elemzem idézett tanulmányomban (8. sz. jegyzet).

¹⁴ A teljes, 85 oldal terjedelmű dokumentum első része, A *Nemzeti Együttműködés Nyilatkozata* összegzi az alapelveket, amelyeket az együttműködés rendszerét és a Nemzeti ügyeket taglaló részek követnek. (<http://www.parlament.hu/irom39/00047/00047.pdf>)

¹⁵ „A magyar választók azt üzenték mindnyájunknak, hogy igaza a nemzeti egységnek van, a győztes feladata pedig az, hogy a nemzeti egységet és annak igazságát védje, képviselje - és legyőzzön minden olyan jelenséget, erőt és törekvést, amely a nemzeti egységgel szembe fordul, azt veszélyezteti. Ez az üzenet határozza meg azt a programot, amelyet miniszterelnökként következetesen és megalkuvás nélkül meg akarok valósítani.”

¹⁶ Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*. Válogatott tanulmányok. 2. k. Budapest, Magvető K., 1986. 590. l.

¹⁷ Uo. 616. l.

¹⁸ Benjamin Franklin ezt annak idején úgy fogalmazta meg, hogy mégoly ádáz vitát folytasson is az amerikai polgár otthon a politikai kérdésekben, külföldön mindenkinek védenie kell a hazáját. Ma nálunk ez másként van, amit jól jelez például a közelgő magyar uniós elnökség ellen hazulról indított kampány (Ld. *Index.hu*. 2010. szeptember 12. http://index.hu/belfold/2010/09/11/goncz_kinga_brusszelben_mar_felmerult_alkalmas-e_magyarorszag_az_eu-elnoksegre/)

KÖZPOLGÁRI KONZERVATIVIZMUS?

A civil társadalom a poszt-thatcheri brit konzervativizmusban

A társadalmi felelősségvállalás a konzervativizmus lényege – fogalmazta meg „ars poeticá”-ját David Cameron, Nagy-Britannia új miniszterelnöke. Ez az álláspont igen csak eltér azoktól a prioritásoktól, amelyek Margaret Thatchernek és követőinek a „neokonzervativizmusát” jellemezték, ezek ugyanis az individualizmust és a gazdasági sikerre való törekvést állították a középpontba. Cameron nem hagyott kétséget afelől, hogy módosítani kíván, még-hozzá alapvetően, az addigi hangsúlyokon. „A nyolcvanas években Margaret Thatcher rendbe tette a széttört gazdaságot (broken economy), a 21. század első évtizedeiben mi Nagy-Britannia széttört társadalmát (broken society) szeretnénk rendbe tenni” – e szavakkal jelölte meg a legfontosabbnak ítélt feladatát Cameron, aki 2005 decemberében vette át a Konzervatív Párt irányítását.¹ Míg elhíresült nyilatkozatában Thatcher azt állította, hogy nincs is olyan dolog, hogy társadalom, ő egyértelműen kijelentette: „Van olyan dolog, hogy társadalom, de az nem azonos az állammal.” Ezzel pedig egyszerre határolta el magát a thatcherista felfogástól, amely mindent a piacra bízott, és az Új Munkáspárt államközpontú szemléletétől. A (civil) társadalom új prioritásként való megjelenítése újfajta viszony kialakítását ígéri az államhoz és a piachoz, s ez számos izgalmas – a magyar politikai gondolkodás érdeklődésére is számot tartó – elvi dilemmát vet fel.²

Vajon milyen előzményei vannak a jelentősnek és érdekesnek ígérkező hangsúlyváltásnak? A Cameron által fel-

karolt eszmék nem gyökértelenek: a brit politikai konzervativizmus „fősodra” fokozatosan több ponton is szakított a thatcheri örökséggel. Vagy óvatosan, látványos gesztusok nélkül túllépett rajta... A politikai realitások is erre ösztönözték: markáns eszmei megújulás nélkül ugyanis aligha törhetett volna ki a párt abból a 13 évig tartó ellenzéki szerepből, amelybe a Tony Blair vezette Új Munkáspárt 1997-es győzelme kényszerítette bele. E tanulmány a még csak formálódó, a civil társadalmat középpontba állító „közpolgári konzervativizmus” szellemi gyökereire és legfontosabb alkotóelemeire szeretne rámutatni.

A „civil társadalom” eszméje

A konzervativizmus jelentése című alapművében Roger Scruton abból indul ki, hogy a konzervativizmus a civil társadalomhoz való viszonyból ered, „a konzervativizmus politikai tana pedig a civil társadalom egy bizonyos felfogásából”.³ Ez a felfogás arra épül, hogy az államtól jól megkülönböztethető a civil társadalom, még ha oly antagonisztikus módon nem is állítható vele szembe, mint ahogy azt a liberális gondolkodás vallja. „Egyik sem létezhet a másiktól függetlenül”, állapítja meg Scruton, hozzáfűzve, hogy ezért a konzervatív társadalomszemlélet „erős utalásokat tartalmaz a konzervatív államszemléletre is”. Tény, hogy Burke és Tocqueville nyomán a konzervatív gondolkodás mindig is fontosnak látta a civil társadalom szféráját, ez utóbbi fogalmával azonban egyáltalán nem csak a konzervatív szemléletű szerzők műveiben találkozni. Használata szinte divattossá vált, olyannyira, hogy nehéz olyan nagyobb lélegzetű munkát olvasni, amelyben nem bukkanunk rá...

A civil társadalom eszméjének a felkarolásáért a 20. század utolsó harmadában a legtöbbit kétségtelenül az ún. „közösségelvű” politikai filozófia, a „kommunitarizmus” (communitarism) tette. A magukat közösségelvűnek tekintő gon-

dolkodók (MayIntyre, Taylor, Walzer s a második nemzedék-ből Amitai Etzioni, hogy csak a legismertebbeket említsük) mindenekelőtt azt vetették a liberálisok szemére, hogy elhanyagolják az egyén társadalmi beágyazottságát, és figyelmen kívül hagyják a közösséghez fűződő partikuláris kötelekek jelentőségét. Horkay Hörcher Ferenc joggal állapította meg: ez a kritika eredendően baloldali gyökerű: „a közösségelvűség... a baloldali gondolkodás 20. századi újjászületésének terméke.”⁴ Nehéz lenne azonban vitatni, hogy a marxista szellemiségtől messze álló kommunitarizmus eszméi jó néhány ponton mégis érintkeznek a konzervatív felfogással. Elég, ha csak MacIntyre-nak a felvilágosult gondolkodásról adott kritikájára, a hagyományok iránti tiszteletére gondolunk... A társadalmi atomizációnak és a szélsőséges individualizmusnak a bírálata régóta kiemelt témája a konzervatív gondolkodóknak, s talán senki sem írt szebben és mélyebben a közösség szerepéről, mint a konzervatív Robert Nisbet – még jóval a közösségelvű filozófia kibontakozása előtt.⁵

A jó közösségről alkotott komunitárius és konzervatív felfogás azonban nem esik egybe. Az utóbbi szerint a közösségelvűek értékrendjükben túlságosan liberálisak, túlságosan relativisták, s nem osztják a tradicionális moralitás iránti elkötelezettséget, ráadásul hajlamosak az állam lehetőségeit is túlértékelni. Ezzel együtt a több tekintetben is antiliberalis előfeltevésekre támaszkodó közösségelvűség tagadhatatlanul mély hatást gyakorolt az ezredvég konzervatívainak a társadalomszemléletére.

A közép-európai rendszerváltások kapcsán a civil társadalom eszméje a reneszánszát élte; egy találó megfogalmazás szerint ugyanis mindazt magában foglalta, amitől az itt élők meg lettek fosztva – s aminek az újrateremtéséért küzdöttek. Sokan feltették ugyanakkor a kérdést: vajon a Nyugaton működik-e a civil társadalom?

A civil társadalom eszméje tehát nem új, de feltétlenül újnak nevezhető az a nagyfokú érdeklődés, amely az angol-

szász konzervatív gondolkodásban iránta megmutatkozik. Igaza van a bipoláris világrend megszűnésének hatásairól író Pilbeamnek: a külső ellenség eltűnésével nagyobb szükség támadt a nyugati társadalmak belső kötelékeinek az átgondolására és megerősítésére.⁶ De mielőtt továbblépünk, tegyük fel az alapvető kérdést: mit is érthetünk a civil társadalom oly sokszor használt fogalma alatt? Kiindulópontként fogadjuk el a közösségelvű Charles Taylor árnyalt válaszát: a legáltalánosabb értelemben akkor beszélhetünk róla, ha „vannak olyan szabad társulások, melyek nem állnak az állami hatalom gyámsága alatt”. Szűkebb értelemben viszont csak akkor, ha e társadalom mint egész, „a szabad társulások révén strukturálni tudja magát, és képes összehangolni cselekedeteit”. Sőt egy további szigorító feltétel is szabható, mégpedig az, hogy e társulások együttese érdemben befolyásolni tudja az állam politikájának az irányát.⁷

Melyek a civil társadalom konzervatív megközelítésének a legfontosabb vonásai?

Elsőként talán azt emeljük ki, hogy a konzervatívok szerint a civil társadalom lényegét az egyén és az állam közötti „közvetítő intézményekben” („mediating institutions”) kell keresni, e körbe olyan fogalmakat sorolva, mint a közösségek, az egyházak, önkéntes társulatok, nonprofit szervezetek stb. Ez összhangban áll azzal, hogy a konzervatív gondolkodás hagyományosan rendkívüli fontosságot tulajdonít az egyén és az állam között elhelyezkedő autonóm intézményeknek és csoportoknak.⁸ Hangsúlyozzuk a civil társadalom alapvetően „nem gazdasági” jellegét is; következésképp a privát üzleti vállalkozások csak nem gazdasági szerepkörükben kapcsolódhatnak a civil társadalomhoz. Konzervatív nézőpontból egyet lehet tehát érteni Edwin Feulnerrel: a civil társadalom eredendően kulturális fogantatású fogalom.⁹

A konzervatívok sem vitatják, hogy a civil társadalom független az államtól; a függetlenség mértékének a megíté-

lésében azonban már mutatkoznak nézeteltérések. Míg például Scruton, mint fentebb utaltunk rá, nem híve az állam és a társadalom teljes fogalmi szétválasztásának, szerves összetartozásukból indulva ki, mások e kapcsolatot „zéró összegű” küzdelem eredményének tekintik: ha az egyik oldal erősödik, a másik szükségképp gyengül. („Ha Leviantán összeomlik, a társadalom lélegzethez jut.”) A közösség konzervatív meghatározásáról is erősen megoszlanak a vélemények, pedig ez nyilvánvalóan kulcskérdés. Az egyik pólust Scruton képviseli a legmarkánsabban: szerinte a közösség nemcsak az identitás forrása (ebben egyetértve a komunitáriusokkal), hanem „prepolitikai” jellegű egység is, vagyis a közösséget összefűző szálak nem egyszerűen valamiféle szabad beleegyezésen, „szerződésen” alapulnak, hanem a politikát megelőző, annál mélyebb kapcsolatokon. Noel O’Sullivan, a neves brit konzervatív politológus ugyanakkor határozottan elveti a közösség effajta megközelítését: ha a közösséget összefűző szálaknak prepolitikai jelleget tulajdonítunk, akkor aláássuk a civil társadalom egyik oszlopát, a személytelen jogi kapcsolatok elsőbbségét. S ily módon még a személyes szabadságot is fenyegetjük.¹⁰ Ami pedig a szabad piacra esküvő libertárius konzervatívokat illeti, ők a közösség megerősödésében az erőszak közvetlen veszélyét, sőt, a totalitarizmus kontúrjait látják, és élesen bírálják a közösségelvűség eszméivel szimpatizáló konzervatívokat.

Willetts: piac és közösség egymásrautaltsága

„A konzervatív gondolkodás, legjobb formájában, a közösség és a szabad piac egymástól való függését tükrözi” – e szavakkal foglalta össze a meggyőződését David Willetts, a poszt-thatcheri konzervatív gondolkodás s egyúttal a Konzervatív Párt egyik meghatározó alakja.¹¹ Willetts 28 évesen lett Thatcher tanácsadói stábjának a tagja, nem sokkal később pedig a Centre for Policy Studies (CPS) nevű tory

„agytröszt” igazgatója, s 1992-től parlamenti képviselő. A munkásságát értékelő tekintélyes szerzőpáros, Garnett és Hickson szerint Thatcher bukása óta senki sem tett nála többet a párt új eszmei arculatának a kidolgozásáért!¹² Ha a cameroni konzervativizmus forrásait kutatjuk, elsőként róla kell szólnunk.

Willetts törekvéseinek a középpontjában – mint látni fogjuk, változó hangsúlyokkal – a piac és a közösség szintézisének a megalkotása áll, s az általa körvonalazott új eszmei platformot, 1994-ben megjelent művének a címével élve, „közpolgári konzervativizmusnak” (civic conservatism) nevezhetjük.

E szintézis kidolgozásának az első lépéseit a *Modern konzervativizmus (Modern Conservatism, 1992)* című művében tette meg. A kiindulópont számára a szabad piac melletti feltétlen kiállítás; e tekintetben az érvelése többé-kevésbé megegyezik a thatcherista Új Jobboldaléval, ezért erre most nem is térünk ki. (Újszerűnek a történelmi visszatekintése sem tekinthető; ebben azt bizonygatja, hogy valójában nem Margaret Thatcher szakított a konzervativizmus elveivel, hanem épp ő támasztotta fel azokat.) Jóval érdekesebb viszont az, amit az Új Jobboldal által következetesen elhanyagolt közösségről ír. Először is megcáfolja John Rawls tételét a társadalmi kötelekektől mentes ember feltételezésének a lehetőségéről, majd az egyén társadalmi beágyazottságának a gondolatát állítja a középpontba, és részletesen megvizsgálja a közösség konzervatív felfogásával szemben leggyakrabban felhozott érveket. A két legfontosabbat érdemes kiemelnünk!

Az első arra vonatkozik, hogy a közösség tisztelete óhatatlanul a nemzetállam kritikátlan imádatához vezet el. Ezen állítás cáfolatáért Oakeshotthoz fordul, aki az európai államfejlődésről írva hangsúlyozta: az állam semmiképp sem azonosítható a közösséggel. Michael Oakeshott nyomán, s Scrutonnal ellentétben Willetts roppant éles határ-

vonalat húz az állam és a civil társadalom közé, s arra a következtetésre jut, hogy „a nagy állam nem a közösségi érzés letéteményese, hanem azt inkább fenyegeti”.¹³ Oakeshott, mint ismeretes, az emberi társulások két alapvető fajtáját különböztette meg: a valamilyen konkrét célra irányuló „vállalkozói” (vagy „tranzakciós”) társulást és az „erkölcsi társulásra” épülő „polgári társulást” (civic association), amelynek a tagjait nem közös célok, hanem „csak” a közösen elfogadott cselekvési szabályok tartják össze.¹⁴ Willetts nem hagy kétséget afelől, hogy számára ez utóbbi a konzervatív közösség ideális formája.

Ennek kapcsán Willetts a konzervatív hagyományoknak egy igen lényeges – és ritkán megfogalmazott – kérdésére hívja fel a figyelmet, amikor különbséget tesz az egyes számban értett „közösség” és a többes számba tett „közösségek” között. Az előbbinek a tradícióját Burke-re vezeti vissza: ez a nemzetállam közösségét állítja előtérbe – e szemléletet „makrokonzervativizmusnak” nevezi. Ennek alternatívája a hozzá közelebb álló „mikrokonzervativizmus”, amely nem egy közösségben gondolkodik, hanem közösségek hálózatában. A nemzetnek ez utóbbi megközelítésben is van szerepe, ám ez a szerep egyértelműen szerényebb. „A nemzetállam számot tarthat a lojalitásunkra, mint a közösségek védelmezője, de bizonyosan nem tekinthetjük olyan szerves egésznek, amely megtestesíti az általunk vallott összes morális értéket” – jegyzi meg.¹⁵

A másik lényeges – sőt, Willetts szerint a legkomolyabban veendő – bírálat a konzervatívok közösségfelfogásával szemben az, hogy ők valójában egy eltűnő, a modern világból kivesző jelenséget öveznek nosztalgiával. Ráadásul, a bírálók szerint, a közösség szétporladásáért épp a konzervatívok által felkarolt szabad piacot terheli a legnagyobb felelősség! A kapitalizmus következményeire vonatkozó állítással természetesen sok konzervatív maga is egyetért, a szabad piac iránt elkötelezett Willetts azonban épp e vád cáfo-

latára építi koncepcióját. „A modern konzervativizmus arra törekszik – állapítja meg –, hogy összegegyeztesse a szabad piacot (amely a szabadságot és a jólétet hozza) az értékeinket fenntartó közösség jelentőségének az elismerésével.”¹⁶ Szerinte lehetséges az összegegyeztetés – azok felfogásával ellentétben, akik azt mondják, hogy a szabad piaci kapitalizmus a közösségi érzés és morál felszámolásával valójában a saját sírját ássa meg.

Elfogadva Quentin Hogg (Lord Hailsham) azon megállapítását, hogy a gazdasági liberalizmus eszméje „csaknem igaz” („very nearly true”), hozzáteszi, hogy azért nem teljesen igaz, mert „a szabad piacnak szüksége van a konzervativizmusra”. („Free markets need conservatism.”) Az élet minden területén nyilvánvalóan nem ismerhetjük el a piac törvényeit: a gyermekünket vagy a szavazatunkat például nem adhatjuk el.¹⁷ Arra is nyomatékosan felhívja a figyelmet, hogy a konzervatív felismeri és megérti: az intézmények léte nélkülözhetetlen a szabad verseny fennmaradása számára. A szocialisták a közösséget választják, a libertáriusok a szabad piacot, a konzervatívok viszont a kettő közötti összhangot – fogalmazódik meg a konklúzió. (A harmónia megteremtéséhez azonban, tegyük hozzá, a szabad piac kismértékű korlátozásával sem számoló érvelése nem ad kellő eligazítást.)

A *Közpolgári konzervativizmus (Civic Conservatism, 1994)* című munkájában Willetts eleve abból indul ki, hogy a toryk már maguk sem annyira biztosak a szabad piac tökéletességében, mint a nyolcvanas években. „A konzervativizmus többről szól, mint a szabad piacról” – állapítja meg, jelezve álláspontjának részleges módosulását.¹⁸ Arról természetesen nincsen szó, hogy Willetts szakított volna a szabad piac iránti mély elkötelezettséggel. Kifejezetten hangsúlyozza, Macfarlane-nek az angol individualizmusról írott klaszikus művére hivatkozva, hogy a szigetországban már a modern kapitalizmus előtt is piaci alapokon nyugvó társa-

dalmi struktúra működött. És le is vonja a határozott következtetést: nem kell attól félni, hogy a piac lerombolja a brit hagyományokat, mivel a szabad piac e hagyományok része, sőt, alapzata...¹⁹

A brit hagyományok körébe sorolja azonban a közönség megbecsülését is. Félreértik a szabad piac működését azok, akik azt hiszik, hogy a piacgazdaságban minden döntést kizárólag a piaci szempontok alapján lehet meghozni. A piac működését számos nem piaci érték befolyásolja, s ezeket a nem piaci intézmények tartják fenn. Megfelelő társadalmi környezet hiányában a piac sem tud működni – jelenti ki elvi élel. A társadalmi dimenzió fontosságának a felismerése azonban őt e művében sem ösztönzi a piac valamelyes korlátozásának a felvetésére, így aztán arra a következtetésre jut, hogy a civil társadalmat nem a piac, hanem az állam fenyegeti. A 20. századi Nagy-Britannia tragédiája az volt, állapítja meg, hogy az állam fokozatosan elszívta az életerőt az egyén és az állam között álló intézményektől.²⁰ „A civilizált társadalom igazi bizonyítéka azoknak az önkéntes, jótékony célú szervezeteknek a léte, amelyek az emberi szükségleteket kényszerrel kivetett adók és közhivatalnokok nélkül tudják kielégíteni.”²¹ S bár erősen vitatható az a felfogása, hogy a kollektív cselekvés lehetőségét kizárólag az állam fenyegeti, de a piac nem, abban egyet lehet érteni vele: a kollektív cselekvésnek nem kell feltétlenül állami cselekvésnek lennie. E gondolat fontos szerephez jutott Cameronnál is, és feltétlenül megszívlelendő.

Ezen érvrendszer fényében szinte adja magát a végső következtetés: „A közpolgári konzervativizmus a szabad piacot beágyazza a civil társadalmat alkotó intézmények és értékek keretébe”.²² Willetts már a *Modern konzervativizmusban* honfitársainak a figyelmébe ajánlotta a „szociális piacgazdaság” német eredetű s az angolszász világban kévéssé ismert fogalmát és gyakorlatát. A „social market” az ő olvasatában olyan államot igényel, amely mindenekelőtt

arra ügyel, hogy a versenyt ne torzíthassák el kartellek és monopóliumok – a piac ugyanis csak így tudja társadalmi funkcióját betölteni. E kérdésre ebben a művében is visszatér, a „közpolgári konzervativizmus” optimális gazdasági alapzatának tekintve a szociális piacgazdaságot. Eszmefuttatásából az elemző számára az a kép kerekedik ki, hogy míg a „Soziale Marktwirtschaft” eredeti formájában a szociális gondoskodásban bizonyos fokú – természetesen korlátozott – felelősség terheli az államot, addig a brit változatban e funkció ellátása szinte kizárólag a civil társadalomra hárul. Az állam ugyanis, emeli ki Willetts, nem képes olyan hatékonyan eljárni a társadalmi gondok megoldásában, mint a lokális intézmények.²³ E gondolatmenetben az állam kívánatos alternatívája a közösség. Nagy-Britannia bajaiért a civil intézmények gyengülése okolható, a brit konzervativizmus prioritásává így ezek erősítését kell tenni.

Az „együttérző konzervativizmus”

A thatcherizmustól örökölt eszmerendszer átalakításában s a hangsúlyok megváltoztatásában fontos szerepet játszott Ian Duncan Smith, aki 2001 és 2003 között a Konzervatív Párt elnöke volt, és e minőségében szakított a kilencvenes években vallott „keményvonalas” szabadpiaci felfogásával. Felkarolta, és a brit viszonyokhoz igazított tartalommal próbálta megtölteni a „compassionate conservatism”, az „együttérző konzervativizmus” eredetileg Amerikában (Marvin Olavsky által) kidolgozott fogalmát, majd 2004-ben megalapította a formálisan független, de a torykhoz kapcsolódó Társadalmi Igazságosság Központját (Centre for Social Justice), amely később a cameroni program kulcsfontosságú műhelyévé vált.

A párt „holdudvarához” tartozó véleményformáló értelmiségiek közül David Willetts és Oliver Letwin kezdettől fogva az új utat kereső I. D. Smith mellé állt. Willetts eseté-

ben ez azt is jelentette, hogy szakított azzal a korábbi álláspontjával, amely tagadta a társadalmi igazságosság fogalmának létjogosultságát; a *Modern konzervativizmusban* még egyértelműen ezt képviselte. Szemlélete ezzel kritikusabbá vált a szabad piac megítélésében, de semmit sem veszített az állammal szemben táplált ellenérzésekből. A „lokalizmus”, vagyis a decentralizáció és a helyi megoldások bátorítása ugyanakkor még nagyobb hangsúlyt kapott. Jól tükröződik ez Willettsnek abban a fontos írásában is, melyet „az együttérző konzervativizmus 12 alapelvét” összefoglaló kötet számára adott; e válogatás az I. D. Smith körül szerveződő csoport elvi platformját vázolta sokatmondó címmel: *Van olyan, hogy társadalom (There is Such a Thing as Society, 2002)*.

A brit politika új körvonalai (The New Contours of British Politics) című írásában Willetts az államot egy olyan emberhez hasonlítja, aki a saját pusztá kezével akar kijavítani egy sérült pókhálót. Ez nyilvánvalóan lehetetlen, ezért azok a leghatékonyabb programok, amelyek helyi jellegűek, az érintettek döntéseire alapozódnak és rugalmasak. „Nem uniformizáltak, nem országosak, és nem szabály-kötöttek.”²⁴ A civil társadalom fontosságának érzékeltetésére a szerző felidézi a kilencvenes évek elején szerzett szovjetunióbeli tapasztalatait is. Moszkvában és néhány más orosz városban azzal szembesült ugyanis, hogy bár a kommunizmus megdöntésével szabad piacgazdaságot vezettek be, az mégis működésképtelennek bizonyult, és a maffiák birodalmává vált. Miért? Mert kiirtották a civil társadalmat, s a szabad piac nem kaphatta meg azt a társadalmi keretet, amely nélkülözhetetlen lett volna. Willetts a konklúzióval sem marad adós: ami a konzervatívok számára a legfontosabb, az abban a szférában található, amely az állam és az egyének között húzódik... A tory politikának e szféra erősítésére kell törekednie.

Cameron konzervativizmusa merített a nemcsak közéleti szereplőként, hanem teoretikusként is jelentős Oliver

Letwin gondolataiból is. Letwin nevéhez fűződik a „neighbourly society” fogalma, amelyet prózaian „szomszédsági”, de fennköltebben akár „felebaráti” társadalomként is fordíthatunk magyarra. E koncepció ugyancsak a civil társadalom szerveződéseit és kötelekeit állítja előtérbe. Beszédeiben Letwin azt hangoztatta, hogy a konzervatívok sohasem voltak „száraz, atomisztikus, individualista libertáriánusok”, a párt sem vált „hayekianussá”.²⁵ Hogy ez mennyire volt igaz, az szándékainak a tekintetében tulajdonképpen másodlagos jelentőségű: szavai elsősorban a jövőnek szóltak... Letwin amellet állt ki, hogy az államnak a legfontosabb feladata a civil társadalom intézményeinek a segítése, s nem az, hogy helyettük végezze el a munkát. A „felebaráti társadalomhoz” a helyi közösségeken keresztül vezet az út!

Az „együttérző konzervativizmus” elveiről szerkesztett kötetben Letwin azt vetette a kormányzó Új Munkáspárt szemére, hogy számára csak az állam létezik. *A Munkáspárt számára nincs társadalom, csak állam (For Labour There is no Such Thing as Society, Only the State)* című írásában elismeri: az a szó, hogy társadalom, problematikus volt a konzervatívoknak a közelmúltban. De ez megváltozott, ha a fogalmat helyesen használjuk, s nem az állammal kapcsoljuk össze, ahogy a baloldal teszi, hanem a közösséggel. A konzervatív gondolkodás középpontjába a közösség került. Bízni kell az emberekben, s a közösségekre kell építeni!²⁶ A közösségek erősítése érdekében pedig akkor járnak el helyesen a toryk, ha decentralizálják az államot, s „lokalizálják” a hatalmat.

Blond: túl az államon, túl a piacon...

A harmadik szerző, aki igen jelentékeny mértékben járul(t) hozzá a brit konzervatív gondolkodás új, Cameron által felkarolt „közpolgári” irányultságához, a „vörös toryként” emlegetett, anglikán teológiát és filozófiát végzett Phillip Blond. A több egyetemen is oktató, majd a ResPublica nevű

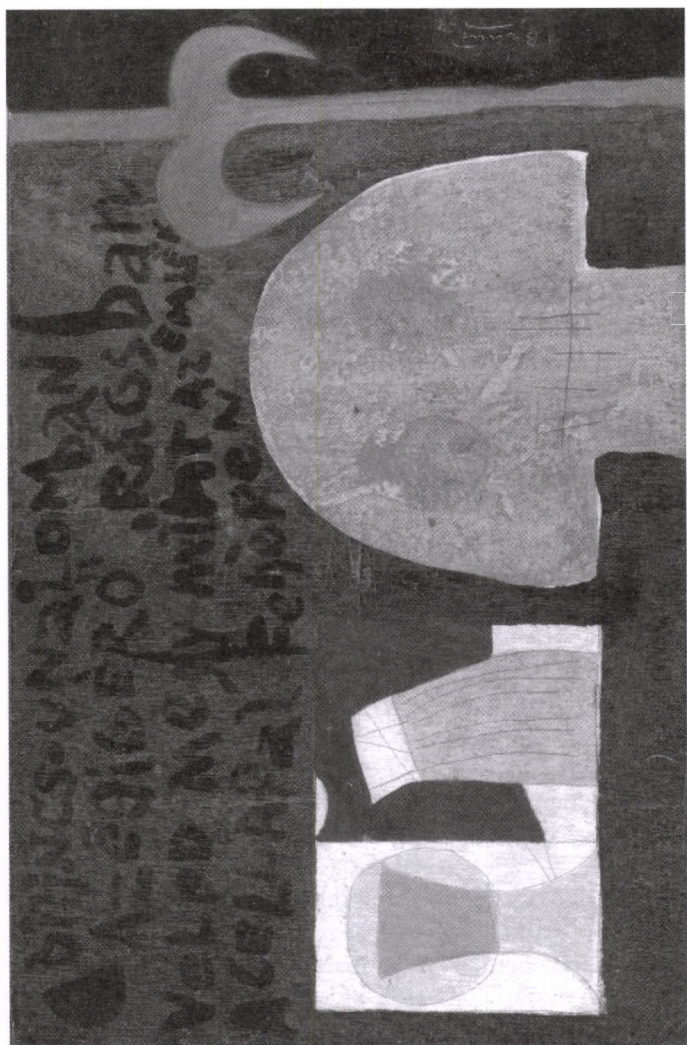
„agytrösztöt” megalapító és vezető Blond országos ismertségét a *Prospect* nevű folyóiratban közölt cikkével, a *Vörös toryizmussal* (*Red Toryism*, 2009) alapozta meg. Ebben egy olyan konzervativizmus mellett állt ki, amelynek a társadalomhoz való viszonyát közösségelvűként is jellemezhetjük, de amely a relativizmust elutasítva a hagyományos értékeket képviseli, s egyaránt kárhozza az állam és a piac túlzott hatalmát. Blond több vezető napilap hasábjain is népszerűsítette elképzeléseit, s elméleti igényességgel is összefoglalta azokat egy tavaly készített tanulmányában *A közpolgári állam* (*The Civic State*, 2009) címmel, illetve az idén megjelentett könyvében. (*Vörös Tory. Hogyan tette tönk-re Nagy-Britanniát a baloldal és a jobboldal, és hogyan hozhatjuk helyre* [*Red Tory. How Left and Right Haven Broken Britain and How We Can Fix It*], 2010). Willettshez hasonlóan ő is a civil társadalom fontossága mellett érvelt, de vele ellentétben nemcsak az államot, hanem a piacot is gyilkos élességű kritikának vetette alá – konzervatív nézőpontból.

Blond abból indul ki, hogy a brit politika alapvető paradigmaváltáshoz érkezett. Ahogy 30 évvel ezelőtt a keynesi politika bukásának lehettünk a tanúi, most, a világgazdasági válság szorításában a neoliberais projekt összeomlását tapasztalhatjuk. „1979-ben megbukott a jóléti állam, 2009-ben a piaci állam kudarcát látjuk” – állapította meg, hozzáfűzve azon reményét is, hogy a konzervatívok választási győzelme a „közpolgári állam” megteremtéséhez fog vezetni.²⁷

A II. világháború utáni időszakra visszatekintve Blond mindkét említett munkájában kritikus vizsgálat tárgyává teszi a szigetországban megvalósított, alapjai tekintve a Munkáspárt által kialakított jóléti államot. Megállapítja: helyes volt a szociális biztonság hálóját kifeszíteni, s ennek az előnyeiből minden állampolgárt részesíteni. A „welfare state” azonban egy csapdát is jelentett: legalább annyi embert ejtett foglyul, mint amennyinek segített. A jóléti juttatások kiölik az öntudatot, és megfosztják önállóságuktól a haszon-

élvezőit. Az agyonbürokratizált jóléti állam így tönkretette a brit munkásság saját közösségeit, megbénította az önálló intézményeket és a helyi alapon szerveződő szociális hálózatokat. E folyamathoz a minden közösségben csapdát vagy épp börtönt gyanító liberalizmus is hozzáette a magáét: a 68 utáni generációkat rávette arra, hogy szakítsanak minden szokással és hagyománnyal. Nem véve észre, hogy ezzel épp az államnak csinál helyet, amely aztán mindenhová be is lépett.²⁸

De Blond ugyanilyen kritikus a thatcherizmussal szemben is, és rámutat a neoliberais „piaci állam” (market state) következményeire. Kétségtelen, ismeri el, hogy a piac az államnál hatékonyabban osztja el az erőforrások többségét, a korlátozatlan piac működése azonban oda vezetett, hogy „a köz monopóliumát a privátkartell váltotta fel”.²⁹ Az állami monopólium felszámolása után elmaradt a piaci monopóliumok felszámolása, s a piacra való belépés lehetőségét a brit társadalom zöme előtt de facto lezárták. A piaci fundamentalizmus jegyében a piac fundamentumával, a versenyyel szakítottak. Egyáltalán nem tekinthető konzervatívnak az az elv, miszerint mindennek a mércéje az anyagi siker! Ami pedig az Új Munkáspárt kormányzatát illeti, arról ugyancsak lesújtó a véleménye: a New Labour a baloldal és a jobboldal legrosszabb vonásait egyesítette. Az etatizmus legkártékonyabb, autoritárius változatát vegyítette ugyanis a piacnak való szolgai behódolással, a közszféra piacosításával. Nagy-Britanniában az állam és a piac egyaránt a demokrácia nevében növelte a hatalmát – és csökkentette a demokráciát. A jóléti állam és a piaci állam mára morálisan és politikailag egyaránt megbukott – s a jelenlegi „konzerva-

tív reneszánsznak” (ezt a fogalmazást használja!) mindkét formációval szakítania kell.

Hogyan történhetett meg mindez? A bajok gyökere, állapítja meg idén publikált könyvében Blond, a brit civil társadalom eltűnése. „A civil társadalom fogalmába az állampolgár minden olyan cselekedetét beleérttem, amely nem vezethető vissza sem a központi állam által kierőszakolt tevékenységre, sem pedig a piacból fakadó kényszerre” – adja meg a civil szféra definícióját. A civil társadalom helyén csak a „lapos társadalom” (flat society) maradt, az, amelyben csak két szereplő uralkodik: az állam és a piac; elvtelen szövetségük a független és autonóm hatalom minden forrását megfojtotta.³⁰ Ezzel szoros összefüggésben erodálódott a „társadalmi tőke” is, amelynek az elveszítése a pénzpiacok összeomlásánál is nagyobb károkat okoz. A társadalmi tőke elmélete arra a felismerésre épül, amint azt Robert Putnam kidolgozta, hogy a társadalmi hálózatoknak értékük van, méghozzá igen nagy. A társadalmi kapcsolatok kiterjedtsége nemcsak az egyén, hanem a közösség szempontjából is előnyös, tehát közhaszna van.³¹ (A kapcsolatok elsorvadását a szigetországban jól tükrözik az olyan adatok, mint pl. az egyházi eseményeken részt vevők arányának vagy épp a szakszervezetek és más szakmai szervezetek létszámának a csökkenése, s az, hogy a kérdőívek kitöltői közül egyre kevesebben mondják, hogy megbíznak a szomszédjukban...)³²

A cél tehát a (civil) társadalom újrateremtése, és az ezt segítő „közpolgári állam” megteremtése, melynek az együttműködés gondolatára kell épülnie, és előnyben kell részesítenie a közösséget az egyénnel szemben. (A „vörös tory” külön kiemeli: tudatában van állítása sokkoló voltának!) A társadalom csak akkor szabad, ha szolgálja őt az állam és a piac, nem pedig irányítja. Cameron politikai programjáról igen kedvező a véleménye: szerinte „jóval radikálisabb és mélyrehatóbb, mint ahogy azt a többség feltételezi”. Ez a program az állami és a piaci monopóliumokkal

szemben egyaránt fellépést ígér, és így alááshatja a liberális középosztály „lomha morális és szociális relativizmusát”. A Cameron nevével fémjelzett konzervativizmus a politikai közösség szilárd alapjává válhat, ha képesnek bizonyul annak a három feladatnak a megoldására, amelyeket Blond a globális gazdasági válság fényében a legsürgetőbbnek tart. Ezek pedig a következők.³³

1. A piac „remoralizálása”. Már Adam Smith tudta, hogy erkölcsi alapzat nélkül egyetlen piac sem működhet, a konzervatívoknak ezért a jövőben a gazdaságpolitikájukat a szociális következményekre tekintettel kell kialakítaniuk.

2. A gazdaság „relokalizációja”. Az állami monopóliumokkal és a gigantikus transznacionális vállalatokkal szemben a helyi kis- és középvállalkozásokat kell előnyben részesíteni. (Ezek aránya jelenleg kiugróan alacsony mértékű Nagy-Britanniában az OECD-országok átlagához képest.)

3. A társadalom „rekapitalizációja”. A piaci monopóliumok terjeszkedésének eredményeképp míg 1976-ban a brit társadalom 50 százaléka az összes pénztőke 12 százalékával rendelkezett, 2003-ra ez az arány 1 százalékra süllyedt, s ha az ingatlanban meglevő vagyont is beleszámítjuk, a népesség fele akkor is csak a nemzeti vagyon 7 százalékával bír. A tulajdon kiterjesztése ezért nélkülözhetetlen feladat.

Blond emlékeztet arra, hogy a szociális elkötelezettségű konzervativizmusnak szép, bár mára kissé elfeledett hagyománya van Nagy-Britanniában: könyvében Thomas Carlyle-t, Benjamin Disraelit és Randolph Churchillt emeli ki a követendő példák közül. S a neves tory érzelmű író, Hilaire Bellocot, aki *A szolgai állam* (*The Servile State*, 1912) című munkájában a hagyományos kapitalizmust és szocializmust egyaránt elvetette, mert mindkettő a szolga és az úr, nem pedig az egyenrangú polgárok viszonylatára épül.³⁴ E tradíció „radikálisabb és régebbi” a thatcherizmusnál, és többet kínál a társadalomnak az államszocializmusnál.³⁵ Az új konzervativizmusnak így a korábbi rendszerek kritikájá-

ra kell épülnie, s mindenkiért felelősséget vállaló „organikus konzervatívizmussá” kell válnia. A konzervatívoknak a politikai gazdaságtan olyan felfogására van szükségük, amely szervesen alkalmazkodik az I. D. Smith és Cameron által nyomatékosan hangsúlyozott „széttört társadalom”-tézishez. Hamis ugyanis az a dichotomikus szemléletmód, amely szerint kizárólag vagy az államot, vagy a piacot kell választanunk, s középút nincs!³⁶

A cameroni alternatíva

Ez utóbbi gondolat elvezet ahhoz a kérdéshez, amelyet már e tanulmány bevezetése is érintett, s amelyet Blond expressis verbis megfogalmaz: jelentheti-e Cameron irányvonala a „közpolgári konzervativizmus” térnyerését?

Blond válasza lényegében igenlő. Utalva Cameron 2009 novemberében tartott, a társadalom elsőbbsége mellett kiálló nevezetes előadására, úgy véli, hogy Margaret Thatcher 1981-es beszéde óta (melyben a Vaslady jelezte, hogy nem enged a monetarista pénzügyi szigorból) nem hangzott el hasonló jelentőségű konzervatív szónoklat. Cameron a „nagy állammal” szembeállított „nagy társadalom” eszméje mellett érvelt, kifejtve, hogy az államot úgy kell átalakítani, hogy alkalmas legyen az emberi kapcsolatok és az igazi közösségek támogatására.³⁷ A „közpolgári konzervativizmus” Willetts, Letwin és Blond által kidolgozott eszméivel összhangban egy másik beszédében Cameron így fogalmazta meg legfőbb politikai prioritását: „Meg vagyok győződve arról, hogy az új politika középpontjában a hatalom nagyszabású és radikális újraelosztásának kell állnia: a hatalomnak az államtól az állampolgárokhoz, a kormányzattól a parlamenthez, a Whitehalltól a közösségekhez, az EU-tól Nagy-Britanniához... kell kerülnie.”³⁸ Ennek szellemében választási programjában Cameron ígéretet tett arra, hogy a helyi közösségek maguk választhatják majd meg a rendőr-

kapitányukat, megvétőzhatják az önkormányzati adóemeléseket, és a lakosság ötszázalékos támogatásával bármely helyi ügyben népszavazást kezdeményezhetnek – hogy csak néhány példát említsünk... „Olyan radikális szociális reformer szeretnék lenni, mint amilyen radikális reformer volt Margaret Thatcher a gazdaságban” – jelentette ki Cameron azon interjúk egyikében, amelyeket a neves újságírónak, Dylan Jonesnak adott.³⁹

A brit konzervatív gondolkodás és politika 20. századi történetén szinte vörös fonalként húzódik végig a piacot abszolútizáló „individualisták” és az állampárti „kollektivisták” vagy „paternalisták” éles szembenállása. Az egyelőre még csak körvonalaiiban felrajzolt, de az elmúlt öt évben következetesen képviselt cameroni stratégia a két szélsőség, a radikális piacpártiság és a kritikátlan államimádat Szküllája és Kharübdiszé között próbál hajózni, valamiféle középutat keresve. S kétségtelennek tűnik, hogy ennek során elsősorban a „felelősség forradalmával” öntudatára ébresztett civil társadalomra kíván támaszkodni. Hogy ez lenne a 21. századi konzervativizmusnak az államon és a piacon egyaránt túllépő „harmadik útja”, ahogy a neves brit politológus, Peter Dorey felvetette?⁴⁰ Erre még aligha lehet biztonsággal válaszolni, de e sorok szerzője egyet tud érteni Blond véleményével abban a tekintetben, hogy a Cameron vezette konzervatívok új hangsúlyai „egy valóban új közpolgári konzervativizmus születésére” utalnak...⁴¹ A többit meglátjuk.

EGEDY GERGELY

Jegyzetek

¹ Jones, Dylan: *Cameron on Cameron. Conversations with Dylan Jones*, London, Fourth Estate (2nd. ed.), 2010, 308–309.

² Nálunk, történelmi okokból, az államra óhatatlanul nagyobb szerep hárul, mint Nyugat-Európában, de az állam, a piac és a társadalom kapcsolata itt is átgondolásra szorul. Vö.: Egedy Gergely: *Az államtalanító állam paradoxona*, *Polgári Szemle*, 2008/2.

³ Scruton, Roger: *A konzervatívizmus jelentése*, ford. Szabó Péter, Budapest, Novissima Kiadó, 2002, 39.

⁴ Horkay Hörcher Ferenc: *Bevezetés*, in: *Közösségetlenség politikai filozófiái*, szerk. Horkay Hörcher Ferenc, Budapest, Századvég, 2002, 6.

⁵ Nisbet, Robert: *The Quest for Community*, New York, Oxford University Press, 1953.

⁶ Pilbeam, Bruce: *Conservatism in Crisis? Anglo-American Conservative Ideology after the Cold War*, London, Palgrave Macmillan, 2003, 70–71.

⁷ Taylor, Charles: *A polgári társadalom megidézése*, in: Horkay: i.m. 189.

⁸ Egedy Gergely: *Konzervatívizmus az ezredfordulón*, Budapest, Magyar Szemle Könyvek, 2001, 138–139.

⁹ Edwin Feulner szóbeli közlése Pilbeamnek: Pilbeam: i.m. 70.

¹⁰ O'Sullivan, Noel: *The New Right. The Quest for a Civil Philosophy in Europe and America*, in: Eatwell, Roger–O'Sullivan, Noel (eds): *The Nature of the Right*, London, Pinter Publishers, 1989, 167–190.

¹¹ Willetts, David: *Modern Conservatism*, London, Penguin, 1992, 182. ("Conservative thought, at its best, conveys the mutual dependence between the community and the free market.")

¹² Garnett, Mark-Hickson, Kevin: *Conservative Thinkers. The Key Contributors to the Political Thought of the Modern Conservative Party*, Manchester, Manchester University Press, 2009, 155.

¹³ Willetts: i. m. 74.

¹⁴ Egedy Gergely: *Brit konzervatív gondolkodás és politika (19–20. század)*, *Századvég*, 2005, 226–228.

¹⁵ Willetts: i. m. 71–72; 105–106.

¹⁶ Willetts: i. m. 92.

¹⁷ Willetts: i. m. 93.

¹⁸ Willetts, David: *Civic Conservatism*, London, Social Market Foundation, 1994, 9. ("There is more to conservatism than the free market.")

¹⁹ Willetts: i. m. 15. (Macfarlane említett műve magyarul is olvasható: *Macfarlane, Alan: Az angol individualizmus eredete: a család, a tulajdon, és a társadalmi átmenet*. Budapest, Századvég–Hajnal István Kör, 1993.)

²⁰ Willetts: i. m. 21.

²¹ Willetts: i. m. 23.

²² Willetts: i. m. 24. ("Civic conservatism thus places the free market in the context of institutions and values which make up civil society.")

²³ Willetts: i. m. 35.

²⁴ Willetts: *The New Contours of British Politics*, in: Streeter, Gary (ed.): *There is Such a Thing as Society. Twelve Principles of Compassionate Conservatism*, London, Politico's, 2002, 55.

²⁵ Letwin, Oliver: *The Neighbourly Society: Collected Speeches, 2001–2003*, London, Centre for Policy Studies, 2003, 44.

²⁶ Letwin: *For Labour There Is No Such Thing as Society, Only the State*, in: Streeter (ed.): *There is... 38–39; 46–47*.

²⁷ Blond, Phillip: *The Civic State. Re-Moralise the Market, Re-Localise the Economy, Re-Capitalise the Poor*, 2009, demos.co.uk/files/File/Phillip_Blond_-_The_Civic_State.pdf, 1.

²⁸ Blond, Phillip: *Red Tory. How Left and Right Have Broken Britain and How We Can Fix It*, London, Faber and Faber, 2010, 139–140; 282–283.

²⁹ Blond: *The Civic State*, 2.

³⁰ Blond: *Red Tory*, 3–4.

³¹ Putnam, Robert: *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, New York, Simon and Schuster, 2000.

³² Blond: i. m., 71–72.

³³ Blond: *The Civic State*, 4–6.

³⁴ Blond: *Red Tory*, 28–30.

³⁵ Blond: i. m. 35.

³⁶ Blond: i. m. 244.

³⁷ Cameron, David: *The Big Society, Hugo Young Memorial Lecture*, 10 November, 2009, www.conservatives.com/.../David_Cameron_The_Big_Society.aspx ("Because we believe that a strong society will solve our problems more effectively than big government has or ever will, we want the state to act as an instrument for helping to create a strong society.")

Cameron társadalompolitikai elképzeléseihez ld: Driver, Stephen: *Fixing Our Broken Society: David Cameron's Post-Thatcherite Social Policy*, in: Lee, Simon-Beech, Matt eds: *The Conservatives Under Cameron*, Palgrave Macmillan, London, 2009

³⁸ Blond: i. m. 171.

³⁹ Jones, Dylan: i. m. 315. ("I am going to be as radical a social reformer as Mrs Thatcher was an economic reformer...")

⁴⁰ E felvetést ("A Conservative Third Way?") a cardiffi egyetem neves professzora, Peter Dorey fogalmazta meg a 2010 májusában Prágában rendezett nemzetközi konzervatívizmuskonferencián. Előadásának a kéziratáért e sorok szerzője ezúton is köszönetét fejezi ki.

⁴¹ Blond: i. m. 290.

IN MEMORIAM SZENT-IVÁNYI DOMOKOS

Emléktáblája van egykori lakóhelyén, könyv is jelent meg róla, de nemcsak a nagyközönség előtt maradt ismeretlen. A köztudatban annyira-amennyire ismert portréja némiképp különbözik attól, mint amit pályaképe egésze alapján lehetne róla rajzolni. Az az igényes, az adott téma szempontjából átfogó és hiteles kötet, amelyben Török Bálint a Magyar Függetlenségi Mozgalom történetének összefüggéseiben vizsgálja meg működését, nem igazán róla, hanem erről a szellemi és erkölcsi értelemben is példa értékű mozgalomról szól – azon egyszerű oknál fogva, hogy olyan egykori érintettjei voltak Török Bálint legfőbb inspirálói és forrásai, akik számára életük csúcspontját jelentette az e szervezetben való részvétel. Kétségtelen, hogy Szent-Iványi pályafutását tekintve is különleges jelentősége volt itteni tevékenységének: gyakorlatilag ebben jutott tényleges, bár kevés eredményt hozó történelmi szerephez. De pályáíve nem írható le *csak* ebből a nézőpontból. A magyar történelemben, a külpolitikában a végül neki jutott pozícióknál nagyobb volt (és még nagyobb lehetett volna) a szerepe. Tragédiája a magyar politikussors: van valaki, akit intelligenciája, tudása, tapasztalatai, kapcsolatrendszere, kétségtelen bátorsággal társuló felelős óvatossága, humánus lény, műveltsége, nemzeti elkötelezettsége, egész személyisége a nagyformátumú, a nemzet sorsát jó irányba igazító politikusi szerepre rendelte – és e szerep betöltésére sohasem nyílt lehetősége. Talán azért is, mert maga több és jobb volt, mint amit a helyzete megengedett. A történelmi fátum nem hagyta,

hogy kifuthassa igazi formáját. Nem hiszem, hogy túlzott lenne a hasonlat: képzeljék el, hogy egy Michelangelo olyan korba és helyre születik, amelyben nem épülnek kifesthető templomok, és nem juthat márványhoz. És mégis úgy gondolja, hogy neki ott kell teremtenie. Nos, Szent-Iványi Domokosnak efféle sors jutott, és annak ellenére, hogy fizikai értelemben túlélte mindezt, mégis, az életével fizetett érte. Egyébként lenyűgöző tartással, nem keseregve, hanem elfogadva, hogy ez, a nem az ő formátumához méltó élet is lehet nagyszabású. Írjuk le nyugodtan: emberi méltósága által.

Volt az angoloknak egy kiváló sarkkutatójuk, aki különös állandó jelzöt kapott: a *szerencsétlen* Shackleton. (Egyébként az angoloknak nem volt sok szerencséjük a sarkokkal, ahogyan azt a nem kevésbé balszerencés Scott útjai is mutatták. Annyiban azért mégiscsak szerencsések voltak, hogy nekik csak némely expedíciókban kellett elszenvedniük azt a tőlük, szándékuktól, képességüktől, teljesítményüktől független szerencsétlen, azaz szerencse nélküli sorsot, amit a magyarság a történelmében tapasztalt.) Expedíciója során Shackleton minden lehetséges nehézséget elszenvedett. Minden alkalommal, amikor kétételes helyzetbe került, a rossz valósult meg. Így célja közelébe sem jutott, már korábban mindent elvesztett, expedíciója teljes kudarcot vallott. Ennek ellenére, töretlen akarattal, elszántsággal és szak-szerűséggel mindent megmentett, ami menthető volt, és ezer sebből vérezve sem pusztultak el emberei. Túléltek a túlélhetetlent – ami talán nagyobb siker, mintha eredeti céljukat érik el. Nos, ez a fajta angolos sportszerűség, töretlen küzdőszellem hatotta át Szent-Iványit is – ilyen értelemben is példa lehet. Semmit sem érhetett el abból, amiért egész életén át harcolt, de nemhogy nem hibázott, hanem vert helyzetében is maradandó értékeket teremtett. Nehezen tudok már olyan kort elképzelni, amelyik mindezt legalább utólag elismeri. Ennek egyik oka, hogy az élete keretét adó szürreális történelmi szomorújáték viszonyai között olyan

érdemei voltak, amelyek föltárulása miatt akár a nácik, akár a kommunisták automatikusan kivégzik. Elképzelhetetlennek tartom, hogy érdemeivel bármilyen körülmények között dicsekedett volna: de elemi érdeke volt, hogy tettei ne váljanak ismertté. Nemcsak végrehajtásuk készítette a legszigorúbb konspirációra, hanem a szó szoros értelmében életbevágóan fontos volt számára, hogy azok titokban maradjanak. Nemcsak az ő életéről volt szó, hanem mindazokéről, akik segítői és társai voltak.

Nem a titkoknak ezen a homályán akarok áthatolni. Ám úgy érzem, hogy a magam – teljes életművére vonatkozóan mindenképpen szerény – ismereteivel, szerény emlékeimmal tanúskodnom kell ügyében. Annál is inkább, mert életembe, gondolkodásomba bizonyosan beépült valami abból, amit kaptam tőle. És, úgy érzem, hogy az a kevés, amit ebből be tudtam fogadni, nagyon sokat, elemi súlyánál sokkal többet jelentett sorsom alakulásában is.

Szent-Iványi Domokos apai nagyapám ifjúkori jó barátja volt. (Nekünk, egykori gyerekeknek Dodó bácsi, a családban, talán az egykori partraszállás napjára, a „D. Day”-re és bizonyos, valahai kötelező konspirációkra való ironikus utalásként, „Dé-bácsi”.) Nem tudom, hogyan kerültek össze. Vélhetően valami véletlenszerű társasági kapcsolatból nőhetett ki a barátságuk. E kérdés annak idején soha föl nem merült bennem, mert annyira összetartozónak éreztem őket, és hozzájuk nagyanyámat is, mintha már egymás közelébe születtek volna. Egy gyerek számára a világ a saját születésével kezdődik. Ami azt megelőzően történt, az olyan alapadottság, amit az Úr a nyolcadik napon teremtett.

Ez a közelség jelentette azt, hogy Szent-Iványi Domokosnak gondolkodásomra, világlátásomra rendkívüli, sorsomat sokban eldöntő hatása volt. Az ilyesmiben nem illik biztosnak lenni, hiszen hogy a csodában vélhető sorsdöntőnek az a hatás, amiről csak sejtegeti valaki, hogy ekkora szerepe lehetett? Én mégis inkább úgy hiszem, úgy érzem,

hogy ilyen hatás ért. Elsősorban azért, mert ezek a hatások meglehetősen korán, részben kisgyermekkoromban, részben tizenévesként értek, amikor a gondolkodás szerkezete elég erős már ahhoz, hogy formái tartósan megőrizzék az őket alakító erők hatását, de még túlságosan képlékenyek ahhoz, hogy pontos lenyomatukat is rögzítsék.

Ennek nyomán rendre találkozom magamban azzal a gondolkodásmóddal, amit utóbb Szent-Iványi gondolkodásában fölfedezhettem. Be kell hogy valljam, szövegyszerűen vagy akár tartalmi elemeit illetően szinte semmire nem emlékszem abból, amiket annak idején hallhattam tőle. Pedig elég sokszor és elég sokat hallgattam, mert szívesen beszélt, tanított. Volt benne valami pedagógiai szenvedély, talán azért is, mert gyereke nem lévén, szavaival mintegy saját magát is meg akarta örökíteni a környezetében föllelhető gyerekek, illetve később tanítványai emlékeiben. Arra ugyanis nagyon határozottan emlékszem, hogy minden, az áldott, véletlen szülte találkozásunk alkalmával villámgyorsan nevelésembe és tanításomba kezdett. Ezek a rendszertelen, de nem is olyan nagyon ritka alkalmak nagyszüleimnél találtak rám. Elsőprő erejűek voltak ezek a találkozások, és nagyszüleimnél járva minden alkalommal reménykedtem, hogy egyszer csak ő is fölbukkan. Már akkoriban is elcsodálkoztam azon a közvetlenségen, amellyel hozzám fordult. Valami olyan kitüntető módon, hogy az adott pillanatban elámulni sem volt érzésem azon, hogy úgy szól hozzám, mintha egyenrangú partner lehetnék számára. Ez volt az ő demokráciája, a legnagyobb luxus: hogy a kicsihez nem lehajolt, hanem maga mellé emelte.

Mindennek ellenére meglehetősen kevés a rá vonatkozó közvetlen, személyes, földidézhető emlékem. Valószínűleg azért, mert túlságosan gyerek voltam ahhoz, amilyen magasra ilyenkor emelt. Így aztán nem tudtam pontosan megjegyezni mindazt, amit hallottam tőle. Ám annak, hogy ezek a találkozások létrejöttek, fölmérhetetlen hatása volt abban,

hogy mit vártam el úgy általában az emberektől, tanároktól, hogy mihez viszonyítottam más hatásokat. Ami, ma már jól látom, igazságtalanná tett sokakkal szemben, mert azt a képzetet keltette bennem, hogy olyanok az emberek, mint ő. Aki mégsem, az valahogyan fogyatékos, akit sajnálni kell. Vagyis minden tényleges alap nélkül olyan magasra tettem a mércét, amelynek az emberiség túlnyomó többsége nem felelhetett meg. Szent-Iványi Domokos ugyanis nyilvánvalóan nem egyszerűen zseniális volt, hanem zseni.

Találkozásaink többnyire ugyanúgy zajlottak. 1957-től már nem laktunk együtt nagyszüleimmel, akiknek Szent-Iványi mindennapos látogatója volt. Ám ha fölugrottam nagyszüleimhez, sokszor ott találtam, vagy közben érkezett meg.

Lenyűgöző figura volt, szikár alakja, sima arcbőre, lényének dinamizmusa, enyhe raccsolása, elsőpró humora, gondolkodásának szüntelen villózása – függetlenül attól, hogy éppen mennyit voltam képes befogadni gondolataiból – minden alkalommal elbűvölt.

És persze a humora! Mondott néha vicceket is, de az igazi komikumot előadásmódja szolgáltatta: bámulatos érzéssel tudta a kisszerűséget nevetségessé tenni, a szürke és fenyegető világ tényezői, a sarki rendőrtől a moszkvai birodalom vezetőjéig pökhendi, kiröhöghető, szánandó pojácák lettek – anélkül, hogy lebecsülhetőek lettek volna. Jellemző volt rá, ahogyan a világpolitika alakulását előadva (sajnos, túl ifjú voltam még, hogy tartalmi elemeinek részleteire is emlékezzem) úgy kezdett bele a történetbe, hogy „és akkor a Ribbentrop-nyuszi azt mondta a Molotov-nyuszinak”... Nem lekezelés volt ez, csak annak jelzése, hogy még a világ sorsát befolyásoló politikusok is esendő figurák, akik ugyan elbánhatnak velünk, de amúgy nem kell hasraesni előttük.

Akkor persze nem gondolkoztam azon, hogy miként lehetne igazából leírni, meghatározni azt a jelenséget, amely Szent-Iványi Domokos volt. Tény, hogy alakjából-alkatából

a rendkívüli intellektualitás, a tudás és teremtő erő sugárzott, és ez külsejében is megmutatkozott. Ha úgy tetszik, a szellemi nagyság szépsége meg is jelent benne. Orrának sajátos alakja pici gyerekként egyszerűen lenyűgözött, tudniillik merész ívelésű sasorrként indult, majd úgy ért véget, mintha viselője valaminek nekiszaladt volna. Mindezzel együtt nem volt sem csúf, sem groteszk, hanem éppolyan kifinomultan eredeti és különleges, mint ő maga. Az egész figura, a maga közvetlenségében is arisztokratikus karakterével minden más ismerősünk alakjától élesen elütött. Azóta sem találkoztam hasonlóval. Születetten elegáns ember lévén látványosan különbözött a szürkesség és kopottasság eszményét öntudatlanul államrezonná tévő szovjet rendszerek magyar (tehát amúgy is slamposágra hajló) változatának világtól. Abban azonban, ahogy adott magára, sohasem éreztem valamiféle piperkőc vagy dandy-hajlamot, eleganciája a lényéből következett. Szembeötlő volt az a kontraszt, amely elválasztotta az akkori világtól: utólag ebben is a rendszerrel való szembenállást látom. A formák tisztelete a világ rendjének tiszteletére, a külső rendezettség a hagyományok fontosságára figyelmeztetett egy olyan közegben, amely mindezt egészében és tétélesen is tagadta, és a legdurvábban akkor sértette, amikor a bolsevik úrhatnám-ság folytán egyes képviselői utánozni próbálták.

Ez a külső bizonytal hozzájárult ahhoz a hatáshoz, amelyet megjelenése keltett. Nemcsak bennem. Kisugárzása más dimenzióba emelte a körülötte lévőket, kortól, nemtől, felkészültségtől, és azt hiszem, világnézettől függetlenül. Egy alkalommal vele és nagyapámmal indultunk útnak, rémlik, ő hazafelé tartott (akkoriban olyan kétpercnnyire lakhatott nagyszüleimtől). Rövidke utunkon meglepődve láttam, ahogyan a szembejövő ismeretlenek szellemi értelem-ben nem tudnak kitérni előle: meg kellett nézniük, rá kellett csodálkozniuk. Láthatóan nem tudták, kicsoda, de vélhetően azt érezték, hogy ez a kortalan, ám mégiscsak korosodó

ember olyan valaki, akinek képét meg kell őrizniük emlékezetükben. És ugyanilyen mágikus erőt éreztek benne a bolti eladók is, akik – noha maga nemigen járhatott vásárolni – ismerték klienseiket. Az akkori Budapest nem egy homogén nagyváros volt, hanem szűkebb lakókörnyezeteit tekintve sok kisváros együttese. Márpedig a kisvárosban az emberek általában ismerik egymást, még akkor is, ha nincs közöttük tényleges ismeretség, és közben óvakodnak attól, hogy a másíkról való tudásukat a mindennapi érintkezésben fölfedjék. Így aztán, miközben számomra vadidegen helyeken jártunk (megjegyzem, ezek a múlt zárványaként helyükön maradt, részben régi emberekkel dolgozó belvárosi cégek utódaiként működtek, és akaratuktól függetlenül, öntudatlanul is őrizték a polgári világ atmoszféráját), megtapasztalhattam azt a respektust, ami a megjelenésükkel valahai szebb napokat idéző ügyfeleknek kijárt. Ez nemcsak a régi, tehát az emlékeim idejénél másfél-két évtizeddel korábbi Belváros emlékét zsigereiben őrző és így e két korosodó úrban az elmúlt időket köszöntő patikus vagy látszerész viselkedésében volt érzékelhető, hanem a fiatalabbakéban is, akik esetleg csak pár éve Budapestre került vidéki eredetű, már a szocializmusban nevelkedett „dolgozók” voltak.

Amikor Szent-Iványi Domokos belépett valahova, oda az akkoriban a konszolidált kádárizmus lassacskán mérgező atmoszférájának helyére valami szikrázóan tiszta levegő áradt be. Igen, csak találkozni vele, csak látni, fölért egy szellemi szanatóriumi kezeléssel. Ezért hagyott maradandó nyomot környezetében. Ennek minden kedvező hatását éreztem, és ma is érzem magamon, de részleteit felidézni nem tudom.

Kisugárzásának volt egy közvetett formája, az, amit a családtagokon keresztül ért el, és aminek ereje esetemben valószínűleg nagyobb volt a közvetlen találkozások hatásánál. Nagyszüleim, anyám, nagybátyám, még apám is az ő nézeteitől erősen befolyásolva, vagy éppen azokat követve

gondolkodtak a világ dolgairól. Szent-Iványi gondolkodásának hatása általuk is elért, hiszen történelmi, politikai nézeteiket tekintve az ő hatása alatt álltak. Ha másban nem, annak a paradigmának az ismeretében, amelyről az adott társadalmi feltételek között csak így értesülhettem.

Néhány emlékezetes kép azonban nagyon is elevenen él bennem.

Az egyik 1956 őszéről, amikor hároméves voltam. Különös (vagy nem is olyan különös) módon a forradalom eseményei valahogy mégis belém ivódtak. Ami akkoriban történt velem, arra – a családi emlékezetten ellenőrizve – mind emlékszem. Erre rögvést rá lehet vágni, hogy akkor ezek nem az én emlékeim, hanem a családé. Ám én a magam belső filmjét a húszas éveimben ellenőriztem, mert akkoriban jöttem rá, hogy a képei csakis 1956 őszén rögzülhettek bennem. Így utolsó látogatásunk nagybátyám családjánál a Királyhágó utcában, vagy a másik nagybátyám esküvője, egy pozsonyi rokon és sok más idegen nálunk lakása a Veres Pálné utcában, a pincébe költözésünk (ahogy nagymamám vezényelte az ablakszárnyak lekasztását, mert egy – vélhetően a közeli napokban – szétlövésre kerülő városban télvíz idején az ablaküveg fellelhetetlen kincs), mindennapi életünk a pincében, éjszakáim csak nemrégiben kinőtt fekete babakocsimban és persze a tankok és katonák.

Ebbe a történetbe különös módon tartozott bele Dodó bácsi, akivel hosszas sétákat tettünk a Belvárosban. A játszótereken időnként kedélyes öregurak vagy jovialis ifjabbak társultak hozzánk, ahogyan a játszótereken gyermekeket felügyelő nagyapák (esetleg apák) világában ez természetes is, nem kizárva a körből az anyákat és a nagymamákat. Szerettem Dodó bácsival sétálni, egyszer egy szovjet katonától csokoládét kaptam. A képeket, mint annyi más gyerekkori emléket, nem nagyon idéztem föl magamban, de húsz évvel később megvilágosodott a mi sétáink tényleges jelentése. Dodó bácsi az unokáját sétáltató nagyapa szerepében intéz-

te konspiratív találkozóit: a Belváros utcáin, játszóterein, lassacskán ballagva, jól körülnézve. Maga nem keltett gyanút – ő viszont minden gyanús alakot fölfedezhetett. Csak ismételni tudom, ragyogó konspirátor volt, rajta keresztül nem bukott le senki, sem a Gestapo, sem az ÁVO, az ő nyomán nem talált meg senkit.

Gyöngéi azonban neki is voltak. A család egybehangzó emlékezete szerint még 1944-ben történt, hogy fölcsöngetett nagyapámhoz, ablakaiból figyelmesen ellenőrizte a környéket. Bár ez a lakás stratégiaiilag kiváló kilátópont volt, mert három utca is áttekinthető volt ablakaiból, mégsem volt teljesen biztos a dolgában. Ezért számszörös táskáját ott hagyva indult hazafelé, azzal, hogy majd még visszajön. Távozása után nagyapám maga elé vette a táskát, és azt mondta a kíváncsiskodó családtagoknak: „Na, most meglátjuk, mennyire ismerem a barátomat!” Utána pedig a számszázat állítva első kísérletre kinyitotta a hétpecsétés titkokat rejtő (véltetően már a kiugrás előkészítésének iratait tartalmazó) táskát. Merthogy a kód 896 (vagy 0896), tehát a honfoglalás éve volt – s aki jól ismerte Szent-Iványit, az tudta, hogy más nem is lehetett... (Ami persze a konspiráció szempontjából súlyos hiba, mert mások is ismerhették ennyire.)

Ezt a fajta nemzeti étoszba rögzöttséget jelezte az is, hogy a nagyapám és Szent-Iványi legbelsőbb ifjúkori baráti köréhez tartozó Breit Vince (nota bene félig zsidó származású, ami a Szent-Iványit illető egynémely vádak szempontjából nem elhanyagolható körülmény), egy aligha jelentős, de szellemes és bohém festő a maguk világát egy karikatúra-festményen örökítette meg. (Sajnos, a döntően a megjelenítettek, illetve utódaik számára értékes, ám komolyabb műbecsrel vagy piaci értékkel nem gyanúsítható képet azóta ellopták.) A nagy mű egyik alakjaként Szent-Iványi a jobb kezében nemzeti zászlót lobogtat, a ballal egy póráz végét fogja, melyen egy krokodilt sétáltat. A képen nagyapám mint hordófejű férfiú jelenik meg, a festő apja pedig hason-

fekve bankjegyeket szór a vízbe, utalva arra, hogy a nem nagyon létező családi vagyont egy monumentálisnak szánt hadtörténeti munka megjelentetésére költötte. Mindehhez még annyit, hogy ebben a szabadszajú és csúfondáros körben az általuk máskülönben feltétel nélkül elismert Szent-Iványit a mélységes tiszteletüket látszólag sikeresen leplező „*honbarom*” megnevezéssel is illették...

De az én emlékeimhez visszatérve még van valami '56 őszéről – ez nem is igazán róla szól. Mi akkor nagyszüleimmel éltünk egy háromszobás lakásban, az ő szobájukba rendszeresen jártak barátaik, jó polgári szokás szerint, bridzsezni. Így egészen természetes volt, hogy rendszeresen nagyobb társaság gyűlt össze náluk. Egy ilyen időpontban azonban nem bridzsezők érkeztek hozzánk. Valamennyien a mi lakrészünkben gyűltünk össze, nem is volt szabad a csöngetésekre kimennünk. Dodó bácsi ide szervezett valamilyen találkozót, amelyről természetesen semmit sem árult el. Az érkező vendégeket ő engedte be, hogy családunk még arról se tudjon semmit, hogy kik jártak itt. (Lehet, hogy éppen e találkozó megszervezése érdekében sétáltam vele olyan sokat.)

A dolog rendben zajlott, de egy dologgal nem számoltak a felnőttek: azzal, hogy van egy kíváncsi hároméves fiúcska a lakásban, aki ráadásul nagyon szereti a nagyszülők barátait. Ezen gyermek én valék, és mert a rendszeres csöngetések magyarázatául azt kaptam, hogy a szokott vendégek érkeznek – egy óvatlan pillanatban valahogy kisurrantam a szobánkból. Ez nem lehetett könnyű, feladat, mert a kilincset még nem értem fel. Nagyanyám ugyan egy pillanat alatt visszarángatott, de addigra, várakozásomban csalódva csak egy ismeretlen férfit láttam belépni. Rácsodálkoztam magas, majdhogynem csúcsos homlokára, nevető szemére, akinek arca nem annyira jellegzetes vonásai miatt, hanem a meglepetés okán ugyancsak beégett az emlékképek galériájába. És megint csak majd húsz év telt el, amikor egy fény-

képen hirtelen feltűnt egy arc, amelyik ezt a képet idézte fel. Tamási Áron volt, s ezt nagyanyám, akitől megkérdeztem, hogy ez igaz lehet-e, vagy csak képzelődöm, megerősített: „Igen, Tamási volt.” Alighanem valamelyik írószövetségi felhívást véglegesítették akkor.

Egy másik, az adott pillanatban még nem értett szövegtöredék nem sokkal később egészült ki a fejemben. De bácsi, mint utóbb többektől hallottam, a nagyon racionális elmék körében nem is olyan kivételes módon, hajlott a miszticizmusra, és hitt bizonyos metafizikus erőkben. Erről akkor nem tudtam, de ezzel függhetett össze az a példázat, amit talán a nagyanyám névnapját köszöntő társaságnak idézett fel. Eszerint (talán 1939 nyarán) Berlinben járva magyar diplomaták sétálgattak egy parkban, amikor megálltak valami mutaványosféle jósnőnél. Az egyik jeles férfiú tenyerét hosszan nézegette, és azután azt mondta: „Uram, Önből hamarosan hazája miniszterelnöke lesz, de ne örüljön, mert nem lesz belőle sok öröme!” Az illetőt Dodó bácsi Sztójakovic Dimitrijnek nevezte. Akkoriban úgy tíz-tizenegy éves lehettem, semmit sem tudtam a magyar miniszterelnökökről, de a különös név megmaradt az emlékezetemben. Pár évvel később borzongva kellett fölismernem, hogy Sztójay Döméről volt szó – ez persze a felnőttek körében magától értetődő volt.

Az első és valójában az egyetlen geopolitikai lecke, amire konkrétan is emlékszem, 1965-ből való. Bátyámmal akkor Svájcba készültünk nagybátyámék meghívására, és ez azokban az időkben meglehetősen izgalmas dolog volt. Dodó bácsi természetesen felvillanyozódott arra a hírre, hogy világot látunk, és el kezdte magyarázni Svájcot. Előbb úgy jellemezte, hogy rendkívül bezárt világ, maguknak való, szokásaiktól el nem téríthető emberekkel. Erre azt a példát hozta, hogy egy magyar kereskedő valamelyik ottani kisvárosban nyitott egy boltot, ahol – mert Svájc köztudottan drága ország – minden olcsóbb volt, mint a helyi kon-

kurenciánál. Megdöbbenve tapasztalta, hogy ennek ellenére nem nála vásárolnak. Ez a kereskedő döbbenetben állapította meg, hogy valaki, mondjuk, egy ugyanolyan kalapácsot vett a szomszédjánál 15 frankért, amelyet ő 10-ért kínált. Meg is kérdezte, miért nem nála vásárol, mikor ugyanolyan jó, de olcsóbb az áruja. Pontos választ kapott: „azért, mert mi *abban* boltban szoktunk kalapácsot venni”. A piacról való általános ismereteinek helyi alkalmazhatatlanságára döbbenő kereskedő ezekután fölszámolta a boltját, és más országban próbált szerencsét.

De felkészítésünket illetően nem állt meg itt. Abból a feltevésből kiindulva, hogy az akkor mindenben hiányt szenvedő, csontszegény Magyarországról érkezett gyerekeknek a vendéglátók valamit majd ajándékozni is fognak, és megkérdezik, hogy mit szeretnének, a rá jellemző szarkasztikus humorral azt tanácsolta (egy másodpercig nem gondolta komolyan), hogy kérjünk egy bizonyos fajta takarót (a nevére nem emlékszem). Annál drágább dolog ugyanis a műfajban nincs a világon, olyan, mint autóban a Rolls-Royce: Valódi svájci specialitás, teveszőrből készül. És itt aztán következett egy briliáns összefoglaló arról, hogy miért ott jutnak egyes feldolgozóipari ágazatok a legmagasabb szintre, ahol nem terem meg a nyersanyaguk. Tekintve, hogy a svájciaknak nincs tevéjük, és nincs teveszőrük, így nem kell megküzdeniük azzal, hogy a saját termést dolgozzák fel, viszont lehetőségük nyílik a lehetséges legjobb minőségű alapanyag beszerzésére. Ez azonban olyan drága, hogy csak akkor éri meg bíbelődni vele, ha a világon a legjobban dolgozzák fel – mondta, és pontosan így van ez a kakaóimport és a svájci csokoládégyártás ügyében is. (Mondanom sem kell, teveszőr takaró nélkül tértünk haza Svájcból.)

Aki valamennyit is hallott Szent-Iványi Domokosról, azt is tudhatja, hogy hihetetlenül olvasott, mindenre kiterjedően művelt ember volt. Bizonyos hiúság is volt ebben: elolvasni mindent, amit más, de azért egy kicsit többet. Egy-

szer nagyapám, aki maga is nagy olvasó és igen sokoldalú ember volt, Mika Waltarit, a finn íróat említette neki, akinek *Szinuhe* című regénye akkoriban jelent meg magyarul. Barátja szinte belesápadt, mert még nem ismerte. Néhány nap múlva nagyapám visszavitte a kötetet a könyvtárba, ahol a kölcsönzésnél nagy örömmel fogadták: „De jó, hogy hozta, már nagyon kereste más is.” „Kicsoda?” – kérdezte nagyapám. – „Hát a Szent-Iványi úr, de vitt már helyette más Waltari-könyvet.”

Olvasmányaik máskülönben is találkoztak. Nagyapám könyvespolcáról került hozzám a Kommunista Könyvtár „Világ proletárjai, egyesüljetek!” jelszóval ékített füzeté, Buharin, pontosabban Bucharin Nikoláj: *A kommunisták (bolsevikiek) programjával* (Kiadja a kommunisták Magyarországi Pártja, Budapest, 1919.), legfölül a tulajdonos nevével, Szent Iványi Domokos névfölírásával. A füzet akkurátusan föl van vágva, jelezve, hogy tulajdonosa el is olvasta. Meg kell jegyeznem, ebből a legkevésbé sem kell azt gondolnunk, hogy a füzet olvasója a benne foglalt eszmék híve lett volna.

Általában véve valamely írás birtokában lenni, azt elolvasni nem jelenti a szöveg tartalmával való egyetértést. Éppen ezért tartom képtelenségnek a *Múlt és Jövő* című folyóiratban Szent-Iványi faji gondolkodásáról vagy éppen antiszemitizmusáról közreadott írást (Szabó András Péter: *A szovjet berendezkedés első éveit és a zsidókérdés – Szent-Iványi Domokos ismeretlen arca, Múlt és Jövő, 2003/3.*), amely neki tulajdonítja egy, a hagyatékában megőrződött gépirat szerzőségét. E szöveg írója, akinek neve nem szerepel a gépiraton, a zsidók 1945 utáni térnyeréséről elmélkedik, s a kor pletykáit, tényeit, híreszteléseit és folyamatait kevergeti és taglalja, valamiféle zsidó hatalmi szerepet fedezve fel és bizonygatva. A *Múlt és Jövő* szerzője, becsületére legyen mondva, felsorolja mindazon érveket, melyek szerint a kézirat sem gondolkodásmódja, sem értékrendje, sem stílusa alapján

nem illik be a Szent-Iványiról alkotott képbe. Ennek alapján, a forráskritika közkeletű szabályai szerint csak egyetlen logikus következtetés adódna: az, hogy a hagyatékban talált gépirat nem Szent-Iványi munkája. Ám a cikk szerzője – számomra érthetetlen módon – mégis neki tulajdonítja, pusztán arra az egyébként elvitathatatlan tényre építve állítását, hogy a szöveg a Szent-Iványi-hagyatékban maradt fenn. A tulajdonlás és a szerzőség azonban két külön dolog. Szent-Iványi könyvei, olvasmányai között 1919 tavaszán ott volt egy Buharin-mű – de ezt ép ésszel nem tekinthetjük bizonyítéknak arra, hogy szimpatizált volna a kommunistákkal. Ez éppen olyan képtelenség, mint a *Múlt és Jövőben* közzétett munka neki tulajdonítása.

És akkor még nem esett szó a legfontosabb ellenérvről, arról, ami lényegében kizárja azt, hogy a kérdéses szöveg Szent-Iványitól származzon. Arról ugyanis, hogy minden körülmények közt volt annyira okos és óvatos, hogy akkor se írjon le ilyesmit, ha ne adj, isten, így gondolkodik – de nem gondolkodhatott így. Korábbi részvétele a magyar zsidók megmentésére irányuló törekvésekben, angol-amerikai orientációja, az angoloknak a zsidósággal, illetve Izraellel kapcsolatos politikájának ismerete, diplomáciai tapasztalatai nyomán képtelenség azt feltételezni, hogy a magyarországi szovjet uralom formálódása, az érlelődő kommunista hatalomátvétel árnyékában, a nagy történelmi erők formálódása szempontjából ezoterikusnak számító, kistílű, az általa lenézően elutasított úri középosztályi frázisokat idéző szemléletben ilyesmit írt volna le és őrzött volna meg. Az azonban nem kétséges, hogy olvasni olvasott ilyet – ahogyan annyi mást is. Amúgy a szöveg vélhetően a Kisgazdapárt vezetése számára készülhetett, akár a Magyar Közösséghez tartozók körében.

A következő tényszerű, valóságos, eleven emlékem az utolsó találkozások egyike. Talán 1971-ben, de inkább 1972-ben történhetett, mert úgy tűnik, nagyapám nem élt

ILLYÉS GYULA EGY MONDAT A ZSARNOKSÁGRÓL C. VERSE
IHLETTE CARLOS W. ALISERIS MŰVÉT IS 1957-ben

már, ő pedig '71 őszén ment el. A szokásos koreográfia szerinti összefutás volt ez is, a beszélgetés során továbbtanulásomról, szakképzésemről volt szó. Akkoriban a valahai keresztény középosztály – minden családi különbség és a magam belső ellenkezése dacára magam is ide voltam sorolható – gyerekeit illendő volt óvni a bölcsészkartól, és általában az olyan, ideológiai vonatkozású szakoktól, ahol fölmerülhetett, hogy a marxizmus befolyása alá kerülnek. És aztán majd, afféle szellemi janicsárként szembefordulnak családi, illetve „osztály”-tradícióikkal. Jellemző módon nem annyira attól féltek, hogy illeszkedniük, így hazudniuk kell, s ez a jellemüket erodálja, hanem attól, hogy az „ellenséget” erősítik. Némely családi ismerőstől én is előre megkaptam a majdani árulás miatti vádakát. (Megjegyzem, az e közegeből

kitermelődött orvosok, természettudósok, mérnökök stb. párttagsághoz kötött karrierje nem keltett feszültséget, vélhetően azon logika alapján, hogy az *kényszer*, de ha valaki bölcsésznek szegődik, azzal a rendszernek való behódolást *választja*. Ily módon szinte természetes, hogy belügyi vagy katonai pályára e potenciálisan rendszerellenes közegeből senki sem lépett, aminek következményei tragikusan nehezültek a rendszerváltás utáni hazára. A bölcsészpályák tudatos kisajátítására törekvő pártállami éberség, a gyaníthatón nem a rendszer támogatására szocializált, hibás származású, mert pártonkívüli értelmiségi szülőktől származó bölcsészhallgató valóban nem volt gyakori, és ezt nemcsak a hatalmi szelekció, hanem a régi középosztály esetenként korlátolt félelme is segítette. A következmény pedig az lett, hogy rendszerváltás ide vagy oda, a visszakapott demokrácia első évtizedeit a nyomasztó baloldali médiafölény, az ideológiaformáló tudományok kulcspozícióinak ugyancsak nyomasztó balliberális személyi túltengése jellemezte, amit még rettentőbbé tett a jobboldal emiatt felcsapó korlátolt, ásatag, felkészületlen, dilettáns hisztériája.)

Dodó bácsi is nyelt egyet, mikor megtudta, hogy magyar-történelem szakra készülök, ami egyébként számomra is meglepetés volt. Merthogy biológusnak vagy építészmérnöknek készültem éveken keresztül, mindaddig, míg megrogzotten ortodox kommunista történelemtanárnőm nem közölte velem, hogy ő, mint az iskola továbbtanulási felelőse, semmi körülmények között sem javasol engem bölcsész szakokra, tehát csak olyasmire, amire eredetileg amúgy is készültem. Közlése meghökkentett, indoklása pedig egyenesen mellbevágott, közölte, hogy a bölcsész szakok ideológiai természete okán megengedhetetlen, hogy egy politikailag potenciálisan megbízhatatlan egyén ilyen helyre kerüljön. Azt is elmondta, hogy az érettségien az általam elérhető legjobb osztályzat a négyes lehet, mert tantervi követelmény a szocialista világnézet alapjainak elsajátítása, és ő

meggyőződött arról, hogy én a jeles osztályzat ezen kritériumát nem teljesítettem. Tudniillik, provokatív módon, amit persze nem észleltem, rám bízta egy olyan referátum elkészítését, amelybe 1956 őszének eseményei is beletartoztak. Én pedig nyolcszor is elmulasztottam azokat a kategorikus „ellenforradalom” minősítéssel illetni, ami félreérthetetlen állásfoglalás. Ez bizony igaz volt. Nem is kívántam, nem is tudtam volna cáfolni. Ám ez a tiltás fölhívta arra a figyelmeztet, amire korábban nem gondoltam, hogy ebben az éberségben a rendszer félelme és a tudás egy területének monopolizálási törekvése fejeződik ki. Ezért pedig nem elég, ha a magam részéről forradalmat gondolva nem mondok ellenforradalmat, hanem kutya kötelességem legalábbis próbálkozni, hogy szembeszegüljek, és igenis, bölcsészpályára kell jelentkeznem.

A történetet, melyben tombolt egy ifjú dacos és naiv idealizmusa, sebtében el is mondtam. Nemcsak megkaptam Dodó bácsi jóváhagyását, hanem valósággal föl is lelkesedett. Rögvest nagyvonalú előadásban foglalta össze, hogy milyen fontos, hogy legyenek ehhez a szellemi körhöz, az övéhez, tartozók is ilyen szakokon. Ami közvetve azt is jelentette, hogy – mert nekem sem akart rosszat – hisz abban, hogy az adott rendszernek vége lesz. Még akkor is, ha ő ezt már nem is éli meg. Ekkorra fölmérte, hogy az ő életéből már nem futja a változás kivárására. Pontosan ítélte meg esélyeit, a rendszerváltás idejére már túl lett volna a kilencvenedik születésnapján. Ekkoriban már – bár én még nem tudtam – eldöntötte, hogy Nyugatra kell mennie, hogy hagyatékát, szellemi örökségét rendezve örökül hagyhassa. Éppen annyi ideig élt aztán odakint, hogy ezt a feladatát elvégezhesse.

Ami pedig a jövő pontos felmérésének képességét illeti: anyámnak volt erre egy története, még 1945-ből. Szent-Iványi csak március közepe táján tért vissza Budapestre, ahol az emberek egyik fő elfoglaltsága az volt, hogy hossza-

dalmas gyaloglások keretében megtudják, hogy rokonaik, barátaik, ismerőseik élnek-e még. Így kereste fel nagyszülemet a Veres Pálné utcában, akik, kétségkívül szerencsésen, túléltek az ostromot. Elbeszélése szerint anyám megkérdezte tőle, hogy jó, rendben, ennek itt most vége, de maga a háború meddig tart még? Dodó bácsi némi naptárnézés, töprengés, latolgatás után közölte: úgy május 8. és 10. körül.

Mindenesetre voltak előzetes ismeretei. Nemcsak a moszkvai fegyverszüneti tárgyalások idejéből. Moszkvában alighanem legjobban az információhiánytól szenvedhetett, attól, ahogyan az oroszok kivárára játszva lényegében olyan időszakban zárták ki a történelemcsinálásból, amikor arra a legnagyobb szükség – szüksége! – lett volna. Pályaképéből is kiderül, hogy a geopolitikai nézőpontot már pusztán szakmai elfogultságból adódóan is mindenek fölé emelő Teleki Pál felfedezettjeként és bizalmasaként mindig úgy intézte dolgait, hogy a közeledő világegés erőviszonyainak alakulását illetően személyes, helyszíni ismeretszerzésre (és nyilván mestere informálására is) mindenféle lehetősége nyíljon. Apám emlékezetében maradt fent, hogy Szent-Iványi 1937-ben Párizsból, két diplomatatársával elment megnézni a polgárháború és az ahhoz nyújtott nemzetközi segítség pusztította Spanyolországot. Eljutottak a frissen porrá bombázott, fölégetett, már akkor jelképpé vált Guernicába is. És akkor sajátos csoda történt: egyik társa, az addig egykedvű, mindenre enyhe unalommal tekintő bolgár katonai attasé egyszerre föllelkesült: „Ez fantasztikus! Ezt nem lehet eleget nézni! Legalább három napot itt maradunk!” Szent-Iványi számára ez nem a szadizmus vagy a háborús téboly megnyilvánulása volt, hanem azt igazolta, hogy a háború komolyabb dolog annál, mintsem a katonákra lehessen bízni. Mert ahogyan az asztalos az élőfában is a deszkát, az ingatlanügynök egy tóparti naplemente fényei között a fölparcellázható telkeket látja, úgy a katona a maga gyermekét szakszerűségével egy adott ágazat speciális szempontjára,

az iparosított pusztítás technikai fejlődésére figyel. A bolgár attasé nem volt gonosz, csak szakember. Ezért lelkesült föl annyira Guernica romjai, a pusztítás mesterműve fölött. Dodó bácsi a történetet mint a szakmai beszűkültség minősített esetét mesélte, a történet epilógusaként megjegyezte, hogy még aznap este tovább utaztak.

Ezzel az általam megélt vagy ismert legendáknak-anekdotáknak a végére értem. A lényeg ezen túl van, mégpedig az az átfogó szemléleti hatás, amit nem tudok konkrét emlékekhez kötni. Ám úgy gondolom, hogy Szent-Iványi Domokos gondolati sugárzásából táplálkozott, aminek alapelemeit ő plántálta gondolkozásomba, és amelyek évek során, ismereteim gyarapodásával együtt nőttek fel. Ehhez persze az is hozzátartozik, hogy bizonyos gondolataival, írásainak elemeivel áttételesen is lehetett találkozni – így például a Trianon utáni magyar diplomáciatörténet alapszövegei az általa rendezett gyűjteményben maradtak fenn, s némi malíciával azt gondolom, hogy olyan szellemi muníciót jelentettek, hogy kivonatos ismertetésük is elegendő volt ahhoz, hogy az erre vállalkozó történészből akadémi-
kus lehessen.

Mert vannak dolgok, amelyeket nem lehet elrejtteni. Szent-Iványi politikai, történeti, nemzetpolitikai gondolkodásának volt néhány alapvető tétele. Meglehet, Teleki Pál nyomán formálódtak ezek – de a sajátjává váltak. Meggyőződésem, bár első pillantásra ez kétségkívül meglepő, de ezek némelyike a mai magyar külpolitika alakulásában is kap vagy legalábbis kapott szerepet. Amiben a legfontosabb az, hogy a rendszerváltás utáni időszak politikája, a modern magyar demokrácia és a modern nemzetpolitika nem a semmiből születtek. Minden akadályoztatás, minden ezzel ellenérdekű törekvés dacára határozott kapcsolatban álltak a 20. század megannyi rettenetes fordulata, történelmi csapásai, ideológiai pestisjárványai közepette is megjelenő, a nemzet jövőjét építeni akaró és elvben arra alkalmas

törekvésekkel. Szent-Iványi közismerten a nemcsak halála, hanem élete okán is tragikus sorsú Teleki Pál tanítványa, fölfedezettje, bizalmi embere volt. (Ezúttal ne menjünk bele abba a máskülönben máig le nem zárult vita kiterjesztésébe, amely Teleki politikai működésének tragikus súlyú csomópontjaival kapcsolatos.)

A többszörös miniszterelnök és külügyminiszter földrajztudós geopolitikai elképzelései olyan alapot jelentettek követői számára, amelyek érvényességét aligha lehet vitatni. Ennek az elképzelés-rendszernek sarkalatos pontja az volt, hogy dacára a világtörténelem megannyi változásának, a politikai élet nemzeti megalapozottsága nem változott meg, ez a legtartósabb szervező és mozgató erő. A nemzeti érdekeket nem írja felül az ideológiai tagoltság. E szemlélet pragmatizmusa levezethető éppen Teleki erdélyi tradícióiból is, abból, ahogyan egy világhatalmak közé szorult törpeállam, az erdélyi fejedelemség a maga érdekeinek megfelelően eltávolodott a törökellenes európai koalíciótól, hogy a maga túlélését biztosítsa. Mi több, az ideológiai szinten is megmutatkozó, a nagyhatalmi összeütközést vallásháborúként is megjelenítő szemlélettől elszakadva még a kollaboráció bizonyos formáit is vállalta azért, hogy szuverenitása töredékét megőrizze. Ez az „erdélyiség”, ez a külpolitikai pragmatizmus a kényszerítő erőknél való fogcsikorgató engedelmességben jelent meg. Azt hiszem, ez volt, ami miatt Teleki magára vállalta a zsidótörvények előkészítését és parlamenti betervezését. (Valahogy úgy, ahogyan Bethlen Gábor átadta a töröknek Lippát és Solymost...) Teleki működésének e tragikus és közismert tényének értelmezése, mérlegelése tömérdek vita tárgya. De sokszor emlegetett érv e döntések védelmében, hogy a német birodalom szomszédságában, a nácik hatalmi zónájában, a német életternek tekintett Magyarországon, ezek a törvények nemcsak a zsidóság jogfosztását jelentették, hanem azt is, hogy a német megszállásig megakadályozták a zsidóság súlyos és intéz-

ményes fizikai üldöztetését. Hogy Telekinek ez utóbbi volt a célja, azt saját megjegyzései, a róla fennmaradt emlékezések, és további politikája bizonyítja. De ugyanez a gondolkodásmód jelent meg abban is, ahogyan Magyarország a lengyelek ellen induló németeket nem engedte át az országon, míg a lengyel menekülteket (köztük sok ezer zsidót) minden korlátozás nélkül befogadta.

Miért kell erről itt és most megemlékeznünk? Mert fontos következményei voltak. Ismeretes, hogy az e döntésből fakadó gyakorlati feladatokban szorosan együttműködött Szent-Iványi és idősebb Antall József.

A világpolitika természetéről Szent-Iványi Teleki paradigmájában, tehát a nemzeti-nemzetállami modellben gondolkodott, ideológiai kérdéseknek nem tulajdonított meghatározó jelentőséget. Ez a diplomáciai működése alapjául szolgáló gondolkodásmód tette a későbbiekben a magyar diplomácia hasonlóan vélekedő irányítói szemében Szent-Iványit az egyik legalkalmasabb diplomatává a Moszkvával való kapcsolattartásra. Merthogy, függetlenül a bolsevizmushoz való elvi viszonyától, azt gondolta, hogy a Szovjetuniót úgy kell kezelni, mint a cárok alatt a 19. században a saját szerkezetének teherbíró képességén túlnőtt orosz birodalmat. (Egyébként Sztálin maga is így kezelte...) Éppen ezért el kell szakadni a magyar belpolitikát 1919 után súlyosan befolyásoló, bel- és külpolitikai mozgásterét kórosan szűkítő antikommunista hisztériától. Az oroszok – oroszok, birodalmi érdekeiket nem befolyásolja, hogy a cári idők expanzióját támogató pánszláv messianizmusra hivatkoznak, vagy szovjet emberként a forradalom exportja és a kommunista ideológia terjesztése jegyében törekednek újabb területek megszerzésére. Ezt a tételt Szent-Iványi nemcsak Telekitől, nemcsak diplomáciagyakorlatából tanulta el, hanem messzemenően követte a századelő szentpétervári francia követe, Maurice Paleologue emlékiratainak tétéleit. Rá ugyanis rendszeresen hivatkozott, s az oroszokról való

tudáson túl is a diplomácia, mint szakma, alapművének tekintette *Emlékiratait*. Paleologue egyebek közt azzal is jellemezte az oroszokat, hogy minden félelmetességük ellenére *kezelhetők*. Egyszerre küszködnek ugyanis kisebb- és felsőbbrendűségi komplexusokkal. Ezért minden olyan gesztust nagyra becsülnek, amelyik az irántuk érzett respektust bizonyítja, de igazán csak akkor, ha nem érzik behódolásnak. Azt tudják, hogy erősek, ez természetes számukra, de arra vágnak, hogy ettől függetlenül becsüljék őket. Egy alantastól a talpnyalás természetes járandóság, de egy magára adó, ténylegesen akár totálisan kiszolgáltatott partner elismerése az önérzetet erősítő megtiszteltetés számukra, és ezt a vonást célszerű kihasználni a magunk érdekében. Ezt a jellemző vonást Szent-Iványi saját tapasztalataival igazolta. (Egyébként ugyanezt fogalmazta meg az orosz megszállókkal való kapcsolattartás és együttélés tapasztalatairól Márai Sándor, és sok más, az oroszokkal még teljes kiszolgáltatóságában is valamiféle egyensúlyi helyzetet kialakítani képes hódoltsági polgár.)

Szent-Iványi ezt a meggyőződését sokakkal megosztotta, magam is fültanúja voltam ilyen mondatainak. Ezt a magatartást éreztem igazolódni abból, ahogyan Antall József nyilvánosan beszámolt arról, hogy miként sikerült elfogadtatnia azt az önkényesen beterjesztett indítványát, amely a Varsói Szerződés megszüntét eredményezte. Gorbacsov korszakos jelentőségű, számunkra duplán felejthetetlen egykor „Da!” bólintása pontosan rímelt Paleologue és Szent-Iványi nemzetkarakterológiai megfigyeléseire.

Egy ilyen bólintáshoz kellett Antall bátorsága – amit a túlhatalom jobban megbecsült, mint a behódolást. És később kellett az a bátorság, amellyel a moszkvai hatalmi harcok bizonytalan kimenetele ellenére Antall a reformer Jelcint biztosította a magyar támogatásról – s aminek eredményeként, akármit szajkóztak is a tényekre sokat nem adó politikai ellenfelek és médiájuk, a magyar–orosz kapcsolatok soha nem

látott módon melegedtek fel. A bizonyosság tudatában úgy gondolom, hogy Antall József e politikájának, diplomáciai gyakorlatának kialakulásában döntő szerepet játszott a Teleki–Szent-Iványi–idősebb Antall József formálta közeg...

De volt Antall politikájának még egy ide köthető, döntő eleme: az Amerikához való viszony kérdése, amely egyébként a mai jobboldali közvéleményben sincs a helyén. Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy Szent-Iványi le-sújtó véleménnyel volt a kortársi magyar középosztály po-litikai képzettségéről. Tudatlanságát, gondolkodásának fel-színességét, világpolitikai infantilizmusát katasztrófálisnak, a nemzet jövőjét fenyegetően korlátoznak tartotta.

Szent-Iványit annak idején Teleki Pál nem véletlenül küldte Észak-Amerikába. Az I. világháború tapasztalatainak jegyében (de már előtte is!) pontosan tudta, hogy a világ hatalmi rendszere megváltozott, a jövőben az európai törté-nelem alakulásáról is Amerika fog dönten. Ebből adódóan a magyar külpolitikai gondolkodást is át kell programoz-ni, nem elegendő a szűkebb európai viszonyok latolgatása. Szent-Iványi sokéves észak-amerikai kiküldetése nem egy diplomata parkoló pályára helyezése volt, őt nem hivatal-noknak küldték, hanem valójában Amerika felfedezése volt a feladata. A maga részéről ezt teljesítette is – ám informá-cióinak nem volt fogantja, legalábbis abban az értelemben nem, hogy a magyar nemzetpolitikai gondolkodásba kötele-ző erővel bekerült volna az, hogy nemcsak hogy Magyaror-szágon, hanem Európán kívül is van élet.

E gondolat jóval később, különös határozottsággal mégis megjelent a magyar külpolitikában. Szent-Iványi politikai elképzeléseire való utalásokat ugyan nemigen hallottunk a rendszerváltás idején. Minek is kellett volna emlegetni? Ám egykori iránymutatásának (világpolitikai elképzeléseinek, nemzetpolitikai paradigmájának) nyo-mai rendre megjelentek Antall József politikájában. Idő-sebb Antall József, mint ismeretes, Szent-Iványi közvetlen

munkatársa volt. Következésképpen ifjabb Antall József, az évtizedekkel későbbi miniszterelnök ebben a szellemi környezetben mozgott, politikai „szocializációjának” ez volt a legfontosabb közege. Hogy ez mit jelentett, azt közvetve bizonyítja, hogy (ifjabb) Antall József gimnazista korában igen érett gondolatokat tartalmazó dolgozatot írt arról, hogy a magyar külpolitikának sokkalta nagyobb figyelmet kell Amerikára fordítania. (In: *Magyar Szemle*, 1993. szeptember, 981.) Nos, ezt a gondolatot először Szent-Iványi hirdette meg. Ha úgy tetszik: a magyar külpolitikában elsőként fogalmazta meg az euro-atlanti gondolatot. Biztosra vehető, hogy az ő szellemi inspirációjának döntő szerepe volt az említett dolgozat megszületésében. És ennek a gimnáziumi évek idején született írásnak legfőbb gondolati alapvetése nagyon határozottan ott volt a rendszerváltó Magyarország külpolitikai doktrínájában.

Még egy vonást vélek felfedezni Antall gondolatrendszerében, amely őt hallgatva-olvasva ugyancsak nagyon ismerősnek látszott számomra. Nagypám a reformkorról, illetve a 19. század magyar politikai-szellemi életéről szólva sohasem Széchenyit, Kossuthot vagy Deákot emlegette az első helyen – hanem Eötvös Józsefet. Aki nem volt sem fantasztá, sem nagy politikai álmodó, sem a realitások fogságába esett haza bölcse, hanem Európában, világtörténelemben gondolkodó, a nemzet jövőjét a szellem erejére alapozó gondolkodó. Mellé a sokban hozzá hasonlatos Batthyányt tette. Nos, a sok rokon vonás nyomán nem hihetek mást, mint hogy Antall elképzeléseinek és nagypám történetképeinek ugyancsak Szent-Iványi volt a közös forrása.

És sokszor meghökkentően ismerősek voltak a fülemnek Antall József más szövegfordulatai is, gyakran valószínűs déjà vu élményben lehetett részem őt hallgatva. Gondolkodásmódja, szófűzése Szent-Iványi fogalmazásából volt ismerős számomra. Félreértés ne essék: szó sincs arról, hogy Antall valamiféle plágiumot követett volna el, vagy

epigon lett volna. Egy politikus különben sem lehet epigon, mert minden helyzet új, és neki új megoldásokat kell találnia. Eredeti attól lesz, ha képes erre, és ehhez bárhonnán, bármilyen gondolatot kölcsönvehet. Meggyőződésem, hogy Antall ebben sokszor támaszkodott arra, amit valaha Szent-Iványitól tanult, és azt gyanítom, hogy kapcsolatuk, ha nem is ismert, nemcsak arra az időszakra korlátozódott, amikor erre idősebb Antall környezete adott módot.

Mindezt végiggondolva, vagyis ennek a többé-kevésbé bizonyítatlan, de joggal fölvethető hipotézisnek valamiféle igazságot tulajdonítva, a Szent-Iványi-életút és sors különös értelmet kap. Azt bizonyítja, hogy vannak igazságok, amelyek túlélnek látszólagos pusztulásukat, és a sors igenis jóvátehet dolgokat, igazságot szolgáltathat halottaknak is. Meggyőződésem, hogy felkészültsége, moralitása, felelősségérzete, látóköre, a nemzeti modernizáció és a hagyományokhoz való hűsége okán Szent-Iványinál alkalmasabb vezetője nem lett volna annak a magyar demokráciának, amelynek 1945-ben kellett volna megszületnie. Ez akkor nem történhetett meg. Szent-Iványiból nem külügyminiszter vagy miniszterelnök lett, hanem rövidesen börtönbe került. Soha nem nyílt tere annak, hogy igazi képességeit kibontsa. És mégis: történelmi léptékben alig valamivel a halála után, ötven évvel azt követően, hogy a sors ellopta tőle a neki szánt történelmi szerepet, megvalósult valami abból, amire egykor feltette az életét. Az új magyar demokrácia alapjait jelentő, a maga jussát lassan kiverekedő szellemi erőterben az ő elképzelései annak ellenére meghatározó szerepet kaptak, hogy erről szinte senki nem tud. Nem gondolom, hogy ezek a sorok változtatnak ezen a helyzeten. De van nézőpont, ahonnan ennek nincs jelentősége. Szent-Iványi életében is mindig inkább elrejtette a szerepét – mitől lenne ez másként utóéletében?

ÖNMAGÁBA ZÁRT TÖRTÉNELEM

**A nemzet reménysége volt
(Nagy Ferenc miniszterelnök élete)**

Olvasom Haas György könyvét, immáron másodszor, majd harmadszor is – „A nemzet reménysége volt. Nagy Ferenc miniszterelnök élete” –, s egyre nő a zavarom. Hagytam időt magamnak, nem is keveset a töprenkedésre, hadd ülepedjék le a könyv mondandója, hátha valami fontos gondolatsor elkerülte a figyelmemet. Haas György ugyanis jelentős munkát tett le az „olvasó asztalára”. Nem illik tehát könnyű kézzel munkájához hozzányúlni, főként akkor nem – s ennyi elfogultság engedtessek meg e sorok írójának –, ha nemcsak a szerző eddigi tevékenységével rokonszenvezik, hanem a témát is szívügyének tekinti. Tiszteletre méltó olvasottságról téve tanúbizonyságot – levéltári forrásokból is merítve – Haas György megírta Nagy Ferenc élettörténetét. (Esetleg: a valahai miniszterelnök forrásokkal dúsitott életregényét vagy életének mitológiáját?)

Közben magam is elvégzem az ilyenkor kötelező penzumot – a szakirodalom újraolvasása, forráskiadványok tanulmányozása, naplók, memoárok, mint például Rácz Erzsébeté, Ortutay Gyuláé –, aztán belekotrok saját személyes emlékeim „tárházába” is.

Arany Bálinttal sétáltam a Városligetben. Hosszú előkészítés után találkozhattam vele Püski Sándor bácsi jóvoltából. Bizalmatlansága nehezen oldódott, érthető is, a hetvenes évek végén jártunk, aztán megadatott a szerencse, nemcsak „jókat beszélgettünk”, hanem évekkel később a *Korona-tanút* már én szerkeszthettem.

Autentikus tanútól hallhattam elemzést a Magyar Közösség történetéről.

Aztán eszembe jut egy 1987-es kora szeptember végi este Hőgye Mihály bátyám házában, a messzi Washingtonban. Mihály bácsi, akkor már a „mérges kis öregúr”, plédde burkolva fájós térdeit, zsörtölődött a világ igazságtalanságain. Kétszer láttam őt az együtt töltött hét alatt igazán, lelke mélyéből felragyogni. Egyszer, mikor Martin Luther Kingről beszélt a Potomac partján, másodszor, amikor el-elfátyolosodó hangon a példaembert, „Nagy Ferit” emlegette, a makulátlan becsületű magyar politikust. Hám Tibor vendégeként megrendülten hallgathattam az öreg bölcsek, Szegedy-Maszák Aladár, Csicsery-Rónay István és Hám Tibor értő elemzését a hajdani miniszterelnökről. Emlékezetem megőrizte Kiss Sándor özvegyének melegen érző mondatait is, mintegy akkorra már elhunyt férje szavait tolmácsolva a jövőnek.

Lenyűgöző élmény volt tapasztalni azt a páratlanul áradó szeretetet, ahogyan a hajdani ismerősök, barátok, politikustársak emlékeztek az 1945 utáni magyar köztársaság első miniszterelnökéről.

Nem lehetett kétségem afelől, hogy Nagy Ferenc valóban olyan „homo politicus”-ként teljesítette küldetését, aki sokak számára szinte szó szerint a „nemzet reménysége” volt. Ezt a mentalitást képviseli és örökíti tovább Haas György is.

Haas György könyvének olvasása után az esztergomi kertben – ahol e sorokat is rovom – újra mellém ülnek öreg barátaim, élők és holtak egyaránt.

Ezt az élményt Haas Györgynek köszönhetem, s köszönöm is.

Csakhogy más a mitológia, s más a történelem. Tudjuk, mi a történelem, s mi a mítosz lényege, s azt is tudjuk, hogy a szép, a felemelő inkább megragad az emberben, mint a keserű, megváltoztathatatlan valóság. Azt gondolom, bár

hódolnunk kell (?) – lehet (?) – a mitológia fontossága előtt is, de pontosan kell tudnunk azt is, hogy mi történt.

A mitológia általában felemelő élményt nyújt, nemesít, a történelem keserűbb, viszont – s ez is igaz – másként nemesít.

Haas György könyvének többszöri olvasása után is megmarad a gond: egy sajátos mítoszt olvastunk emberről és koráról, vagy egy szakmunkát?

Egy biográfia megírása embert és szakembert próbáló feladat. Nyomon kell kísérni a választott „hős” életének legalább a legjelentősebb fordulatait – ha a politikában mérvadó személyről van szó, mint Nagy Ferenc tekintetében is, a szerzőnek nincs lehetősége kedve szerint válogatni a történésben –, és alaposan kell ismerni azt a politikai színteret, amelyben hősünk tevékenykedett, s amely hősünket hol elnyelte, hol a hullámok tetejére emelte.

Haas György az első kritériumnak messzemenően eleget tett. Példás következetességgel, alapos tárgyi tudással felvértezve a szerző lépésről lépésre nyomon követi Nagy Ferenc életének szinte minden apró rezdülését.

Ha viszont a politikai tér mélyelemzése helyenként felületessé válik, akkor az ebben a térben szerepet vállaló politikus tevékenységének lényege sem bontakozik-bontakozhat ki a maga teljességében, s a tett indoklása-motivációja nem feltétlenül lesz történelmi értelemben véve: hiteles. Igaz ez akkor is, ha más összefüggésben a tett valós, a motiváció, ha nem is indokolt, de legalább érthető.

Másként szólva: a személyről és a politikai tevékenységéről szóló mű belső egysége – más összefüggésben a mű szerkezete – megbomlik, ha a politikai tér mélyelemzése nem pontos, az összefüggéseket csak a szereplő szempontjai alapján vizsgáljuk. Ez a felfogás elvezethet oda, hogy megértjük a főhős lépéseinek logikáját, oda viszont már nem, hogy az olvasó előtt a főhős politikai tevékenységének minősége is feltáruljon a maga teljességében.

Szögezzük tehát le: véleményünk szerint egy könyv szakmai értéke attól is függ, hogy a történeti idő, a cselekvő aktív személy s a cselekvés színtere „harmonizáló”, politikailag valós egységbe rendeződik-e avagy sem.

Haas György – ösztönösen, tudatosan – sajátos módszerrel választott. A szerző ebben a könyvben kettős szerepben van jelen. Egyrészt: azonosul könyvének hőisével, a volt miniszterelnökkel, s az eseményeket csak az ő szempontjából – csak őt megértve – írja le, igaz, nagy beleérző képességgel, feltétlen empátiával. Másrészt: Haas György a krónikás, szinte a gesztairói hagyományokat folytatva, hőségét – átlépve a konfliktusos helyzetek, történések politikai összefüggéseinek széles körű elemzését – a valóságfeletti dimenzióba emeli.

A politika a lehetőségek tudománya – halljuk nemegyszer a már közhelyszámra menő megállapítást. Ebben a könyvben sajnos nem arról ismerszik meg a valahai miniszterelnök, hogy miként élt a lehetőségek közötti választásokkal, hanem arról, hogy ő választott, s aki ezt nem fogadta el, az tévedett.

Pedig Nagy Ferencnek – s a Nagy Ferenc-i életműnek – nincs szüksége erre a kritikát mellőző szemléletre. Erényeinek és tévedéseinek (!) szakmai elemzése – ha erre a könyv szerzője vállalkozott volna, akár szubjektív szűrőn is keresztül – közelebb vihette volna az olvasót egy rendkívül fontos korszak politikai bonyodalmainak megértéséhez.

Nagy Ferenc politikai pályafutása három időben és két szintéren zajlott. A volt miniszterelnök emberi nagyságának egyik legfontosabb jellemzője, s az őt a mai napig is joggal övező tisztelet titka éppen abban rejlik, hogy az egymástól is lényegekben eltérő tartalmú tereket és időt emberségében, sértetlenül vészelte át. A politikában rendkívül szokatlan, szinte páratlanul ritka eset Haas György könyvének talán egyik legnagyobb hozadéka, hogy ezt aényt fényesen, elvitathatatlanul és hitelt érdemlően bizonyítja.

Talán az olvasó is érzékeli e sorok szerzőjének esetenként nagyon is óvatos (bizonytalan?) mérlegelő megfogalmazásaiból, hogy nem egyszerű Haas György könyvéről történelmi értelemben vett, szakmai értékképletet alkotni.

Haas kitűnő íráskészséggel, nagy rutinnal megrajzol egy politikuspályát, s ábrázol egy kétségtelenül őszinte, szimpatikus, a népét rajongásig szerető embert. Ez az ember – nevezett Nagy Ferenc – aktív politikus, résztvevője a Horthy-rendszer közel másfél évtizedének, egyik legfontosabb szereplője a háború utáni másfél éves demokratikus kibontakozásának, s világszerte elismert politikusként működött tovább, emigrációja után a nyugati világban további három évtizeden keresztül.

Mindez más szempontból tekintve azt is jelenti, hogy Nagy Ferenc és elvbarátai korlátozott cselekvési lehetőségekkel rendelkezve és gyakran csupán szemlélődő részesei voltak egy rendszer szétporladásának, egy struktúra felbomlásának. (Szálasi Ferenc és a nyilasok hatalomátvétele.)

1945 novemberében egy nemzet emelte pajzsra a kisgazdákat. 1947 nyarára a párt viszont már elporladt, pedig valóban olyan formátumos emberek voltak a vezetőik, mint Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, Varga Béla és Kovács Béla.

1947 nyarán megjelenik az európai, sőt a világpolitikai színtéren egy magyar parasztpolitikus, nyelvtudás nélkül, s a következő harminc évben jelentős emigráns vezető szemlélyé nőtte ki magát. Ugyanakkor a számarányában tekintélyes magyar politikai emigráció nem volt képes jelentős, politikaformáló, egységes politikai emigrációvá válni, sőt érdekérvényesítő készsége sem érte el még a bennünket körülvevő országok emigrációjának „lobbierjét” sem.

Lássuk be: a 20. századi magyar politikai elit évszázados politikai (!) teljesítménye – beleértve a mindenkori hatalmi, illetve az ellenzéki elitet is – nem volt éppen példamutatóan egyszerű. A magyar társadalom túlélési képessége,

a szellemi elit társadalom, nemzetépítő ereje és elszántsága viszont messze túlmúlta a politikai osztály teljesítményét.

Természetesen indokolhatjuk teljesítményünket a Trianonból fakadó problémák özönével, emlegethetjük és joggal a perifériális létből következő társadalmi-politikai-gazdasági deformációinkat. Könyvtárnyi a gond, könyvtárnyi a válasz vagy válaszkísérlet. De arról, hogy esetleg lehetett volna mást és másként csinálni, de legalábbis próbálkozni másként politizálni az adott és objektívizálódott körülmények között, kevés szó esik. (Ennek az elutasító szemléletnek az „objektív” alapja jelesen az, hogy a történész azt vizsgálja, ami történt, s nem azt, ami történhetett volna. Ez, a véleményünk szerint eléggé doktriner szemlélet, éppen a politika, mint a lehetőségek tudománya – vagyis a választás lehetőségének a tudománya – teljes tagadásának elvén alapszik.)

Illyés Gyula írta le a következőket a második világháborús részvételünk második évében: „Aki túl sokat vár a külső erőktől, az a maga képességét gyöngélli, egy kicsit saját sorsát adja fel. Meg kell találnunk helyünket nagyon is Európában, de a magunk erejéből, amiben az is benne foglaltatik, hogy olyan helyünk lesz, amilyen erőnk.”

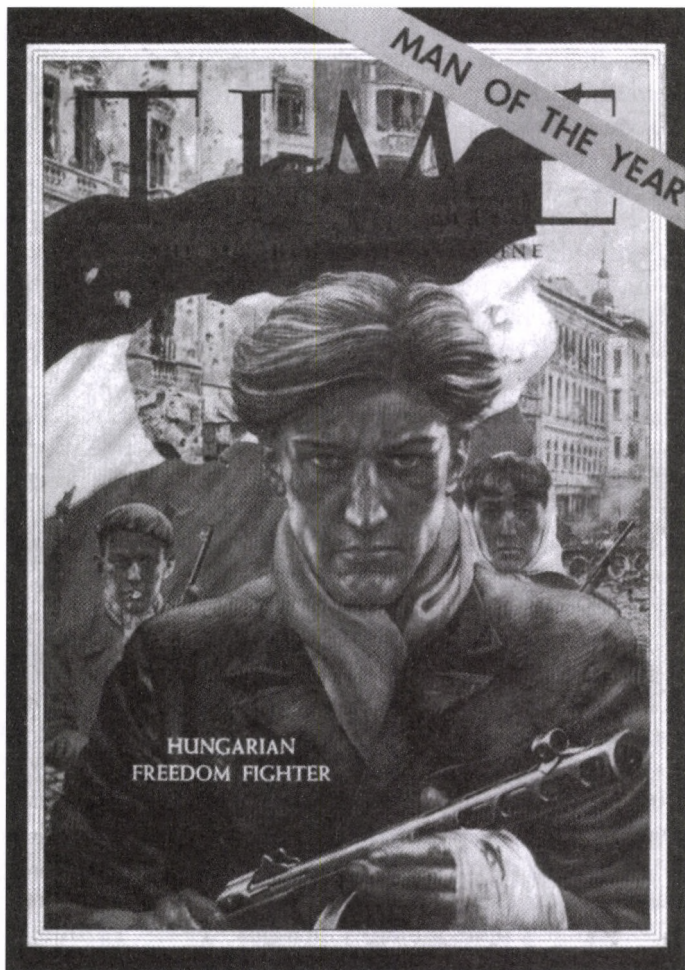
Illyés mondandójának lényege világos: a cél az egészséges társadalom felépítése, amelyről Veres Péter pedig így írt: „Itt a példa, világos arra, mi a mi szerepünk. Nem a múltó politikai szempontok szolgálata – ez az újságírók dolga –, hanem az, hogy hatoljunk be műveinkkel és emberi valónkkal a közösség mélyébe, le a legmélyébe, húzódjunk bele – ha muszáj – ősi ösztöneikbe, és itt erősítsük a magyarságot. Ha ez sikerül, s mi emberileg is méltók vagyunk erre a feladatra, akkor ez a nép kibír mindent, bármit hozzon is rá a történelem.

A mi feladatunk hát, független a vereségtől és a győzelemtől, a mi feladatunk örök feladat. Ez a feladat akkor is elvégezhető, ha egy ablaktalan Európa borul ránk.”

Haas György nemegyszer említi, hogy az FKgP mérvadó személyiségei számára a népi írók jelentették az irányt. A népi eszmei áramlat stratégiájára elég világosan utal akár Illyés, akár Veres Péter, de idézhetnénk Németh Lászlót és még nagyon sokakat. A népi eszmei áramlat hatására létrejövő népi mozgalom társadalomszervező alapvetése is adott volt. Bárki a népi mozgalomhoz közel állónak tarthatta magát – pártállásra való tekintet nélkül (!), lehetett az kommunista, vagy akár szociáldemokrata –, aki elfogadta a népiek programját, a népiek kérdésfelvetésének alapvető fontosságát, s ezekre a kérdésekre kereste is a választ. (Ezért nem zárható ki a népiség történetéből teszem azt Darvas József vagy éppen Ortutay Gyula sem. A szellemi mozgalomhoz tartozás ugyanis elbírja a politikai sokszínűséget. Más kérdés persze az, s ez már minősítés kérdése, hogy a gondolkodó milyen válaszokat adott kora kérdéseire. Ez viszont nem a hovatarozást, hanem magát a teljesítményt minősíti, s természetesen magát az embert.) Perspektíváját tekintve pedig Püski Sándor mondta ki 1943 nyarán, Szárszón a lényegét: „Ha most nélkülünk döntenek is a történelmi erők, ezeknek az erőknek a hatása nem tart vég nélkül. Nekünk erre az időre is gondolnunk kell.”

Nagy Ferenc vagy éppen Kovács Imre jelen voltak Szárszón, de jelenlétük – lévén pártemberek – a szellemi horizontot meghatározó konferencián nem hagyott maga után maradandó nyomot. Ugyanakkor éppen ezen a nyáron született meg az a kisgazdapárti döntés, amely jelezte, hogy valószínű esély van egy olyan politikai centrum kialakulására, amely meghatározó erejű lehet az ország politikai-szellemi arculatát tekintve, akár hosszú távon is.

1943 nyarán a Kádár János neve fékjezte honi kommunisták is – igaz, Moszkva politikai direktíváit jelentősen félreértve – „észhez tértek”, s a politikailag nemcsak irreális, de kimondottan káros Hitler-, Horthy-ellenes egységparancs helyett, amely elvileg a polgárháborút is feltételezte, már

BORIS CHALIAPIN: A TIME MAGAZIN CÍMLAPJA,
1957. január 7.

csak (!) a Hitler-ellenes nemzeti egységfront megteremtésére törekedtek. Az „új ruhát” öltött Békepárt 1943 nyarán a kommunista mitológiában kiemelt helyet elfoglaló munkássegység megteremtése jegyében ajánlatot tett az SZDP–Békepárt tengely megteremtésére. A kommunisták „hirtelenjében” elefejtették a szociáldemokraták jelentette fasiszta (!) veszélyt, s a dimitrovi népfrontos koncepciót fogadták el politikai irányítúként. A szociáldemokrata–kommunista tengely létrejötté olyan népfrontos tengely létrejöttét jelentette volna, ahol a középponti helyet – vagyis a tengelyt – a baloldal jelentette volna. Az SZDP, beleértve akkor még Marosán Györgyöt és Szakasits Árpádot is – s ez is fontos tény – a Békepárt helyett társerőként a kisgazdákat választotta. Magyarországon 1943 nyarán tehát olyan politikai helyzet alakult ki, amelyben a centrális helyet a szociáldemokrata–kisgazda politikai erő, vagyis egy polgári jövőképben gondolkodó pártszövetség foglalta el, amelynek voltak szabad vegyértékei a különböző politikai arculatú polgári erők, többek között a kormányzat antináci erői és a legitimisták felé is.

Erről a folyamatról szól Haas György is, de nem lehet megkerülni azt a kérdést sem, hogy miért nem erősödött meg ez a tengely, s miért nem lett egy új, a háború után is működőképes polgári összefogás alapja?

Igaz, hogy 1944 nyarán létrejött a Magyar Front, az is igaz, hogy október 15. után folytatásként megszületett az MNFFB, október 15. előtt működött a Kiugrási Iroda és a Magyar Függetlenségi Mozgalom is, de ezek háttérerejét nem a kisgazdák, hanem a kisgazdákhöz pártszinten tartozó, de tőlük független Magyar Testvéri Közösség jelentette. Sem a kisgazdák, sem a szociáldemokraták, sem a kisgazdák és szociáldemokraták együtt – október 15-ig akár a kormányzat angolbarát erőivel is szövetkezve, október 15. után már ez utóbbiak nélkül – nem voltak képesek betölteni azt a történelmi szerepet, ami logikusan tekintve elsődlegesen csak rájuk várt.

Az ígéretes 1943-as nyári kezdés után nem jött létre sem Nagy Ferencsel, sem Tildyvel, sem Szakasits Árpáddal, sem Kéthly Annával, sem Peyer Károllyal az az egységes szervezeti központ, amely nemcsak a háború alatt, de a háború után is a centrális és a társadalom zöme által támogatott polgári politikai erőt jelenthette volna.

Ez a kérdés természetesen nemcsak s nem elsősorban a Nagy Ferenc-i, de a Nagy Ferenc-i politikai életművet is érinti.

Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kiss János altábornagy, Mikó Zoltán, Tartsay Vilmos, Soos Géza, Szent-Iványi Domokos és még nagyon sokan mások nem egy politikai erő képviselőjében lettek a Hitler-ellenes magyar nemzeti ellenállás jeles személyiségei, hanem vagy egyéni vállalásból, vagy a Magyar Testvéri Közösséggel a hátuk mögött. (Igaz ez Kiss Károly szerencsétlen körlevele ellenére is, amely később bukkását is jelentette.)

Be kell látnia Haas Györgynek is – de nemcsak neki, hanem a témával foglalkozó szakmának is –, a Magyar Közösség 1938–1947 közötti történetének feltárása nélkül nem lehet értelmezni a korszak magyar történelmét. (Remélhetően 2010 őszén megjelenik Szekér Nóra munkája a Magyar Testvéri Közösség történetéről, amely jó néhány fontos összefüggésről fellebbenti a fátylat.)

A kommunista politikának saját hamis mitológiája felépítésében, védelmében és továbbörökítésében evidens érdeke volt – ma is az – a Magyar Testvéri Közösség történetének meghamisítása, illetve a sokak által ma már közismert tények lenyelése. A „pártos elköteleződést mellőző” történetírásnak ez nyilvánvalóan nem érdeke, tapasztalataim szerint a téves vagy nem elégséges elemzés alapja a kutatáshiány, amely azt is megakadályozza, hogy világossá váljék a közösség viszonya a kisgazdákhöz, a kisgazdák viszonya a népiekhez stb.

Itt és most legyen annyi elég, hogy a népiek számára közlési háttérrel jelentő lapok – *Magyar Út*, *Magyar Élet*, *Páasztortúz* – a közösség támogatásával működtek. Hartyáni István kiadója szintén a közösség érdekeltsége volt. Püski Sándor kiadója – *Magyar Élet* – ugyan nem volt „közvetlen” közösségi érdekeltség, de ebbe a körbe tartozónak mondható. Tévedés tehát azt gondolni, hogy a népi mozgalom anyagi és szellemi háttérét a kisgazdapárt jelentette. Már csak azért sem – s ezt a jövő manifesztálta is –, mert a háború után a népi írók, Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter, Kerersztury Dezső és a többiek nem a Kisgazdapárt, hanem a társadalmi problémák megoldásában radikálisabb Nemzeti Parasztpárt szellemi háttérét jelentették.

Szögezzük le azt is, hogy a szellem emberét a legkevésbé sem érdekelte, hogy milyen csoportosulás áll mögötte – néhányan azt sem tudták, hogy egyáltalán létezik egy ilyen grémium, mint a Magyar Közösség –, de az már fontos, s ez jelzi is a másként gondolkodást, hogy 1945-ben nem a kisbirtokos parasztság érdekeit támogató kisgazdákat támogatták elsődlegesen, hanem a nincstelen parasztság problémáit felvállaló Parasztpártot. Lehet azon polemizálni, hogy helyes volt-e a döntés vagy sem. De ettől a tény még tény marad, amit értelmezni és értékelni kell.

Hogy bonyolultabb legyen a kép: látván a szavazás arányait, s azt is, hogy a kommunista invázió elleni egyetlen jelentős politikai erő a Kisgazdapárt, elvileg a parasztpárti írók – a szellemi elit – a kisgazdák politikai-eszmei támogatásától sem zárkoztak el.

Éppen az 1943-as kisgazda–szociáldemokrata tengely kialakulása következtében vetődik fel az 1945. november 4-i választások után a győztes kisgazdák politikai lehetőségeinek és felelősségének a kérdése. Megértette-e Nagy Ferenc, Tildy Zoltán, de akár Szakasits, Kovács Imre stb., hogy túl a szűken vett politikai mesgyén, az egységes politikai szövetségi rendszer élén milyen feladat várhatott rá a polgári nem-

zeti egység megteremtése érdekében? Volt-e olyan politikus Magyarországon akkor, aki túllépve a szűken vett politikai érdeken, műveltségét, politikai felkészültségét tekintve, képes volt megérteni-felismerni a nemzet-társadalom evidens, primer eszmei-politikai érdekeit?

Nem „ördögtől való” annak feltételezése, hogy a hatalomgyakorláshoz nem szokott „új” politikai elitnek nem volt meg az ehhez a feladathoz szükséges elméleti-gyakorlati felkészültsége, főként olyan körülmények között nem, amikor sehonnan, senkitől komoly politikai támogatást és tanácsokat nem is kapott. (Lech Walesa fejtette ki 1998-ban egy magyarországi beszédében: a kommunistákat terheli a felelősség azért is, hogy az ellenzéknek „most” kell tanulnia a hatalomgyakorlás mesterségét.)

Szeretném leszögezni, hogy ez nem utólagos számonkérés, csupán csak egy történelmi kérdés.

1945 után felettébb érdekes kül- és belpolitikai helyzet alakult ki Magyarországon. Az FKgP abszolút győzelmet aratott a választásokon, miközben az ország megszállt állapota és annak következményei mindenki előtt világos volt.

Tildy és Nagy Ferenc politikáját sem lehetett félreérteni. Egyrészt tudomásul kellett venni, hogy a háború egyik győztese az a Szovjetunió, amely közvetlen szomszédunk. Ez a tény a politikai mozgástért nyilvánvalóan behatárolta. Másrészt a hatalmon lévő kiszagdáknak elemi érdeke volt kivárni a békeszerződés ratifikációját, mikoron is reményeik szerint a megszállók kivonulnak az országból s a függetlenné vált hazában az újabb győzelem borítékolható volt.

Ez a kivárássra játszó – félhivatalosan is képviselt – politika nyilvánvalóan akár személyi áldozatokkal is járt. Hol a határ? – tehette fel a kérdést már Tildy Zoltán is, hol a határ – tehette fel a kérdést Nagy Ferenc is, esetleg éppen Arany Bálint letartóztatása, illetve Kovács Béla elhurcolása idején. A kérdést – ha választ nem is – Haas Györgynek is ennyi idő távlatából fel kellett volna tenni. Önmagában a té-

nyek ismertetése nem elegendő Nagy Ferenc akkori magyar miniszterelnök magatartásának megértéséhez.

„Öreg”, általam is nagyon szeretett és tisztelt kisgazdákkal beszélgetve számtalanszor elhangzik – s már-már mértékegységgé is válik – Magyarországon a Tildy–Nagy Ferenc korszakban a kedvezőtlen feltételek mellett is, hihetetlen gyors léptekkel épült ki a demokrácia intézményrendszere. Könyvében Haas György is ennek a véleményének ad hangot, nem felejtkezvén meg az oroszok támogatta diktatúra kialakulása lépéseinek ismertetésétől sem.

Ezt a két tendenciát lenne érdemes értelmi egységbe hozni a politikai háttér pontosabb ábrázolása érdekében.

A történelmet megváltoztatni nem lehet, de a folyamatot elemezni lehet, sőt szükséges is.

Haas György a kommunisták politikáját – személyesen Rákosi Mátásét is – sokszor jellemzi az „ördögi” jelzővel. Nem kellene azonban elfeledkezni arról sem, hogy ez az „ördögi” politika jelenvaló és látható is volt.

Közhely azt ismételgetni, hogy elvileg két uralkodási technika létezik, a diktatórikus és a demokratikus, s mindkettőnek megvan a maga eszközrendszere. Rákosi hol a nyílt, hol a takargatott diktatúra eszközeit igénybe véve politizált, meglehetősen látványos módon és meglehetősen cinikus formában. Ezt a technikát nem ő találta ki – gyakorolta egyrészt Hitler, másrészt Sztálin –, s e „gyakorlatnak” szenvedő tanúja volt az egész világ.

Nagy Ferenc, miniszterelnöksége idején erre a diktatórikus politizálásra – amelynek része volt a politika kriminalizálása is – a demokrácia eszköztárának igénybevételével kísérelt meg válaszokat adni, ránk hagyva a kérdések kérdését: lehet-e egy diktatúra ellen a demokrácia eszközeivel védekezni?

Tudjuk, Magyarország megszállt állapotában, a nyugati demokráciáktól cserbenhagyott állapotban nem választhatta meg – még egy választási győzelemmel a háta mögött

sem – a követni kívánt utat. A polgári gondolkodás bukása Magyarországon, Jalta után – legalábbis időlegesen – „borítékolható” volt. A korszakban kitermelődött politikai válság kezelésére a Kiszgadzapártnak egyetlen forгатókönyve volt: átélni azt a rövid időszakot, amely a békeszerződés ratifikációjáig hátravolt, ha kell áldozatok árán is. Ez a felfogás súlyos véráldozatokkal járt – lásd: Kovács Béla története, vagy éppen a Kiszgadzapárt bázisának szisztematikus gyengítése, mely politikai folyamatot eufemisztikusan a kommunisták „szalámi”-taktikájának nevezzük – s más összefüggésben: megkövetelte a kommunistákkal való együttműködést, amely törvénytörően a pártvezetés politikai erodálódásához vezetett.

Haas György – akár Nagy Ferenc – ezt a kényszerű együttműködést elkerülhetetlennek tartotta akkor, amikor példának okáért az ugyancsak ebben a rendszerben gondolkodó parasztpárti Veres Pétert ugyanezért erélyesen elmarasztalta.

Az egyik esetben a politikai realizmus győzedelmeskedett, a másik esetben kollaboráció „esete forog fenn”?

Nagy Ferenc, Haas György szemében mérce, s ennek logikus következménye, hogy akár Veres Péter, akár Sulyok Dezső, akár Pfeiffer Zoltán, Peyer Károly, akár Kéthly Anna vagy éppen Kovács Imre politikai teljesítménye addig a pontig megfelelő, amíg azok Nagy Ferenc vélt, de nem megvalósított politikáját akár az azonnali bukást is vállalva elfogadták. Emberileg érthető, hogy a valós hatalmi viszonyokat tisztán látó, elvileg hatalmi helyzetben lévő politikusok egytől egyig a túlélésre, az ÁVO börtönének elkerülése érdekében politizáltak – más-más eszközökkel –, beleértve Nagy Ferencet is. Mozgáskörüket, eszköztárukat, lehetőségeiket nagyrészt meghatározta a politikai hierarchiában elfoglalt helyük. Ezt az összefüggést tekintve a fordulat bekövetkeztéig Tildy és Nagy Ferenc – az egyik köztársasági elnök, a másik miniszterelnök – kivételezett helyzetben volt.

Nem elmarasztalva, de részben megértve is mondjuk tehát: az általunk „fenyegetett”-nek nevezett demokrácia időszakában, szinte a polgári politikusok összessége a „túlélésre” építette további politikai pályája sorsát, s ez alól Nagy Ferenc sem volt kivétel. (Ne legyünk a szükségesnél naivabbak: a kiszegzdapárton belül folyamatosan előbuzgó belső viszályok forrásvidékénél vagyunk.)

Amellett, hogy feltesszük a kérdést: ez volt a legcélravezetőbb politika, tegyük hozzá azonnal, ha megértjük Nagy Ferencet, ugyanúgy értsük meg az összes politikus-társát is. Példának okáért: Pfeiffer Zoltánt vagy éppen Sulyok Dezsőt. Ez a felfogás viszont kizárja azt a fajta – ugyan burkolt – etikai alapú hierarchizált rendszert, amit Haas a könyvében megvalósít.

Számtalanszor elhangzott általános értelemben használt érv az is, hogy „vállalnia kellett, a helyén kellett maradnia, mert utána csak rosszabb jöhetett volna”.

Nagy Ferenc vállalta, amíg tehetette, maradt is, de az ország helyzete ettől sem lett jobb.

A volt miniszterelnök akkor az adott információs bázis alapján politizált. Épp ezért lehet megérteni és elfogadni a történésznek is az általa gyakorolt politikát. A történész kutató számára azonban – még ha a korabeli iratanyaghoz történő hozzáférés még ma sem a megkívánt és elvárható mértékű – a megértés mellett más szempontok is kötelező érvényűek. Egy példa:

Churchill „hazaugrott” az éppen esedékes „alkukonferenciáról” megünnepelni az elvárható választási győzelmét, aztán helyette a munkáspárti győztes tért vissza a tárgyalóasztalhoz.

Magyarországon a szociáldemokraták soraiban a munkáspárti győzelem – beleértve Marosánt és Szakasitsot is – óriási örömet okozott.

Marosán György, egy e sorok írójával folytatott beszélgetés során a következőket mondta el.

A szociáldemokrata párton belül eluralkodott az a fel fogás, hogy elérkezett a marxi gondolat megvalósulásának ideje. Marx ugyanis azt mondta, hogy a szocializmus elő szőr a legfejlettebb kapitalista államokban fog győzni. Ím, elérkezett az idő. A kommunisták megmaradnak az oroszok mellett, mi pedig szorosabbra fonjuk kötelékeinket az angolokhoz, s békében megférünk a kommunistákkal. Aztán Sztálin megnyugtatta Rákosit, hogy az oroszok a békeszer ződés után is maradnak, és szó sem lehet semmiféle angol barát politikáról.

Marosán szavai – túl a konkrét tartalmon – bepillan tást nyújthatnak számunkra a politikai kulisszák mögött fo lyó játszmákba.

Magyarországon 1945. november 4-től, ugyan egy kényszerű koalícióba szorítva, de a kiscgazdák voltak „hatal mon”. Egy valahai titkos szervezet, az időközben újraéledő s a tisztító vitákon túljutó Magyar Testvéri Közösség né hány vezetője hangot ad aggodalmának, hogy a vezetésben effektíve részt vevő politikusok, mire a békekötéshez ér az ország, erkölcsileg és politikailag is felmorzsolódnak. Egy más szempontból tekintve: fel kell készülni az ország füg getlen állapotára, s hozzá kellett kezdeni a társadalom és az állam megreformálását célzó tervek kidolgozásához.

1945 végétől 1946 közepéig Magyarországon kettős polarizáció figyelhető meg a szovjet-kommunista térnyerés megelőzése érdekében. A politikai életben elvileg mód nyí lott az 1943-as szociáldemokrata–kiscgazda tengely újraér telmezésére, amelyhez további pártok, illetve párttöredékek csatlakozása volt várható.

A társadalmi életben, a kiscgazda bázisú Magyar Közös ség vezetői tapogatózó tárgyalásokat kezdenek a Weissshaus Aladár neve fémjelezte frakciós kommunistákkal, a paraszt párti Kovács Imrével, a szociáldemokrata Peyer Károllyal, sőt még a kommunista mozgalomban legendának számító Demény Pállal is.

A történész alapvető kérdése – amire itt és most választ természetesen nem adhat –: miért nem bontakoztak ki, s miért hullottak hamvukba 1947 elejére ezek az ígéretes kezdeményezések?

A történésznek nem erénye a naivitás. Természetesen nem arra gondolunk, hogy egy polgári alapú széles politikai szövetségi rendszer, mögötte egy jelentős társadalmi bázissal, megakadályozta volna a szovjet megszállás végleges bekövetkeztét. De arra igenis gondolunk, hogy ennek a bázisnak a létrejötte, amely mögött ott álltak a népiek a maguk szellemi muníciójával, fontos tényező lehetett volna a jövő szempontjából.

Mit is írt erről a mozgalomról a kommunista ideológus, a politikai elemzőnek sem utolsó Révai József?

„A népies baloldal mozgalmáról (...) túlzás nélkül lehet állítani, hogy az utolsó két évtized legjelentősebb szellemi áramlata Magyarországon. (...) A népies mozgalmat annak kell venni, ami: nem egyszerű politikai mozgalomnak a szó mindennapi értelmében, hanem nagyigényű szellemi áramlatnak, amely a magyar problémák megoldására átfogó programot akar adni, amelynek sajátos világnézete van a társadalomról, a történelemről, a haladásról megvan a maga felfogása (...)”

A szellemi, a mozgalmi és a politikai (szervezeti) szféra között nem jött létre az együttműködés, s ennek hiányában a magyar polgári politikai elit s a polgári létre vágyó magyar társadalom – mondjuk ki – készületlenül fogadta az új diktatúrát.

1945 és 1947 nyara között a magyar szellemi élet ragyogó produkciókat mutatott fel, néhány magát értelmiséginek tudó átkozódásai ellenére is. A magyar társadalom is megmutatta – megmozdulásai a bizonyítékok – a maga akaratát, a maga erejét. Ezekhez a teljesítményekhez képest a magyar polgári politikai osztály teljesítménye nem mérhető. Egyrészt: csak a szervezeti szférának vannak eszközei a politi-

kai egység létrehozása érdekében. Ehelyett végigasszisztálta – részleges politikai vezető helyzetben, tehát nem egészen eszköztelenül –, időnként kétségbeesett taktikai húzásokkal tarkítva önmaga belső és külső felszámolását.

Ennek a folyamatnak volt (egyik) utolsó aktusa Nagy Ferenc emigrálása.

Tűz a nap az esztergomi kertben – átvitt meteorológiai hasonlaltal élve: ragyogó az idő, mint a politikában látszólagosan 1946 nyarán volt –, de a látóhatár hajlatán már gyülekeznek a viharfelhők. Lassan be kell húzni a spalettákat, hogy ne verjen szét bennünket a közelgő vihar.

Némi időm még van, mielőtt számítógéppemmel együtt magam is biztonságos helyre húzódnom vissza.

A helyzet felettébb érdekes, tisztelem Haas György alkotását, mégis, „berzenkedik bennem a kisördög”. Akárhol ütöm fel a könyvet, mindenhol akad valami „hangyányi” probléma. Itt van például a Mindszenty-kérdés! A bíboros hercegprímás nem fogadván el az újabb megszállás teremtette jogállapotot – s így az Ideiglenes Nemzeti Kormány létét is törvényellenesnek tekintette –, önmagát vélte a kormányzó akadályoztatása esetén a legfőbb közjogi méltóságnak.

De ha már a „homo regius”-oknál tartunk, annak tartotta magát Horthy Miklós kormányzó felhatalmazása alapján Dálnoki Veress Lajos vezérezredes is. (Megjegyzem: nem egy hazatért s demokratikus gondolkodású volt emigráns barátomtól hallottam Haas Györgyhöz hasonlóan vélekedni – na nem Nagy Ferencről, hanem – Dálnoki Veress Lajosról, a drága „Laji” bácsiról.)

Megkerülhetetlen kérdése a kornak – akár Nagy Ferenc politikai portréja felrajzolása érdekében is – a kiszagdák, köztük Nagy Ferenc vélekedése a „jogfolytonosság” kérdéséről.

Vagy: valójában mit is jelentenek az ilyen és hasonló tartalmú mondatok? „A felolvasás alatt Tildy Zoltán megállította Rajk Lászlót azzal, hogy ezeknek az embereknek

nincs közük az összeesküvéshez, és ezek közül Kiss Sándorért tűzbe teszi a kezét.”

Vagy egy mondat Nagy Ferenc Rákosihoz 1947. március 19-én írt leveléből Bognár József érdekében: „Említett levelével kapcsolatban el kell fogadnunk azt a tényekkel is alátámasztott állítását, hogy a levelet annak idején fiatalos túlzással és hevülettel írta meg, anélkül azonban, hogy tudta volna, hogy akikkel akkor a kapcsolatot tartotta, későbbi összeesküvők vagy az összeesküvők barátaivá válnak. A levél megírása után két hónappal, tehát még 1945-ben ezzel a társasággal a kapcsolatot megszakította s azóta őt mindenki demokratikus embernek ismeri, aki hasznos munkát végezhet a magyar demokráciában.”

Tildy Zoltán és Nagy Ferenc, a helyzetükből fakadóan a két legfontosabb kiscgazda elfogadták, hogy volt összeesküvés? Tegyük fel, hogy megfelelő információ hiányában – de ehhez jó adag elfogultság kell – ők valóban elhitték, hogy a kártyaparti szintjét meg nem haladó Földalatti Fővezérségnek, nem utolsósorban Szent-Miklóssy István összeesküvősi hajlamából következőn köze van a Magyar Testvéri Közösséghez, ahová éppúgy, mint Veres Pétert, őket sem hívta senki. Mondom és írom: tegyük fel: elhitték. Kikről? Nagy Ferencnek az emigrációban közel harminc éve volt arra, hogy akár a per korabeli vádlottjaival beható és hosszan tartó eszmecegerét folytasson. Haas Györgynek pedig rendelkezésre állt nemcsak a per, hanem a közösség iratanyaga is.

A magánszférából egy biográfia írójának – éppen főhőse politikai portréjának megrajzolása érdekében – át kell lépnie a tudományos közszférába, s nem elegendő hajdani információhiányos dokumentumokat közreadni. Ma már.

Szemezgetve a problémák között, nem mehetünk el szótlánul a nyilas–kommunista problémakör mellett sem. Abban a mögöttes tudásban Haasnak döntően igaza van, hogy a háború után azokban a kerületekben lett a legerő-

sebb bázisa a kommunistáknak, ahol annak előtte a nyilasok fújták az indulót. Nem témája sem Haas György könyvének, sem ennek az írásnak ezen „egybeesés” szociológiai-politikai-társadalmi vizsgálata. Elfogadom, hogy a tényt rögzíti a szerző – akár végzett levéltári kutatásokat ebben a témakörben, akár nem – s nem lép tovább. Az azonban már kortörténeti problémákat okoz, ha a zsarolhatósági lehetőséget meglebbentve Rajk László személyét – aki éppolyan „hívó” kommunista volt, mint jó néhány társa, s belügyminiszterként a politikai bűnök sorát követte el – is belekeveri ebbe a sötét ügybe! Az a feltételezés, hogy Rajkot a háború után akár testvére nyilas voltával zsarolhatták volna, s így rajta keresztül akármilyen nyilas érdekek megjelenhetett volna a kommunista politikában, visszafogottan szólva: gyenge történelmi tréfa.

Rajknak nem volt takargatnivalója a párt előtt semmi, mert a párt erről a kapcsolatról mindent tudott. Épp ezért nem volt a valahai belügyminiszter ebben az összefüggésben zsarolható. Más kérdés az, hogy a kötélhalált halt kommunista politikus családi kapcsolatait Rákosi és társai miként értelmezték. Egyszer úgy, hogy működött a testvéri szeretet – s ugyan miért ne működhetett volna –, máskor úgy, hogy a párt megvette Rajk Endrét, harmadszor pedig úgy, hogy Rajk László élete megmentése fejében Sopronkőhidán, testvére közreműködésével megvásárolta árulás fejében az életét a nyilasoktól.

Akármelyik verziót fogadja el tudása és elfogultsága következtében a kutató – lelke és kutatói hírneve rajta –, egyet nem fogadhat el, ha csak néhány pillanatig is elgondolkodik a korszak politikai összefüggés-rendszerén: a zsarolhatóságot.

Elöttem hever Haas György könyve, lassan behajtom. Elérkezett az összegzés ideje.

„Akik közléről nem ismerték, akik előtt lelke még nem nyílt, akiket nem kötött össze Vele a föld, s a magyar-

ság láthatatlan szövettsége, életében sem értették, ma sem értik, miért szerette népe annyira, miért vette körül magyarázhatatlan, szinte rajongásig menő bizalom. Méregették munkáját, lenézték egyéniségének értékeit, kutatgatták »egyoldalúságát«, szerintük való hibáit, s idegenül és értetlenül állottak a kétségbevonhatatlan jelenségek előtt, amelyek Nagy Ferenc hatását mutatták.”

Haas György vall így könyvének előszavában hőséről, Nagy Ferencről, magyar miniszterelnökről.

Ezzel a hittel, ezzel a rendkívül mélyről jövő rajongó szeretettel, ezzel az „ars poeticával” nem érdemes, nem kell és nem is szabad perlekedni. Haas György tiszteletre méltó felkészültséggel, nagy tárgyi tudásról tanúságot téve megírta azt a könyvet, amiért az olvasó hálás lehet neki. E sorok írója is.

A rajongás azonban nem helyettesítheti a történeti elemzést. Az ember talán igen, a történész viszont nem azonosulhat a szerző szempontjaival. S ha csendesen, éppen szakmája szabályait szem előtt tartva megteszi megjegyzéseit, felteszi kérdéseit, ez nem azt jelenti, hogy ne tudná, ki volt Nagy Ferenc, s ne tisztelné a hajdani magyar miniszterelnök politikai teljesítményét, s legalább részben ne értené meg hibáit.

Megszületett egy mű, amely alkalmas arra, hogy az olvasó megszerezse Nagy Ferencet, az embert. A volt magyar miniszterelnök „teljes alakú” politikai portréjának megrajzolása azonban még várat magára.

Nagy Ferenc politikai életrajza nem született meg. Azt viszont nem tudom most sem eldönteni, hogy valójában ennek megírása volt-e a szerző célja.

M. KISS SÁNDOR

OROSZORSZÁG GEORGIA ELLENI HÁBORÚJA

2. rész

Oroszország célja és módszerei az 1990-es években és ma. Párhuzamok és különbségek

A világ országai 1991-ben, elsők közt az USA (és Magyarország is) elismerték a független Georgiát, az orosz vezetés azonban az első pillanattól kezdve arra törekedett, hogy megbuktassa a georgiai kormányt és ismét leigázza az országot. A mostani helyzetben az orosz vezetés ismét ezt tűzte ki célul.

Az általuk alkalmazott módszerek a mostani agresszió során sem változtak, és ezek a következők: 1. Információs blokádnak; 2. Gazdasági blokádnak; 3. Belső politikai krízishelyzet előidézése a kormány megbuktatására; 4. Katonai erőszak; 5. Megtorlás és megfélemlítés; 6. Abházia és Dél-Oszétia etnikai összetételének erőszakos megváltoztatása.

Lássuk, mit jelentett ez 1991-ben és 2008-ban.

Információs blokádnak, háborúnak

1991: Az orosz vezetés el akarta hitetni a világgal, és magukkal a georgiaiakkal, hogy Gamszahurdia elnök örült, paranoiás, alkalmatlan a vezetésre, diktátor.

2008: A legutóbbi elnökválasztás és parlamenti választás során mindent bevetettek, hogy a georgiai közvéleményt, valamint a külföldet befolyásolják, és Szaakasvili elnök ellen fordítsák.

Gazdasági blokád, háború

1991: Az orosz gazdasági blokád teljes blokádot jelentett, Georgia nem szállíthatott semmit Oroszországba, onnan sem kapott semmit. Ennek következtében Gamszahurdia elnök kénytelen volt bevezetni a jegyrendszert több alapvető élelmiszerre. Mivel nem jutottak megfelelő mennyiségű áramhoz, üzem- és fűtőanyaghoz, akadozott, majd a háború idején megszűnt, ill. nem volt folyamatos a városi forgalom, a lakosság ellátása, a fűtés, a légi közlekedés. Egyedül a tbiliszi piacon lehetett élelmiszerhez jutni.

2008: Oroszország nem hajlandó piacaira beengedni a georgiai árukat, nem hajlandó határain garantálni az áruk szabad áramlását és a két ország közötti vám-együttműködést. Igyekszik elvágni Georgiát az Azerbajdzsánból érkező energiahordozóktól a Baku–Tbiliszi–Ceyhan és Baku–Tbiliszi–Erzerum szállítási vonalon. Georgia villamosenergia-szükségletének biztosítására nagyszabású vízierőmű-építésbe kezdett, ebben több közép-európai ország is részt vesz. A mostani támadások célpontjai többek között a szállítási útvonalak (szárazföldi, légi és tengeri), a kommunikációs csatornák, mobil átjátszótoronyok, gyárak stb. voltak. (2010-re Georgia már önellátó a villamos energia tekintetében, sőt Oroszországnak is ad el áramot.)

Belső politikai krízishelyzet előidézése

1991: Létrehozták a Charta '91-et, és hamis információkat kürtöltek szét a világban, hogy Georgiában sárba tapossák az emberi jogokat, nincs demokrácia. A parlamenten kívül rekedt (a választásokon be nem jutott) pártok vezetőit és támogatóit feltűzelték, hogy lépjenek fel a kormánnyal szemben, szervezzenek tüntetéseket, és ez meg is történt, jelentős hatást mégsem gyakorolt az eseményekre, mert a lakosság túlnyomó többsége egységesen a kormányt támo-

BÉNYI ÁRPÁD 1956-OS PLAKÁTJA

gatta, nem sikerült őket megosztani. Gamszahurdia elnök és családtagjai ellen többször kíséreltek meg merényletet, sikertelenül. 1993-ban azonban, a nyugat-georgiai harcok során, máig tisztázatlan körülmények között halt meg.

2008: A legutóbbi választások során a külső beavatkozás egyik nyilvánvaló bizonyítéka volt Patarkacisvili, a georgiai milliárdos „bevetése” az eseményekbe. Ő elnökjelöltként csak azt a szerepet töltötte be, hogy a kormány ellen hangolja az embereket. Emlékeztetőül: *Badri Patarkacisvili* Oroszországban tett szert kétes vagyonára, évekig ott élt, és gyakran járt Izraelbe, Londonban is gyakran tartózkodott. Végül londoni lakásában gyanús körülmények között halt meg. Ténykedése, bármilyen hatásosnak tűnt is, nem vezetett eredményre, bizonyára ezért távolították el az útból az oroszok. Több ellenzéki párt szervezett tiltakozó demonstrációkat Tbilisziben, célul tűzve ki a Szaakasvili-kormány menesztését, de e céljukon kívül semmilyen konkrét programot nem hirdettek meg. A helyzet kísértetiesen hasonlít az 1991-es helyzetre, amikor két parlamenten kívüli párt folyamodott propagandához és szélsőséges fellépéshez. Ekkor *Szergej Lavrov* külügyminiszter kijelentette, hogy számukra Szaakasvili elnök nem tárgyalópartner. Ha nem tűnik el a hatalomból, megsemmisítik Georgiát. Az orosz vezetés nyilvánvaló célja Szaakasvili elnök és kormányának megbuktatása volt.

Katonai erőszak

1991: Miután sem a hamis információk, sem a megosztási kísérletek, sem a gazdasági blokádnak nem vezettek eredményre, Oroszország nyílt katonai támadást indított Georgia ellen. Kezdetben a már létező Nemzeti Gárda parancsnokát, Tengiz Kitovanit fordították szembe a kormánnyal (vagy eleve az ő emberük volt), aki a gárda egy 300 fős kis részével Tbiliszi határában felvonulva közreműködött a

véres háború előkészítésében a „különleges rendeltetésű” orosz alakulatokkal, deszantosokkal, majd titokban Tbiliszi stratégiai pontjain fészkelte be magát, és onnan kezdte meg a katonai támadást a parlament ellen. A gárda nagy része a kormányt és a parlamentet védte. A kormánnyal szembefordult Kitovanihoz csatlakozott Dzsaba Ioszeliani, a törvénytelen, felfegyverzett, félkatonai csapatok vezetője, akit az oroszok pénzelték. Csapataik sorozatos bűncselekményeket követtek el, gyilkoltak, raboltak, fosztogattak. A kormány felszólítására sem tették le a fegyvert. Rövidesen megérkeztek az orosz gyalogezredek, tankok, a parlamentet az oroszok rakétákkal, nehéztüzérséggel lőtték. Gamszahurdia elnök nem rendelkezett még sem reguláris nemzeti hadsereggel, sem megfelelő haditechnikával. Ezzel egyidejűleg az oroszok véres etnikai konfliktust robbantottak ki Dél-Oszétiában, majd nyomban a második fronton: Abháziában is. Moszkva célja Dél-Oszétia és Abházia annexiója volt.

Gamszahurdia elnök kénytelen volt visszahívni tankjait és katonáit Dél-Oszétiából a kormány védelmére. A 2003-ig tartó háború ezzel vette kezdetét. A törvényes kormány kétheti ostrom után Csecsenföldre menekült 1992 januárjában, majd március közepén már ott volt Sevardnadze, akit orosz segédlettel hamis választásokkal az elnöki székbe ültettek, majd 12 évig gyakorolta a diktatúrát. Az országot politikai, gazdasági, demográfiai katasztrófa sújtotta. Zviad Gamszahurdia felfegyverzett önkéntesekkel és a lakosság támogatásával 2003-ban visszatért Nyugat-Georgiába, ahonnan a katonai hadműveleteket irányította, és a lakosság teljes támogatásával már Kutaisziben voltak, majdnem eljutottak Tbilisziig. Ekkor Sevardnadze ismét orosz katonai segítséget hívott, és a hatalmas túlerővel szemben már Gamszahurdia elnök is életét veszítette, 2003. január 31-én halt meg Dzsihaskari faluban, Zugdidi közelében.

2008: Oroszország sorozatos provokációi és a támadás előtt egy héttel történt esemény egyenesen vezettek a Geor-

gia elleni támadáshoz. A Chinvaliban történtek előtt néhány nappal ugyanis az oroszok Chinvaliból evakuálták buszokkal a civileket. Hogy miért? Nyilvánvalóan azért, mert ők maguk tudták a legjobban, mire készülnek. Chinvalit nem a georgiai, hanem az orosz hadsereg bombázta.

A *Nyevaviszimaja Gazeta* 2008. évi egyik júniusi számában érdekes vezércikket olvastam. A címlapon hatalmas betűkkel ez állt: „Gondok az orosz fegyvereladásban”. A mostani események fényében különösen érdekes a fejtegetés, miszerint Oroszország nem tudja eladni fegyvereit, felhasználni viszont tudja.

A mostani események sorrendje ugyanaz, mint 1991-ben: támadás Dél-Oszétiában, majd második front megnyitása Abháziában. Ezek után az sem meglepő, hogy az abháziai hadműveleteket most E. Sevardnadze egyik korábbi főembere irányítja, aki még akkor dolgozott vele, amikor Sevardnadze KGB-generális volt.

Megtorlás és megfélemlítés

1991: Az 1991 decemberében bevetett teljes orosz katonai arzenállal 6 hónapon át (!!) a fegyvertelen lakosság nézett farkasszemet, és naponta zajlottak a tüntetések Tbilisziben és országszerte, melyeknek sok halálos áldozata és sebesültje volt, sokakat letartóztattak. A kormány elleni támadás éjszakáján 3000 köztörvényest kiengedtek a börtönökből és fegyvert adtak a kezükbe, hogy harcoljanak a civil lakosság ellen, és vegyenek részt a velük szemben elkövetett rémtettekben. Emellett Sevardnadze a gárda tagjait arra kényszerítette, hogy részt vegyenek Abházia és Mengrélia lerohanásában, a civil lakosság elleni genocídiumban, aminek következtében Abházia kartvél lakossága elmenekült, és menekültek százai érkeztek Tbiliszibe. Vagonszámra érkeztek a georgiai katonák holtteste Tbiliszibe az abház frontról, ahol az orosz katonaság nagy erővel vonult fel.

Szabad rablás indult Tbilisziben és országszerte, senki nem maradt biztonságban a saját otthonában. A háborúról és annak minden borzalmáról videofilmek tanúskodnak. A civil lakosság elleni bestiális fellépés tömeges volt (emberek százeit kínozták és gyilkolták meg). Az oroszok és Sevardnadze irányította etnikai tisztogatás egyértelműen a georgiai többségi nemzetet alkotó kartvél lakosság és nem valamely (abház) nemzeti kisebbség ellen irányult. Dél-Oszétiából legalább 230 000 kartvél menekült el Georgia más részeire. Abháziából szinte minden kartvél elmenekült, házaikat, vagyontárgyaikat hátrahagyva. Csupán Galiban és környékén maradtak kisebb számban.

Zviad Gamszahurdia akkor közzétett nyílt levelében hazaárulással, a saját népe ellen elkövetett genocídiummal, és még számos egyéb bűntettel vádolta meg Sevardnadzét, mely vádpontok mindegyike beigazolódott azóta. A lakosság megfélemlítése, elrettentése és folyamatos rettegésben tartása volt a cél. Tbilisziben például Sevardnadze felbérelt emberei éjjel-nappal lövöldöztek, lakásokba törtek be. A lakosság tiltakozó demonstrációit sorra szétverték, és hosszú ideig tartó represszió indult. A börtönökben kínzásoknak vetették alá a politikai foglyokat, majd koholt vádak alapján hoztak halálos ítéleteket georgiai hazafiak ellen, sokan a börtönökben haltak meg.

A 2004-ig tartó Sevardnadze-korszak Georgia történelmének legsötétebb korszakai közé tartozik. Az üldöztetések elől 12 év alatt sok százezer georgiai emigrált, ami a kb. 5 milliós lakossághoz képest nagyon jelentős szám.

A 2004-es rózsás forradalmat követően nem került börtönbe Sevardnadze, igaz, vagyonát elkobozták, és felelősségre vonták a családi maffia tagjait. (Azóta is Tbilisziben él.)

2008: Az orosz vezetés ma is büntető intézkedésekről és Georgia megsemmisítéséről beszél, civil célpontokat támad, Georgia-szerte lakott területeket bombáz. Dél-Oszétián és Abházián kívül Georgia középső részén Gori, Bolnisi vi-

dékén a környékbeli falvakat is bombázta. Georgia keleti részén, Kahétiában (az Azerbajdzsán felőli oldalon) szőnyegbombázást végzett Kahétia legnagyobb folyója, az Alazani mentén, lakott települések felett, az ország legjelentősebb szőlőtermő vidékén, valamint bombázta a Tbiliszi közelében fekvő Marneulit is.

Augusztus 12-én is tovább folytak a bombázások és a lakosság elleni erőszak. A Poti kikötőjébe befutott és európai segélyszállítmányokkal érkező két georgiai hajót (egyiket a balti államoktól, másikat az ukránoktól kapták) az oroszok felrobbantották. Az USA földközi-tengeri katonai flottájának zászlóshajója több hajó kíséretében megjelent Poti kikötőjében, és a segélyszállítmányokat az orosz akadályoztatás ellenére sikerült partra szállítani.

Szintén az egyezmény aláírását követően folytatódtak az oroszok atrocitásai a civil kartvél (grúz) lakossággal szemben. Gorin kívül számos környező falvat bombáztak. A házaikból menekülő emberek közül sokat elfogtak, megkínóztak, és elválasztottak családtagjaiktól (gyerekeket, nőket, férfiakat), majd a Chinvali mellett létrehozott gyűjtőtáborba szállítottak, ahol összezsúfolva embertelen körülmények között tartották őket fogva. Házaikat kifosztották, felégették, gépkocsikat és egyéb értékeket tulajdonítottak el. E fejleményekről maga Szaakasvili elnök számolt be augusztus 12-én. Mindeközben Oroszország magyarországi nagykövete, *Igor Szavolszkij* azt nyilatkozta 12-én a *Magyar Hírlap*nak, hogy „Goriban egyáltalán nem bombáztak le házakat”. Ezzel szemben a Gori környékén élők segítségért fordultak a kormányhoz, mert féltek az újabb atrocitásoktól. Ez utóbbi fejlemények Oroszország csecsenföldi fellépésére emlékeztetnek, amikor csecsenek sokaságát kényszerítették ún. ellenőrző pontokon kialakított lágerekbe, gyűjtőtáborokba, embertelen körülmények közé. Országszerte mezőgazdasági művelés alatt álló területeket, termőföldeket, erdőket, köztük védett növénykultúrákat, tájvédelmi körze-

teket gyűjtöttak fel a levegőből ledobott hangtalan gyűjtőbombákkal, így pusztítva nem csupán az ipari és kiépített, hanem a természeti környezetet is.

Augusztus 12-én jelentette be a georgiai kormány, hogy a Hágai Nemzetközi Bírósághoz fordul a 90-es évek óta elkövetett orosz bűntettek miatt.

Abházia és Dél-Oszétia etnikai összetételének erőszakos megváltoztatása

1991: Az orosz vezetés Eduard Sevardnadze közvetlen együttműködésével véres etnokonfliktust provokált Abháziában és Dél-Oszétiában. A kartvél lakosság elleni genocídium, etnikai tisztogatás következtében a kartvél lakosság szinte teljes mértékben elmenekült Abháziából, valamint kisebb mértékben Dél-Oszétiából, és Abháziába a mai napig nem térhettek vissza. Házaikba oroszok települtek be.

2008: Ismét az Abháziában és Dél-Oszétiában élő kartvélek ellen irányult az orosz támadás, és a megszállás Georgia egész területére kiterjedt. Az orosz vezetés évek óta orosz személyi igazolványokat és útleveleket osztogat az ott élő nem kartvél lakosoknak (oszétoknak, abházoknak). Az ott élő és betelepített oroszoknak pedig nem is volt szükségük orosz iratokra, hiszen addig is orosz állampolgárok voltak. A tbilisi Rusztavi 2 Televízió bemutatta, hogy százszám hevertek az oszétiai hivatalokban az orosz útlevelek, melyek kiosztásra vártak. Így Oroszország azzal a hamis érveléssel akar fellépni, hogy saját orosz állampolgárait védi, és egyúttal úgy gondolja, ezzel fogja megoldani a két terület hovatartozásának kérdését, mondván, állampolgáraik a Georgiától való elszakadást és függetlenségük támogatását kérik Oroszországtól. Ráadásul az EU Oroszországgal korábban kialakított könnyített vízumeljárása következtében ezek az újdonsült orosz állampolgárok könnyebben utazhatnak Európa országaiba, mint bármely más georgiai állampolgár.

A hamis érvelés lépten-nyomon tetten érhető, mert hiszen ha Abházia és Dél-Oszétia független államok, akkor mit keresnek Oroszország kebelén belül és az ott élők miért orosz állampolgárok, miért kapnak orosz személyi okmányokat? Továbbá mit keres területükön az orosz hadsereg? Abházia és Dél-Oszétia egyébként soha nem rendelkezett önálló államisággal, hanem évszázadok során georgiai fejedelemségek, királyságok, majd a független Georgiai Köztársaság része volt.

Tanulságok és a helyzet megoldásának lehetőségei

Mint látjuk, az 1991-ben orosz katonai erővel véghezvitt puccs, majd az azt követő háború és az utána következő 12 év Sevardnadze idején a demokrácia vívmányainak megsemmisítésére, az ország függetlenségének szétzúzására, az orosz impériumhoz való visszacsatolására irányult. Ahogy maguk a georgiaiak mondják, demokrácia helyett démonokráciát jelentett. A mostani orosz agresszió célja sem különbözik ettől, még akkor sem, ha ezt az orosz vezetés tagadja. A cél Szaakasvili likvidálása, Tbiliszi lerombolása, az orosz vezetés felállítása volt.

1991 óta azonban sok tekintetben megváltoztak a nemzetközi kapcsolatrendszer, erőviszonyok, ami egyúttal azt is jelenti, hogy amit Oroszország akkor megtehetett, ma már nem teheti meg. 1991-ben a nemzetközi közvélemény értetlenül állt a történeteket szemlélve, és nem akarta elhinni, hogy ilyesmi a 20. század végén megtörténhet. És lám, megtörtént a 21. század elején is! 1991 márciusában Genscher és Baker külügyminiszter sietve Tbiliszibe látogatott, hogy üdvözlje a véres katonai puccsal, orosz segédlettel hatalomra került Sevardnadzét, és kezet fogott a hazájában „Bloody Eduard”-nak és „Homo Sovieticusnak” becézett újdonsült elnökkel, miközben tbilisziek ezreit láthatták az utcákon, amint ellene tüntetnek, és közben gépfegyverekkel lőtték a

tömegbe. Ha a világ vezető hatalmai 1991-ben határozottan kiálltak volna Georgia mellett, akkor nem történt volna meg a visszarendeződés, ami 12 évre visszavetette az országot.

Azóta erősen megváltozott az amerikai és más vezető nyugati politikusok értékítélete, hiszen éppen elég nagy idő 12 év, hogy megbizonyosodhassanak afelől, ki képviseli valójában Georgiában a demokráciát. Bush elnök 2005. május 10-i emlékezetes tbiliszi látogatása, majd az USA további lépései is azt igazolják, hogy az USA kormánya felismerte: az egész világnak érdeke, hogy Georgia területi egységén ne essen csorba, és a napfényes Georgia az orosz fenyegetettség árnyékából végleg kilépve elfoglalhassa méltó helyét az európai államok közösségében.

A mostani orosz agressziót követően Georgia nemcsak az USA-tól, de az EU-tól és a NATO-tól is határozott, egységes fellépést és cselekvést vár. Oroszország katonai fellépése intő példa mindannyiunk számára. Oroszország céljai nyilvánvalóak. Emellett az orosz vezetés egyúttal „kísérleti terepnek” szánta Georgiát. Kíváncsi arra, hogy meddig mehet el, hogyan reagál minderre a világ, hogyan lépnek fel az egyes államok és nemzetközi szervezetek. Maga a helyzet precedens értékű, mert ha Georgiával megteheti ezt Oroszország, és ebben a helyzetben nem ütközik komoly nemzetközi ellenállásba, mindez felbátorítja és további próbálkozásokra ösztönzi. Akár ismét Georgiában. És ki lesz a következő? Azerbajdzsán? Ukrajna? Vagy még további országok? A mostani történések érdekes magyar vonatkozása, hogy 1956-ban is az olimpia idején vonult be az orosz hadsereg Magyarországra, továbbá Magyarországot és Georgiát is a Pszkovban kiképzett hírhedt, ún. speciális rendeltetésű alakulatok támadták meg.

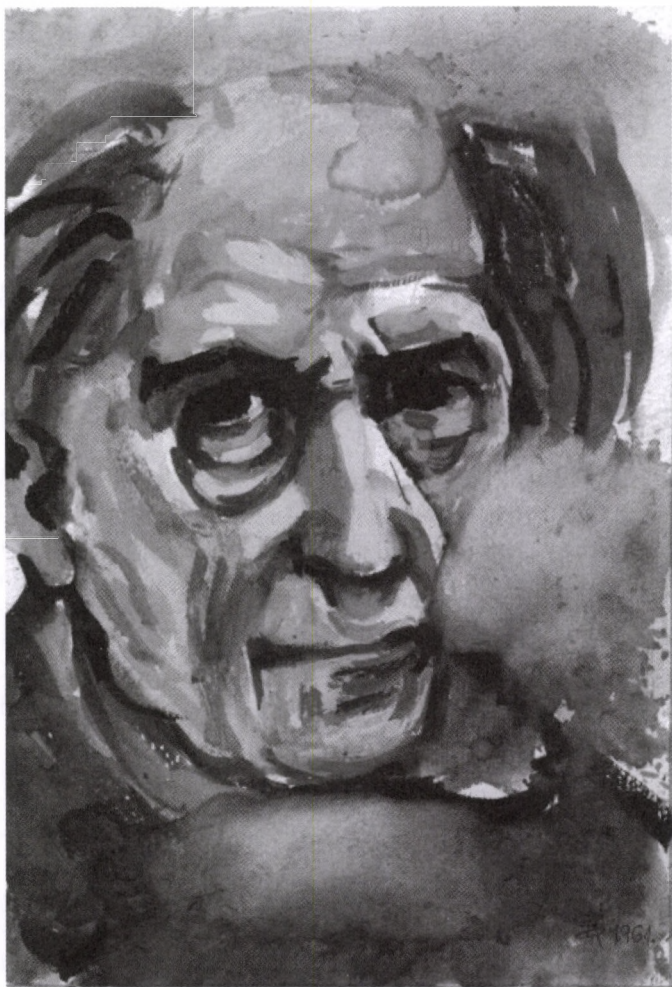
A jelenleg mindkét fél által elfogadott egyezmény nem nyújt elegendő biztosítékot arra, hogy Oroszország nem hagy fel próbálkozásaival, hiszen nem először fordul elő, hogy megszegi az általa aláírt egyezményeket. A tűzszünet-

tet sem tartotta be. Felrúgta azt az 1992-es megállapodást is, miszerint georgiai katonaságnak is állomásoznia kell Dél-Oszétiában.

Megítélésem szerint a mostani helyzet valamennyi európai állam és az USA kormányát is a korábbinál sokkal hatékonyabb fellépésre fogja sarkallni. Georgián belül pedig az eddiginél még erőteljesebb, a rendszerváltás elején létrejöhöz hasonló nemzeti egységet hív életre ez a helyzet, melynek ékes bizonyítéka az a több százezres demonstráció, melyen a legutóbbi választásokon Szaakasvili ellenfeleként fellépő politikusok egységesen támogatásukról biztosították a kormányt és magát Szaakasvili elnököt.

Georgia helyzete nem csupán kaukázusi kérdés, Georgia ügye a világ ügyévé vált és a 2008 nyarán bekövetkezett helyzet immár megkerülhetlenné tette, hogy mindenképp az EU, az USA határozottan fellépjen e fontos ügyben, és támogassa Georgiát. A fejlett nyugati demokráciák számára eljött az ideje annak, hogy bebizonyítsák: egy impérium szomszédságában is lehet szabadon, demokratikus jogállamban élni.

Oroszország legitimizálni akarja az etnikai tisztogatást Abháziában és Dél-Oszétiában, hangoztatva, hogy legitim módon lép fel, ezzel a nemzetközi jog normái ellen cselekszik. A konfliktus kapcsán az Oroszország részéről megnyilvánuló katonai erőfölény mellett több nyilatkozat ítélte el a katonai erő „túlzott alkalmazását” a Georgia elleni agresszió során. Valójában azonban semmilyen katonai erő alkalmazása nem volt indokolt és jogszerű Oroszország részéről. Ezért a georgiai kormány joggal sürget alapos nemzetközi vizsgálatot, és a nemzetközi szervezetektől, az egyes államoktól pedig azt várja, hogy saját érdekében is, a stratégiai partnerség alapján álljanak ki mellette, mert Georgia szabadsága Európa szabadságát is jelenti. A szolidaritáson túl ma már egységes fellépésre van szükség, aminek része Georgia megerősítése, hiszen az erős Európáért folyó küzdelemben

BÉNYI ÁRPÁD: DÉRY TIBOR, 1961

egy erős Georgia is fontos szerepet játszik. Ennek fontos tényezői az európai országok energiafüggőségének csökkentésére és alternatív szállítási útvonalak kiépítésére irányuló erőfeszítései. Ebből a szempontból is jelentős az ukrán kezdeményezésre életre hívott fekete-tengeri, Kaszpi-tengeri és balti-tengeri konstruktív energia-együtműködés, amely az EU-tagállamok, a balti államok, Azerbajdzsán, Georgia és Oroszország részvételével a felhasználók és szállítók között jött létre. Georgia érdekelt az energiakiszolgáltatottság csökkentésében, a szállítási útvonalak diverzifikálásban, a szállításhoz kollektív biztonsági feltételek megteremtésében és egy új tranzitkultúra meghonosításában.

Mindezek alapján, röviden összefoglalva az alábbiak a legfontosabb teendők:

1. A nemzetközi diplomáciában egységes fellépést kell elérni Oroszországgal szemben. Mind az EU, mind a NATO lépjen fel egységesen, továbbá mondja ki, hogy orosz csapatoknak semmilyen formában nincs keresnivalójuk Georgia területén, békefenntartóként sem, mert Oroszország ezzel megsértette Georgia mint szuverén, független állam területi egységét, nemzetközileg elismert határait. A békés rendezési tervet mindenekelőtt az orosz békefenntartók és haderő teljes körű kivonására kell alapozni.

Az orosz békefenntartókat Georgia egész területéről ki kell vonni és nemzetközi haderővel kell felváltani, amely biztosítani fogja határainak védelmét. Az orosz békefenntartást már régen meg kellett volna szüntetni, hiszen képtelenség az, hogy a korábbi megszálló legyen békefenntartó. Az orosz békefenntartók valójában háborúfenntartók, védelem helyett régóta büntető akciókat hajtanak végre. További ottlétük bárhol Georgia területén csak azt a célt szolgálná, hogy kivonulásuk után újból támaszpontokat hozzanak létre és tartsanak fenn. Mint azt jelenleg tapasztaljuk, céljuk a megszállás fenntartása.

Meg kell adni minden erkölcsi, politikai, gazdasági, katonai támogatást Georgia jelenlegi kormányának és elnökének.

2. Mielőbb fel kell venni Georgiát a NATO tagjai közé, mert hosszú távon csakis így garantálható a biztonsága. Georgia NATO-tagsága ugyanis jelentős stabilizáló erőt jelentene mind a Kaukázus-térsége és Európa, mind az egész világ biztonsága szempontjából.

3. El kell jutni odáig, hogy az egyes országokban objektíven tájékoztassák a közvéleményt a Georgiában zajló folyamatokról, és ne az orosz hírforrások hamis információira hagyatkozzanak.

4. Szorgalmazni kell, hogy a Hágai Nemzetközi Bíróság ítélje el az oroszok által Georgiában 1990-től véghezvitt bűntetteket, melynek ügyében a georgiai kormány a bírósághoz fordult. 2008. augusztus 12-én a Hágai Nemzetközi Bíróság közleményében megerősítette, hogy megkapta Georgia beadványát Oroszország ellen a Faji Megkülönböztetés Valamennyi Formájának Kiküszöböléséről Szóló Nemzetközi Egyezmény megsértése miatt.

Végezetül, Magyarország kiemelkedő szerepet tölthet be Georgia mielőbbi NATO- és EU-integrációjának folyamatában és a nyugat-keleti irányú gazdasági, politikai, kulturális kapcsolatok élénkítésében. Erre predesztinálnak minket évszázados kapcsolataink, múltbeli örökségünk és a jelenkor kihívásai.

BABIRÁK HAJNALKA

A JOG ÉS A VALLÁS SZÜKSÉGSZERŰ KAPCSOLATÁRÓL

A nyugati jogtudomány római jogról való vélekedéseit századokon keresztül a klasszikus és a posztklasszikus római jog ismerete határozta meg. Ebből következően a fejlett római jog világias, valláserkölcsből többé-kevésbé elszakított állapota alapján fel sem merült e jog vallási meghatározottságának vizsgálata. A római jog természetének és eredetének szempontjából igen nagy jelentőségű volt, hogy a 18. század második, a 19. század első felében valódi tudománnyá vált a történelemmel való foglalkozás. Különösen szerencsés esemény volt, hogy éppen ebben az időben, 1816-ban Barthold Georg Niebuhr megtalálta Gaius *Institutiones*ének egy másolatát a veronai káptalani könyvtárban. A frissen kialakuló történeti szemlélet és a szerencsés felfedezés a korábbiakhoz képest fokozottabban állította az érdeklődés középpontjába a római jog ősi és preklasszikus korszakát és a római jog eredetének kérdését. Negyven évvel később Gustav Demelius már határozottan felveti az addig alapvetően világias jellegűnek tekintett római jog vallási eredetének kérdését, mégpedig a római jog formális természetével összefüggésben.¹ Pár évvel később Henry Maine figyelmeztetett a római jog szakrális vonatkozásaira, különösen pedig a fikciók tekintetében.² Néhány évtized elmúltával – többek között éppen Demelius nyomán – Max Weber is nyomatékosan figyelmeztetett a római jog szakrális eredetének fontosságára, e szakrális eredetnek a római jog alapvető karakterét adó formalitásával való össze-

függésére.³ Ismét néhány évtized múltán igen nagy problémaérzékenységgel mutatott rá a skandináv jogi realizmus arra, hogy nyugati jogunk nem pusztán a fejlett római jogon alapul, hanem arra is, hogy ezen keresztül egész jogkonceptiókat még ma is az a mágikus-babonás, erősen formalista szemlélet hatja át, amelynek közegéből a római jog kibontakozott.⁴ Hägerström immár nem csupán figyelemre méltó mozzanatok tartotta a római jog vallási eredetét, de az egész római jognak a formális struktúrájában valami rég meghaladott és végre leküzdendő mitikus szemléletet lát továbbélni.⁵ Alf Ross a nyugati jognak ugyancsak a primitív mágikus jellegét ostromozta.⁶

Hägerström és Ross gondolatait a Nyugat jogfilozófiájának számos képviselője túlzónak ítélte. Az a körülmény ugyanis, hogy igazságossági és méltányossági elemeket igyekszünk a pozitív jog részévé tenni, nagymértékben elleplezik jogunk és jogfogalmunk formalizmusát.⁷ Csakhogy a méltányossági és igazságossági elvek jogrendszerben való, meglehetősen esetleges és elszórt érvényesítése egyúttal annak a beismerése, hogy jogunk az erkölcstől alapvetően elkülönült, olyan formális entitás, amelyben a méltányossági és igazságossági szempontok nem magától értetődően és nem automatikusan érvényesülnek. Beismerése annak, hogy a jog a mi számunkra nem szükségképpen foglalja magában az erkölcsöt. A kérdést különösen bonyolulttá teszi, hogy nem csupán a Nyugat jogról való gondolkodását jellemzi a formális és a tartalmi helyességeszmének ez a kettőssége, hanem – természetesen változó hangsúlyokkal – mindez jelen volt a mára oly egységesnek tűnő római jog egész története alatt.

A skandináv jogi realizmus rámutatott jogunk egy alapvető anomáliájára, ám jószerivel megelégedett annak pusztá bírálataival és elutasításával, anélkül azonban, hogy a kérdést magának a római jognak a fejlődésében betöltött szerepe oldaláról vizsgálta volna. Ugyancsak egy szűk em-

beröltő elteltével Hans Julius Wolffnál kerül előtérbe igen határozottan ismét a római jog vallási eredetének kérdése.⁸ Wolff igen nagy érdeme, hogy a római jog szakrális vonásaival kapcsolatban felveti az etruszk hatás kérdését,⁹ ám ennél tovább nem merészkedik, tekintettel arra, hogy az etruszk jogról valójában nincsenek megfelelő ismereteink. Ezzel megelőzte Heurgon egy igen érdekes tanulmányának egyik fő kérdését. Heurgon bizonyos, az államélettel összefüggő, zömmel szakrális mozzanatokon túl azonban szintén nem szolgál erre a kérdésre vonatkozó bővebb adatokkal. Ám – mint majd lesz szó róla – igencsak kétséges, hogy Etruriában kialakult a mi fogalmaink szerinti fejlett jogélet. Etruria egységesebb kulturális közegében a vallási, az erkölcsi és jogias társadalmi szabályzóknak vélhetően nem indult (nem indulhatott) meg az a differenciálódása, mint Rómában. Megjegyzendő, hogy – álláspontunk szerint – az etruszk hatások kevésbé a nem ismert „etruszk jogból” magyarázandók, mint inkább abból az etruszk vallásosságból, amelyről rég tudjuk, hogy a legnagyobb hatást gyakorolta a római vallásra, amely utóbbi – mint szintén ismeretes – nagy hatással volt az ősi és a preklasszikus római jogra. A római jog és a vallás kapcsolatának ismerete, továbbá számos tradicionális vallásjogról való tudomásunk ellenére a jogtudomány – a keresztény megalapozású természetjogi törekvésektől eltekintve – igencsak elhanyagolta annak az igen kézenfekvő kérdésnek a vizsgálatát, hogy a jog és a vallás vajon pusztán esetleges vagy éppenséggel szükségszerű kapcsolatban áll-e egymással.

Amikor a jog és a vallás kapcsolatát vizsgáljuk, a kérdést szemlélhetjük egyfelől a *ma létező* jogrendszerek *pillanatnyi* állapota alapján, ám sokkal inkább jogosultnak tűnik a kérdést a jog *fejlődéstörténetének* és *természetének* oldaláról megközelíteni. Ennek megfelelően három alapvető kérdés merülhet fel. 1) A világ lakosságának hányadrésze él jelenleg vallási jog uralma alatt? 2) A világ jogrendszereinek

hányadrésze vallási eredetű? 3) Van-e olyan jogrendszer, amely egyáltalán *nem* tart igényt *ideológiai megalapozásra*, tehát egy tágabb értelemben vett *hiedelemrendszer* támogatására, egy kvázi vallásra?

Az első kérdésre adható válasz aligha igazolná, hogy a jogi gondolkodás természetes közege a vallás volna. Hiszen – eltérő módokon – néhány törzsi társadalmat és néhány iszlám államot (pl. *Mauritánia, Marokkó, Líbia, Szudán, Szaúd-Arábia, Jemen, Omán, Arab Emírségek, Jordánia, Szíria, Kuvait, Irán, Afganisztán, Pakisztán*), és természetesen a Vatikánt leszámítva nemigen találunk kifejezetten és formálisan is vallási alapú államalakulatokat és jogrendszereket. Megjegyzendő, hogy Szudánban a keresztényüldözés a rabszolgaság és az emberkereskedelem gyakorlatának legembertelenebb formáiiig is elmegy. Simon Deng emberjogi aktivista küzdelme során számos országban (így 2009-ben Magyarországon is járva) olyan megrázó eseteket tárt a nyilvánosság elé, amelyek világossá teszik nem csupán a fanatizmus határtalanságát, de a nemzetközi közösség és a közvélemény bűnös passzivitását is. Mindenesetre, a formálisan is vallásjoggal élő államok csekély száma alapján arra juthatunk, hogy a világ lakosságának elenyésző százaléka él valamely vallási jog uralma alatt. Ha azonban a kérdést úgy tesszük fel, hogy mely országok azok, amelyek *tényleges jogi életében* kiemelt jelenőséghez jut a vallás, akár a családjog, akár az emberi és állampolgári jogok valóságos gyakorlása szempontjából, úgy szinte valamennyi iszlám vallású országot idesorolhatjuk az elvileg világi Törökországgal együtt, éppúgy, mint Izraelt, és többé-kevésbé Indiát is, ahol a kasztrendszer sok helyütt ma is eleven társadalmi valóság. Noha a kérdést ekként feltéve is arra jutunk, hogy a világ lakosságának *kisebb hányada* él a vallásjog valaminő befolyása alatt, mégis *árnyaltabb* képet kapunk annál, mint amelyeket a jogrendszerekre vonatkozó közkeletű tankönyvek és statisztikák felvázolnak. Persze, bizonyos szemlélet-

beli elmozdulás lehetőségét sejteti például H. Patrick Glenn munkája, a *Legal Traditions of the World* című kiváló monográfia, amely immár nagy jelentőséget tulajdonít egy-egy jogi régió autochton hagyományainak.¹⁰

A második kérdésre azonban a jogtörténet tanúsága szerint már akként válaszolhatunk, hogy valamennyi ma ismert egykori és jelenlegi jogrendszer bizonyos vallási eredetet mutat fel. Így volt ez az ókori *Egyiptomban*¹¹ éppúgy, mint a *Perzsa Birodalomban*,¹² *India királyságaiban*,¹³ *Kínában*,¹⁴ és noha viszonylag kevés ismerettel rendelkezünk a nagy földrajzi felfedezések korát megelőző *Amerika „jogéletéről”*, a megismert társadalmi formák mégis arra mutatnak, hogy az *azték*,¹⁵ a *maya*¹⁶ és az *inka*¹⁷ civilizációkban kiemelt jelentősége volt a vallási hiedelmeknek a társadalomirányításban.

Itt egy ponton megállva utalunk szükséges Maine egykori distinkciójára a haladó és stagnáló társadalmak között.¹⁸ Más munkánkban¹⁹ e gondolatot Spengler nyomán továbbfejtvé *ciklusosan* haladó társadalmakként írtuk le *Mezopotámiát*, *Hellászt*, *Rómát* és a *Nyugatot*. Ezekben a kultúrkörökben fokozottan érvényesülni látszik az a folyamat, amelyet Max Weber az uralom és a jog szekularizálódása és racionalizálódásaként ír le. Max Weber uralmi típusai és azok egymáshoz való viszonya természetesen inkább csupán közvetve és utalásszerűen sejtetik (pl. a középkori kánonjog és a világi jog tekintetében), mintsem határozottan állítják az egyes típusok egymásból való következésének azt a folyamatát, amelyet magam a duális struktúrájú (tehát két, markánsan eltérő kulturális entitás feszültségéből kibontakozó), ciklusos kultúrák esetén felismerni vélek. Ha azonban egyfajta ciklus létét elfogadjuk – amelyre már Giambattista Vico is utalt –, ez a körülmény éppenséggel arra mutat, hogy bizonyos kultúrák utóbb világiassá váló jogrendszerei is alapvetően *vallási színezetű képzetekből* nőttek ki. Mezopotámiában az ősi sumer családjog – amelyet egészeiben természetesen nem ismerünk – igencsak tükrözte

a patriarchális társadalom sajátos vallási hiedelmeit, amelyben férfiistenek primátusa jól megfért a női princípiumot képviselő termékenységkultuszokkal. A nők alárendelt szerepét az is kifejezte, hogy a házassági szerződést helyettük gyámjuk kötötte, a válás a férj egyoldalú nyilatkozatával ment végbe, csupán a fiúgyermek számított örökösnek. Úr-Nammu törvénykönyve a Kr. e. 22–21. század körül nem rendszeres formában tárgyalja az egyes jogterületeket, ám a *bevezetés-norma-átkok* forma, valamint az *anyagi kompenzáció* alkalmazásával jelentős fejlődési útról tesz tanúságot. Mindazonáltal a törvényszegőkre mondott átokformulák e jog alapvetően *vallási* jellegét határozottan nyilvánvalóvá teszi. Hammurábi törvényei immár viszonylag strukturáltak és több *racionális* elemet hordozva jelennek meg, míg végül a mezopotámiai sumer-akkád eredetű kultúrát betetőző hettita birodalom joga kifejezetten modernnek és méltányosnak tűnő megoldásokat alkalmaz.²⁰

Az imént vázolt fejlődési úthoz hasonlóan Hellászbán a *diké* fogalom még merőben transzcendens színezetű,²¹ Arisztotelész állam- és jogfilozófiája már empirikus és észközpontú, míg a sztoa és az epikureizmus emberképe és társadalomfelfogására immár sem a transzcendencia, sem az ésszerűség tisztelete nem annyira jellemző, mint sokkal inkább a *morális szempontok* érvényre juttatása. Ugyanígy, Róma pontifexei, majd praetorai elsődlegesen vallási méltóságok, akik *mint ilyenek* jogosultak a jogszolgáltatásra. A római jog klasszikus korában válik tisztán szakmai renddé a jogászság, s kezdi levetni magáról a római jog az archaikus kor vallásos – vélhetően az etruszk vallásosságából eredő – formalizmusát. A posztklasszikus kor nagy része immár a *keresztény morálfilozófia* jegyében telik. Végül pedig a Nyugat törzsi eredetű joga a monarchiák kialakulásával *keresztény* szellemmel telítődik és fokozatosan római formákat ölt, majd a reneszánsztól kezdve *természetjogi* és *racionális* princípiumokat állít középpontjába. A római eredetű formaliz-

mus eközben egy sajátos jelenséget teremt meg, a gyakorlati jogpozitivizmust, noha e kifejezés jóval később születik meg. Mindezt ráadásul kb. akkor, amikor a tradicionális vallást egy új, szekuláris vallás váltja fel, a felvilágosodás és racionalizmus dogmarendszere. Hogy a nyugati jogfelfogás – minden formalizmusa ellenére – hogyan közelített egy *moralizáló*, hol szocialista, hol keresztény-szociális szemlélet felé, eléggé közismert ahhoz, hogy e folyamat állomásainak ismertetését mellőzzük.

Az itt vázolt haladó-ciklusos jogfejlődéshez képest speciális alakzatokat képeznek azok a több évszázados, évezredek vallási alapú jogok, amelyek csak az elmúlt 50–150 évben, és *nem szerves fejlődés* eredményeként adták át helyüket a nyugati típusú civiljognak, common law-nak vagy ezek kombinációinak. Ilyenről rendelkezik *India, Kína, Japán*, néhány iszlám ország, pl. *Egyiptom*. Ezek többsége még ma is vagy megveti a jogérvényét a neveléshez, a példamutatáshoz és a társadalomirányítás egyéb formáihoz, például bizonyos szokásokhoz, különféle kulturális rítusokhoz képest (pl. Japán, Kína), vagy – mint számos muszlim ország – egyfajta „kettős jogrendszerrel” rendelkezik, tehát a nemzetközi közjogi és a kereskedelmi kapcsolatokban a nyugati mintájú jog alapján lép fel, ám belső viszonyaiban a tradicionális vallási jogot és jogszolgáltatást követi. Ezek a jelenségek azonban a szekuláris jog versus vallásjog mérlegén egyértelműen a *vallásjog* oldalán esnek latba.

Harmadik kérdésünkre válaszolva különösebb nehézség nélkül állapíthatjuk meg, hogy gyakorlatilag *minden jogrendszer* – ideértve az ún. modern jogrendszereket is – valamilyen *metajurisztikus hiedelemrendszerre* hivatkozik. A vitathatatlanul „modern” *szocialista* (a „modern” kifejezést itt abban az értelemben használva, hogy e szisztémák a nyugati kultúrfejlődés viszonylag kései szakaszában alakultak ki) és *kommunista* jogrendszerek az osztályharc szükségességének, a proletariátus vezető szerepének eszméjére,

PROKOP PÉTER RAJZA A MENEKÜLŐK C. SZOROZATBÓL, 1957

a marxizmus-leninizmus ideológiájára alapozták létüket és uralmukat. Eléggé világos, hogy ezek az eszmék akkor sem voltak tisztán racionálisan és tudományosan igazolható elgondolások, amikor az ezeket uralomra juttató politikai rezsimek még erejük teljében voltak. Ha tehát a szocialista jogrendszerek által *legitimációs forrásként* hivatkozott esz-

mék nem tekinthetők ésszerű és a valósággal összhangban lévő elveknek, úgy azok alighanem pusztán egy olyan *hiedelemrendszer* részét képezték, amely egy *téves antropológiai fel-fogáson* és a társadalom működésének *hamis interpretációján* nyugodott. Az mindenestre világosan látszik, hogy még a diktatúrák is (sőt azok csak igazán) igényt tartanak ideológiai megalapozásra, nem elégedhetnek meg pusztán a nyers erő alkalmazásával.

Ám a nyugati féltekén uralkodó *liberális kapitalista* demokráciák és azok jogrendszerei sem állíthatják magukról, hogy mentesek volnának bizonyos *hiedelemrendszer*től. E hiedelemrendszer az emberi jogoknak, a tulajdon szent-ségének, a szabad versenynek, az állam és az egyház szét-választásának olyan, 17–18 századi, *univerzálisnak* gondolt eszméin nyugszik, amely eszmék univerzalitását épp az cáfolja, hogy ezek az emberi történelem legutóbbi 10 ezer esztendejéből még Nyugaton is csupán az elmúlt száz év-ben váltak uralkodóvá, a világ egészében pedig még ma sem váltak általánosan elfogadottakká. Szempontunkból nem mellékes körülmény az sem, hogy a kapitalista gazda-ság és a hozzá tartozó jogi rend – amint arra Max Weber rámutatott – a keresztény vallás egy sajátos, protestáns in-terpretációja nyomán formálódott ki.²² Figyelmet érdemel egyúttal az is, hogy amíg a szocialista és a kommunista tár-sadalomfilozófia a humán viselkedési komplexből az em-ber szociabilitására helyezett aránytalanul nagy hangsúlyt, addig a liberális kapitalista ideológia a humán magatartási komplexnek a tulajdonnal és a birtoklással kapcsolatos kom-ponenseit emeli ki túlzott igyekezettel, illetve abszolutizálja azokat gyakran.²³ Ezek az ideológiák tehát alighanem éppen aránytévésztésük által szakadnak el az ember természeté-nek valóságától és válnak nem csupán tudománytalanná, de nemritkán ártalmassá is. Érdemes megemlíteni továbbá az Irakba és Afganisztánba exportált amerikai demokrácia sor-sának alakulását, amely igencsak arra látszik mutatni, hogy

egy kultúra még a szabad választás lehetőségének felkínálásával is nagyjából olyan politikai struktúrát alakít ki magának, amelyet szerves fejlődése során létrehozott. Ebből a szempontból ugyancsak tanulságos a formálisan demokratikus és kapitalista Oroszország legutóbbi húsz éve is, ahol a szabadon választott elnök gyakorlatilag kijelölte utódját, és meglehetősen szabadon alakította ki mind az ő, mind a maga új jogköreit.²⁴ Ahol a legnagyobb kapitalista vállalkozó maga az állam, de legalábbis kijelölheti azt a személyt vagy csoportot, amely ezt a szerepet a mindenkori politikai hatalom további rendelkezéséig betöltheti.

A nyugati liberális kapitalista demokráciák ideológiai elvei szemmel láthatóan mind *térben*, mind pedig *időben* meglehetősen korlátozott keretek között érvényesülnek. E földrajzi tér nem sokkal tágabb, mint amit Huntington vázolt híres munkájában,²⁵ és amely gyakorlatilag Észak-Amerikát, valamint a katolikus és protestáns Európát foglalja magában egészen a nevezetes ortodox törésvonalig,²⁶ de nem tovább. Ezek az eszmék pedig időben – ha pusztán a gyakorlati megvalósulást tekintjük – nagyjából a 19. század utolsó harmadától az igencsak eklektikus, ún. posztmodern kor megszületéséig élnek virágkorukat.²⁷ A modernizmus politikai elvei – amint arról a filozófus Molnár Tamás oly találoán ír²⁸ – természetesen jóval korábbi időkre, a 15–16. századra nyúlnak vissza, ám itt kifejezetten ezen eszmék *általános uralmának, gyakorlati megvalósulásának* korszakáról szólnunk. Komoly kétségek férnek tehát ahhoz, hogy ez a nyugati eszmerendszer univerzálisnak tekinthető. Mivel azonban e demokráciák *univerzális igényvel* kívánják érvényre juttatni a náluk sem túl régóta, és nem is maradéktalanul gyakorlattá vált politikai eszméket, igencsak úgy tűnik, hogy itt is pusztán egy – bár kétségtelenül sok szempontból rokonszenves – *hiedelemrendszerrel* állunk szemben.

Látható tehát, hogy mind a demokratikus, mind a diktatórikus modern jogrendszerek mögött is sajátos *hiedelem-*

rendszerek állnak, amelyek jó esetben képesek a valóság egy-egy aspektusát megragadni, ám a *valósággal való szorosabb kapcsolatukat* (az ember ún. konstrukciós készségének „tűlműködése” által) jobbra épp azzal veszítik el, hogy rész-igazságukat *abszolutizálják*, *univerzális* érvénnyel ruházzák fel. Ebből az aránytévesztésből következően szükségszerűen téves következtetésekre is jutnak, és ezeket is a legnagyobb készséggel emelik be dogmakészletükbe. Alighanem ilyen, a kánonba beemelt „következtetésnek” tekinthető a *political correctness* igencsak visszájára fordult jelensége és mára ironikusnak tetsző elnevezése. Hogy aztán a tévedés a *tulajdon tagadása* vagy a *tulajdon abszolutizálása* (árulkodó módon a tulajdon *szentségéről* is szoktak beszélni), a *piac megszüntetése* vagy *mindenhol* való érvényesítése, már mellékes kérdés ahhoz képest, hogy e hiedelemrendszerek a vallási dogmákhoz hasonlatos következetességgel *utasítanak el mindenféle kritikát*, anélkül azonban, hogy rendelkeznének a vallásokra jellemző olyan védekezőmechanizmusokkal, mint például a *valós közösségek* megteremtésére való képesség.

A modern jogrendszerek mögött álló hiedelemrendszerek igazi, voltaképpen *vallási természetét* hatékonyan elfedi az a körülmény, hogy itt immár *szekularizált hitrendszerrel* van szó, s a jog operatív működése során az e hitrendszerekre való *közvetlen* hivatkozás lényegesen kevésbé gyakori, mint a valaha volt vallási jogok esetén. Mindez azonban kevéssé változtat azon, hogy egy *hitrendszerre* – tehát tényként kezelt, ám tudományosan nem igazolt tételezettségrendre – való kimondott vagy kimondatlan *utalást a jog természetéhez tartozónak* kell tartanunk. A közelmúlt három nemzetközi érdeklődésre talált apró eseményével kísérlem meg érzéketlensé tenni modern nyugati jogunk hitszerű természetét. Igen árulkodó, és nyugati jogunk kevéssé racionális természetére fényt derítő mozzanat volt, amikor az ősi római vallásjog formalizmusára emlékeztető módon az USA elnöke a legfelsőbb bíróság elnöke előtt azért tette le ismét hivatali es-

küjét, mert a nyilvános ünnepségen hibázott az esküszöveg elmondása során. Ugyanígy valaminő hitvitára emlékeztetett az is, amikor a francia elnököt – aki a gazdasági válság következményeit enyhítendő, haza kívánta telepíteni a korábban más uniós országokba települt francia autópárt – az EU egyes tisztségviselői arra hivatkozással feddték meg, hogy szándéka sérti a tőke szabad áramlására vonatkozó uniós előírásokat. Nem arról esett tehát a szó, hogy a tervezett intézkedés mennyiben méltányos vagy mennyiben nem a francia, illetve a tőkekivonással érintett ország munkásai szempontjából, hanem az uniós „dogmáról”. Legutóbb pedig Angela Merkel német kancellárt érte a jogállamiság elve alapján bírálat azért, mert a „józan ész”-re való hivatkozással a német állammal meg kívánja vásároltatni a több mint ezer adócsalóra vonatkozó – egyébként jogellenesen megszerzett – dokumentumot. A hírek szerint gazdaság miatt már feljelentést is tettek a kancellárral szemben, noha nyilván nem a személyében eszközli majd a vásárlást, hanem azt az adóhivatal teszi majd meg. A polémiaiban – a Német Szövetségi Köztársaságnak Magyarországtól eltérő jogfejlődése miatt – fel sem merül a dokumentumvásárlás társadalomra való veszélyességének hiánya, az azonban ebben a példában is látható, hogy a jogállamiság hitszerű képzete milyen eleven erőt képvisel az okszerű és célszerű megközelítéssel szemben.

A metajurisztikus elemektől mentes jogról való kelsenifelfogás tehát igencsak kérdéses, hiszen a jogi normák általában, hogy hivatkoznak a metajurisztikus elemekre, a sajátos hiedelemrendszerekre, nem csupán jogivá avatják azokat, hanem magukat is metajurisztikus elemekkel „szennyezetté” teszik. Nevezhetjük ugyan e hiedelemrendszereket „hipotetikus alapnormáknak”, ám mindez csupán játék a szavakkal, normativista címkéssel való ellátása a merőben *nem normatív* természetű jelenségeknek.

A jogpozitivizmusnak abban az esetben igaza volna, ha pusztán azt állítaná, hogy a jövőbeni jogrendszerekre vonatkozóan nem megjósolható, hogy a metajurisztikus hivatkozás milyen természetű eszmére fog majd vonatkozni. Az azonban kétségtelen, hogy normafeletti hivatkozásra egy jogrendszernek természetéből adódóan szüksége van. Amennyiben egy vizsgálat ezt a szükségszerűséget nem látja be, annyiban képzeletbeli jogrendszereket elemez. Nem véletlen tehát, hogy a jog sokáig szinte hegemon helyzetű normativista megközelítését az elmúlt bő száz esztendőben mindinkább felváltotta, de legalábbis háttérbe szorította a *historical jurisprudence*, a jogszociológia, az irodalmi jogelmélet, az antropológiai jogelmélet és a többé-kevésbé megújult természetjog. Azt azonban csupán sajnálhatjuk, hogy a *pszichológiai nézőpontnak* a skandináv jogi realizmusban oly ígéretesen feltűnt kezdeményezései mára gyakorlatilag kihullottak a jogfilozófia fő áramából. Egy humánológiai szempontokat is érvényesítő jogelmélet természetesen hivatva lehet arra is, hogy a pszichológiai szempontot ismét a jogi gondolkodás homlokterébe helyezze, különösen pedig akkor, ha az evolúciós pszichológia által feltárt tényekkel is számot vet. (Mint köztudomású, a társadalomra való veszélyesség kategóriája szovjet hatásra került a magyar büntetőjog dogma- és intézményrendszerébe.)

Igencsak úgy tűnik, hogy a jogi gondolkodás alapvetően *vallási közege*ből bontakozott ki, s hogy a vallási gondolkodásra jellemző sajátosságait (egy *univerzális hitrendszerre* való hivatkozás igényét, a *kritika elutasítását*) teljesen maga mögött hagyni követően sem képes, hogy formálisan már elszakadt a szoros értelemben vett vallás közegetől. A dolgok ilyen megítélése lehet, hogy ellenérzést kelt azokban, akik szekularizált nyugati jogunkat a felvilágosodás egyoldalúan racionalista szemüvegén keresztül szemlélik, és nem látnak benne mást, mint – például Richard Posner, Gary Becker, Ronald Coase, Guido Calabresi – a *gazdasági*

folyamatok zökkenőmentessé tételére szolgáló, *ésszerűen* kialakított rendet, ám *humánétológiai* oldalról alighanem mindez éppenséggel szükségszerűnek tűnhet. Mindez ugyanis a legmélyebben összefügg az embernek azzal a tulajdonságával, amelyet a humánétológia *indoktrinálhatóságnak* nevez.²⁹ E jelenség lényege, hogy mi, emberek a közös szabályokat nem racionális alapon fogadjuk el. Elliot Aronson szellemesen jegyezte meg egykor, hogy az ember nem racionális, hanem racionalizáló lény. Összhangban van mindezzel az, amit Eibl-Eibesfeld az indoktrinálhatóságról mond.³⁰ Az ember könnyen magáévá tesz olyan *egyszerű elveket*, amelyek a csoport szabályrendszerét közvetítik. Amint hangsúlyozza, *hítszerű* elköteleződés ez, amely megkönnyíti az *érzelmi azonosulást* a csoporttal, különösen a nagyszámú csoporttal, az etnikummal, a nemzettel. Alig hihető tehát, hogy e humánétológiai tény alól *épp a jog* jelensége vonhatná ki magát. Ám ezzel voltaképp már át is tértünk a vallás világából a humánétológia területére, amelynek a joggal összefüggő vonatkozásait önálló tanulmányban célszerű vizsgálat alá venni.

SZMODIS JENŐ

Jegyzetek

¹ Demelius, Gustav: *Untersuchungen aus dem römischen Civilrechte*. Weimar. Hermann Böhlaus. 1856

² Maine, Henry Sumner: *Az ősi jog*. Budapest. Gondola '96 Kiadó. 1997.

³ Weber, Max 1987: *Gazdaság és társadalom* 1–2/2. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 123.

⁴ Hägerström, Axel: *Der römische Obligationsbegriff im Lichte der allgemeinen römischen Rechtsanschauung* I–II. Almqvist & Wiskell. Uppsala. 1927, 1941; Hägerström, Axel: *Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen*. Leipzig. Felix Meiner. 1929.; Ross, Alf: *On Law and Justice*. Los Angeles. University of California Press. 1958.

⁵ Hägerström 1927, Hägerström 1941.

⁶ Ross a nyugati jog primitív-mágikus jellegét gondolkodásunk nyelvhez kötöttségével magyarázza. Ross 1957. 812–825.; I. még Visegrády

Antal: *A skandináv jogelmélet kialakulása és fejlődése*. In: *Jogelmélet és önreflexió* (szerk.: Nagy Zsolt–Nagy Tamás) Szeged. Pólay Elemér Alapítvány. 2007. 213–219.

⁷ A generálklauzulák jelentőségéről I. Teubner, Gunther: *Standards und Direktiven in Generalklauseln*. Frankfurt am M. Athenäum. 1970.

⁸ Wolff, Hans Julius: *Roman Law. An Historical Introduction*. Oklahoma. Oklahoma University Press. 1951. 49.

⁹ Vö. Heurgon, Jacques: *L'état étrusque*. Historia, Zeitschrift für alte Geschichte. 1957. 63–97.

¹⁰ Bővített kiadás Oxford/New York. Oxford University Press. 2007.

¹¹ Wilson, John A.: *Authority and Law in Ancient Egypt*. *Journal of the American Oriental Society* No. 17. 1–7. 1954.; Theodorides, Aristide: *The Concept of Law in Ancient Egypt*. in: *Legacy of Egypt*. (ed. John Richard Harris) Oxford. Oxford University Press. 2nd 1971. 291–322.

¹² Bulsara, Sohrab Jamsedji: *The Laws of Ancient Persian as found in „Matikan e hazar datastan”*. Bombay. H. T. Ankelsaria. 1937.

¹³ Jany Im.; Menski, Werner: *Hindu Law Beyond Tradition and Modernity*. Oxford. Oxford University Press. 2003; Lignat, Robert: *The Classical Law of India*. Oxford. Oxford University Press. 1973.

¹⁴ Hulsewé, Anthony: *Ch'in and Han Law*. In: Twitchett, Denis–Loewe, Michael (eds): *The Cambridge History of China*. Vol. I. The Ch'in and Han Empires, 221 B.C – A.D. 220. Cambridge. Cambridge University Press. 1986. 520–544.; Őri Sándor: *A konfuciánuszi kötelességtudat és emberbarátság, avagy az erkölcsi vezérlés, a zhong-shu fogalompáros*. In: *Mitoszok és vallások Kínában*, Balassi Kiadó. 2000. Szerkesztette: Hamar Imre.; Salát Gergely: *Büntetőjog az ókori Kínában*. Budapest. Balassi Kiadó. 2003.

¹⁵ Legalábbis az ún. Codex Mendoza közkeletű értelmezései szerint.

¹⁶ Sharer, Robert J.–Traxler, Loa P.: *The Ancient Maya*. Stanford. Stanford University Press. 2006. különösen 665–756.

¹⁷ Disselhoff, Hans Dietrich: *Das Imperium der Inka*. München. Heyne Taschenbuch. 1978.; Conrad, Geoffery: *Religion and Empire, The Dinamics of Aztek and Inca Expansionism*. Cambridge. Cambridge University Press. 1984.; Kurella, Doris: *Kulturen und Bauwerke des Alten Peru*. Stuttgart. Kröner Verlag. 2008.

¹⁸ Maine, Henry Sumner 1997: *Az ősi jog*. Budapest. Gondola '96 Kiadó.

¹⁹ Szmodis J.: *Kultúra és sors*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2007.

²⁰ Harmatta János: *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Ötödik kiadás, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 1996.

²¹ Visegrády Antal: *A görög jogi kultúra alapjai*, Pro Philosophia Évkönyv 2008. Veszprém, 235–246.; Buttin, Anna-Marie: *A klasszikus Görögország*, Korona Kiadó, 2006. 76–81.

²² Weber, M.: *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. Tübingen. Mohr. 1934.

²³ Vö. Jones, Owen D.: *Law and Biology: Toward an Integrated Model of Human Behavior*, 8 *Journal Contemporary Legal Issues* 167–173. 1997.

²⁴ Az Állami Dumának, valamint a választóknak pedig lehetőségük van mindenre igent mondani. Látható, hogy a kulturális beidegződés és a formális jogi szempont közül melyik komponens az erősebb, a „hatékonyabb”.

²⁵ Hungtington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, Bp., Európa, 1998.

²⁶ Vö. Man, Gloria: *Az ortodox törésvonal*. Bp., Háttér Kiadó, 1997.

²⁷ Vö. Goodrich, Peter: *Reading the Law. A Critical Introduction to Legal Method and Techniques*. New York. Basil Blackwell. 1986. különösen 209–223.

²⁸ Molnár Tamás: *A modernség politikai elvei*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1998.

²⁹ Vö. Fikentscher, Wolfgang: *Modes of Thought: A Study in the Anthropology of Law and Religion*. 2nd ed. Tübingen 2004: Mohr Siebeck (1st ed. 1995)

³⁰ Eibl-Eibesfeldt, I.: *Human Ethology*. New York. Aldine de Gruyter, 1989.

ÜZENETEK

Változatok William Shakespeare szonettjeire

Lábjegyzetekkel kísért széljegyzet
Katona Szabó Erzsébet és Kodolányi Gyula kiállítása elé

Katona Szabó Erzsébet textilművészt meglehetősen régóta foglalkoztatják a Shakespeare-szonettek képzőművészeti parafrázisai. Magam először 2003-ban, a belgiumi Turnhoutban rendezett közös kiállításunkon találkoztam velük, bár valószínű, hogy már azok sem a sorozat első lapjai voltak. Szép, ha tetszik, posztmodern gondolat, hogy miközben a verseket lemásolja, egy azokat tartalmilag és formailag is értelmező kalligráfiai szövetet alkot, s ennek az optikai szűrőként is felfogható transzparens szövetnek – pszeudotextíliának – az egymásra vetülő szálai közt tekint egymásra a két személyiség, dialógust folytat a megidézett és az idéző.

Kodolányi Gyula 2005-ben látta először Erzsébet kalligráfia-kollázsait, s miközben, ahogy írja, megfogta e finom, de erőteljes kompozíciók szépsége, töprengeni kezdett azon, tud-e költőként, műfordítóként, anglistaként valami hasonlót művelni a Shakespeare-szonettekkel. Nem fordításokat készített, hanem olyan, Shakespeare-re és Katona Szabó Erzsébetre reflektáló, a szonett formát is korszerűsítő olvasatokat, amelyek miközben a művek kisugárzását rögzítik, üzenetüket kódolják, saját költői fejlődésében is előrelépést jelentenek.

Make thee another self – Teremts magadnak másik ént, idézi a X. szonett sorait, összekeverve az angol és a magyar

PROKOP PÉTER RAJZA A MENEKÜLŐK C. SOROZATBÓL, 1956

szavakat, és a nyelvek, illetve személyiségek költői-művészi egymásra csúsztatása kétségtelenül alkalmas az ilyen altergő-jelmezben való virtuális megjelenésre és az ötszáz éves üzenetek személyes átkódolására.

Méltatnom szükségtelen e két önmagában és egymásra vetítve is erősen megálló izgalmas sorozatot, elemezni pedig, ha képes is lennék, akkor is inkább a műalkotások mindenáron történő értelmezését elvető mallarméi tézist fogadom el, amely szerint egy művet megmagyarázni annyi, mint annak élvezeti értékét nagymértékben csorbítani. Fölhívnám viszont a figyelmüket, hogy esetünkben, mint a sokszorosan összetett posztmodern alkotásoknál általában, a néző-olvasó megfejtései – személyes „nézetei” és olvasatai – szerves részévé válnak a műnek, s talán nem lesz ellenére a kiállítóknak, ha a megnyitó közönségének máris megelőlegezem az alkotótárs megszólítást.

Valami hasonlóra szeretnék magam is kísérletet tenni, amikor hagyományos megnyitó helyett egyetlen Shakespeare-sonett képzőművészeti szemszögből történő vizsgálatával, rajzolói nézőpontból való értelmezésével, sőt grafikus perspektívából megkísérelt újrarendelésével egészítem ki a kiállítást. Az iménti kifejezések, a *szemszög* és a *nézőpont* kulcsszavak lesznek fejtegetésem során, leginkább azonban a *perspektíva* szóról fogok beszélni. Egyetlen, ráadásul ritkán idézett Shakespeare-sonettben, a XXIV-ben fordul elő a „perspektíva”. Amennyire tudom, ezzel a sonettel a kérésemre kezdtek foglalkozni az alkotók. Három fordítását ismerem a versnek, s a kifejezés mai jelentését használta mindegyik fordító, Szász Károly, aki Győry Vilmossal közösen jegyzi a fordítást, Szabó Lőrinc és Justus Pál. Mindannyian a *távlat* szót választották, a perspektív = távlat szótári alakból kiindulva. Shakespeare korában azonban mást vagy mást is jelentett ez a szó. A XXIV. sonetten kívül két színdarabban fordul elő, a *Vízkereszt*ben és a *II. Richárd*ban.

*One face, one voice, one habit, and two persons,
A natural perspective, that is and is not!*

(Shakespeare: Twelfth Night, or What You Will, V., 1.)

A meglepetten felkiáltó Orsino herceg mondatában, a *Vizkereszt* zárójelenetében a perspektíva szónak nincs köze a távlattani ábrázoláshoz. Egyfajta optikai illúziót jelent itt a perspektíva, és a magyar fordítások rendre így is értelmezik: Lévay József *csalódás*nak, Radnóti Miklós és Rónay György *káprázat*nak fordítják¹.

A II. *Richárd*ban a királynő képzelgő aggodalmának leírásához használja Bushy, az egyik szereplő a perspektívát, sőt többes számban, a perspektívákat:

*For sorrow's eye, glazed with blinding tears,
Divides one thing entire to many objects;
Like perspectives, which rightly gaz'd upon,
Show nothing but confusion, ey'd awry,
Distinguish form...*

(Shakespeare: Richard II . II. 2.)

Akkoriban a többi új keletű, teret nyitogató festészeti eljárással együtt egyszerűen „perspektíváknak” nevezték az *anamorfózis*sokat². Esetünkben az úgynevezett optikai, vagy más néven perspektivikus anamorfózisra kell gondolnunk. Az ilyen képeknél szemből, ahogy általában a képeket nézegetni szoktuk, értelmetlen ábrát látunk csak, és csupán a megfelelő látószöget megkeresve válik értelmessé a kép. Az idézet második sora alapján, amely szerint a ferdén nézendő kép részekre van tördelve, az optikai anamorfózisok egy speciális válfaja, az úgynevezett lépcsős kép (*tabula scalata*) juthat eszünkbe, amely meglehetősen elterjedt ábrázolási technika volt Shakespeare idejében. Technikailag úgy ké-

szíthető ilyen kép, hogy a két hagyományosan megfestett művet függőleges csíkokra szabjuk, majd egy harmonika-szerű vázon fölváltva rögzítjük ezeket a csíkokat, úgy, hogy az egyik irányból csak az egyik, a másik irányból pedig csak a másik ábrázolat jelenjék meg³. Az anamorfózis terminus technicust egyébként Shakespeare idejében még nem alkalmazták ezekre a jelenségekre; fél évszázaddal később, 1650-ben megjelent *Magia Universalis* c. könyvében egy Gaspar Schott nevű német jezsuita használta először ezt a kifejezést. A mai fordításban viszont már félrevezető lenne a túl általános perspektíva szó, ezért az anamorf ábra kifejezést használtam⁴.

*A könnyben ázó bús szem az egészt
részekre törten tükrözi, ahogy
anamorf ábra szemből nézve csak
zavaros kép, de ferdén s messziről
értelme lesz...*

Shakespeare 1595 körül írta a *II. Richárdot*, és azt föltételezte, hogy a *Globe Színház* közönsége könnyebben megért majd egy bonyolult lelki jelenséget, ha hasonlatként az akkor már nyilván közismert „perspektívát”, vagyis az optikai anamorfózist hívja segítségül. A technikát 1533-ban Holbein hozta Angliába, és jól nyomon követhető, hogyan terjedt el a század végére⁵. Természetesen jól ismerte Shakespeare azt az optikai jelenséget is, amelyre manapság használjuk a perspektíva szót, vagyis hogy a szemünktől távolabb lévő tárgyak egyre kisebbek lesznek, sőt ennek a távlatlan értelmű perspektívának az egyik legelső és legszebb leírása épp tőle származik. A *Lear királyban* Edgar Dover szikláinak magasából festi le a parti tájat a vak Glosternek, de a perspektíva kifejezés ott szóba sem kerül, sejtethetően azért, mert Shakespeare szótárában az mást jelentett⁶.

A II. Richárddal egy időben, 1595 táján születhetett meg a XXIV. szonett, vagyis jó okunk van feltételezni, hogy a benne előforduló perspektíva szót ugyanabban az értelemben használta Shakespeare, mint a dráma esetében. Olvaszuk hát el a verset, vajon beigazolódik-e a gyanú, gondolhatunk-e ott is az anamorfizmusra!

*Mine eye hath play'd the painter and hath stell'd
Thy beauty's form in table of my heart;
My body is the frame wherein it's held,
And perspective it is the painter's art.
For through the painter must you see his skill,
To find where your true image pictured lies;
Which in my bosom's shop is hanging still,
That hath his windows glazed with thine eyes.
Now see what good turns eyes for eyes have done:
Mine eyes have drawn thy shope, and thine for me
Are windows to my breast, where-through the sun
Delights to peep, to gaze therein on thee;
Yet eyes this cunning want to grace their art;
They draw but what they see, know not the heart.*

Első olvasásra fellengzősen udvarló vagy komplikáltan szépelgő iromány, a manierista szövegekre – és képekre – oly jellemző sokrétű és bonyolult fogalmazásban. Nyersfordításban (nem ritka, hogy Shakespeare szonettjeihez angolul is csatolnak egy magyarázó, nyersfordításnak tűnő átíratot) így szokták értelmezni a verset: A szemem, eljátszva a festőt, szép képed egy táblára festette a szívemben; Testem e kép kerete, s a perspektíva a festő (vagyis a szem) művésze. Ha e festő (szem) ügyességét akarod látni, s meg szeretnéd tudni, hol helyezkedik el valódi képed, szemeimen keresztül kell nézned. Örökké keblemnek boltjában lóg az, s e boltnak (vagyis a keblemnek) ablakait szemed fényesítik. Nézd hát, mennyi jót adnak szemeim, s kapnak is tiédől:

szemem rajzolta meg alakod szívemben, s a te szemeid szí-
vemre nyíló ablakok, melyeken besüt a nap, és gyönyörrel
néz rád. De a szemek csak arra jók, hogy a látványt vissza-
adják, magát a szívet képtelenek megmutatni⁷.

Próbálkozzunk meg azonban a képzőművészeti néző-
ponttal, és tételezzük föl, hogy Shakespeare hódolata (sze-
relme?) tárgyának⁸ arcképét, a kor divatjának megfelelően
egy anamorfikus arcképen kívánta megjeleníteni. Ha eb-
ből az alapállásból „fordítunk”, több szó értelme módosul,
új értelmet kap, vagy hirtelen fontossá válik. Ilyen különös
hangsúlyt kapó szó maga a szem, a költő szeme. *Mine eye* –
kezdí a verset Shakespeare, és a szem akár az anamorfózis
emblémájaként is fölfogható. A művészettörténet a legel-
ső anamorfikus ábrázolásnak éppen egy szemet tart, Leo-
nardo da Vinci egy vázlatos rajza a szokott módon, vagyis
szemből nézvést torz, amorf formáció, azonban ha megfele-
lő nézőpontból – szemszögből – nézzük, egy szemmé válto-
zik⁹. Shakespeare-nél a szem a festőművésszel azonosítva az
egész versen végigvonuló allegória.

A következő, képzőművészeti szempontból érdekes
szó a *stelled*, amely a *placed, set, put, fixed in place* szinoni-
májaként azt jelenti, hogy a szem (=festő) a táblán *elhelyezte*,
arra *rátette*, azaz *ráfestette* a képet. Ha felütjük az első kiadást,
az 1609-es Quartót¹⁰, azt látjuk, hogy a *stelled* szó helyett
steeld szót szedtek¹¹. Shakespeare nem korrigálta a könyvet,
vannak, akik egyenesen kalózkidásnak tartják, így aztán
nyomdahibára hivatkozva az utókor olykor „belejavított”
az eredeti szonettekbe. Az első sor végén álló *stelled* kétség-
telenül szebben rímel a harmadik sor végi *held*-re, legalábbis
a mai angolban, arról azonban, hogy Shakespeare korában
hogyan ejtették a szavakat, csak sejtéseink lehetnek. Fog-
lalkozzunk inkább a jelentéssel. A *steel* acélt jelent; igeként
(*steeld* = *steeled*) számításba jöhet a metszés, a karcolás, és mi-
vel a 16. század vége felé jöttek divatba és terjedtek el a réz-,

sőt acélmetszetekről készült nyomatok Angliában is, nem indokolatlan ez az értelmezés. Nem tudom, hogy a Quarto szövegének ismeretében, vagy ráérezve, de Szász és Győry a *metszte* (sic), Szabó a *karcolta* szót használták. Jelent azonban, illetve jelentett a régi angolban a *steel* tükröt, igeként tükrözést is, hiszen régen csiszolt acéllemezeket használtak tükröként¹². A tükrözés és a perspektíva kapcsolata régi keletű. A hagyomány Brunelleschi „lyukas képét”, a firenzei Battisterót ábrázoló táblácskát tekinti a legelső perspektivikus képnek, itt maga a kép felülete egy tükör volt, egy csiszolt fémlap, illetve feltételezhető, hogy létrehozása eszközeként is tükröket használt Brunelleschi¹³. Az anamorfikus ábrázolás kapcsán is fontos szerepet kap a tükrözés. Nemcsak az úgynevezett katoptrikus anamorfózisok esetén, amelyeknél egy tükrötárgy legtöbbször hengerfelületén jelenik meg a kép, de általában a perspektivikus képek és az optikai anamorfózisok szerkesztése során is használatosak voltak olyan optikai segédeszközök, amelyekben a tükrözés, illetve a tükröképek vetítése által vált „megfoghatóvá” a kép¹⁴. A *steeld* (=steeled) ige asszociációs köréhez kapcsolódik a *stealed* (vö. *stolen*) szó, és ha egy szó kapcsán több jelentés is fölmerül, az nagyon is illik Shakespeare szándékához. A kedves képének játékos eltulajdonítása, illetve titkos nézőpontból, ferdén, „lopva” történő szemrevételezése az anamorfózisokra való utalás, és jól passzol az előző ígéhez, vagyis a versben a szem nem csupán *eljátszik* egy szerepet – alakítja a festőt –, hanem a szó szoros értelmében is *játszik*.

A *frame* szó képzőművészeti relációban általában *keretet* jelent, az anamorfózisok esetében (pl. *tabula scalata*), azonban helyesebb *váznak* fordítani.

A versben a *window* (*ablak*) szó használata is a perspektívát idézi meg, amelynek eredeti jelentése „átnézni” volt. Az első perspektivisták a távlatos kép szerkesztését éppen egy ablak segítségével magyarázták, amelyet a nézőpontból

a nézett tárgy felé futó sugarak átdöfnek, s amelyen e pontok összekötésével rajzolódik ki a tárgy képe.

Through the Painter – a festőn keresztül kell nézni, szól a vers, de mivel a költő szeme „alakítja” a festőt, ezért az ő szemén át, vagyis az ő nézőpontjából kereshető és található meg (*find*) a kép, ahogy az az anamorfózisoknál szokásos.

Az ügyesség, sőt agyafúrtság értelmű *skill* kifejezés egy hagyományosan dolgozó festőre vonatkoztatva szokatlan lenne, egy trükkös anamorfózis alkotójára viszont éppen megfelel.

A *true image*-nek, vagyis a kedves *valódi képének* hangsúlyozása feltételezi egy *virtual image*, vagyis egy látszólagos kép jelenlétét is, egy anamorfikus vetületet, amely a szemekben, illetve a nézőkben jelenik meg. A *true image*-re vonatkozó *lies* szó kettős jelentése – *fekszik* és *hazudik* – szintén az anamorfikus ábrázolásra jellemző illuzionizmus.

A *shop* szót *csarnoknak* fordítva egyszerre tudtam utalni az *üzlet* és a *kiállítóterem* jelentésre (vásár csarnok, műcsarnok), illetve az anatómiában szokásos építészeti analógiára (pitvar, kamra, csarnok...)

Sokszor átrágtam magam a XXIV. szonetten, de éreztem, hogy reménytelen vállalkozás lenne az egyetlen, az üdvözítő jelentést megtalálni. Mindazonáltal meggyőződésemmé vált, hogy Shakespeare a vers írása során a korabeli Angliában divatos anamorfikus képzőművészeti projekcióra gondolt, jelképeivel, szóhasználatával, megfogalmazásával erre akart utalni. Az anamorfózis műfaja az elrejtés tudománya. Analógiát keresvén nehezen tudok szabadulni a posztmodern alapvetéstől, amelynek irodalmi megjelenését Ashbery verseivel példálózva Kodolányi Gyula úgy fogalmazza meg, hogy a mű nem a feltárást, hanem éppen az elrejtést szolgálja. Hevenyészett fordításomban – hadd hívjam inkább parafrázisnak – az anamorfikus elrejtés indukálja a mondandót.

*Festőt játszván szemem a képedet
szívem falára vetítette ki;
testemnek váza rejt most, mint keret,
s e titkos arcban örömét leli.
Anamorfa mása a szemembe úgy jut,
szemed tükrén, hogy előbb áthalad,
s e kettős sugár kijelölte fény-út
ad távlatot, hogy nézhesd önmagad.
Örökre immár keblem csarnokában
függ képed; lásd, szem hogy segít szemet,
ablakot tár szikrázó sugárban,
melyen a napfény gyönyörrel beles.
Lefesthető minden, mi megjelen,
csak szív nem, rá a szem is képtelen.*

A szemnek és a szívnek mint a szerelemben összekapcsolódó, egymást kiegészítő, olykor egymással harcban álló jelképes testrészeknek a megjelenítése a reneszánsz költészet gyakori toposza volt. Shakespeare több szonettjében, az úgynevezett eye-heart szonettekben, a XXVI. mellett a XLVI-ban és a XLVII-ben is megjelennek¹⁵.

Elismerem, hogy a hagyományos Shakespeare-interpretációktól merőben különbözik az a fordítási és értelmezési kísérlet, amelybe megpróbáltam beavatni önöket. Inspirált a kiállító, Katona Szabó Erzsébet és Kodolányi Gyula alkotó szellemű, személyes válasza az ötszáz éves versek üzenetére, s munkáikból bátorítást merítve úgy vélem, hogy az a sokrétű, bonyolult nyelvezet, amely a shakespeare-i szonettek sajátja, könnyebben válik átélhetővé, ha a megszokott irodalmi szöszedet mellett a társművészetek fogalmait, sőt eszközeit, jelen esetben a képzőművészetét is segítségül hívjuk. Ha mégis úgy gondolnák, hogy ez a fajta *modus operandi* akár provokációnak is vélhető, méltóan legfőbb anynyi lehet, hogy Kodolányi Gyula, amikor néhány hete a majdani kiállítás értelméről faggattam, azt mondta, hogy

csak akkor képes igazán megnyílni, ha provokálom valahogyan. Tovább megyek, vajon ne tekintsük-e egyfajta spirituális provokációnak Katona Szabó és Kodolányi kiállítását, amelynek célja, hogy önök: nézők és olvasók is kinyíljanak a szonettek iránt, és ahogyan a bevezetőben utaltam rá, posztmodern alkotótárrá avanzsáljanak. Sok sikert kívánok ehhez a szellemi kalandhoz.

OROSZ ISTVÁN

Jegyzetek

¹ Egy hang, egy arc, egy öltöny, s két személy: / Természetes csalódás, mely van és nincs. (*Vízkereszt vagy a mit akartok*. V., 1. Fordította: Lévay József); Egy arc, egy hang, egy öltöny, s két személy; / Hisz ez valódi káprázat... van és nincs. (*Vízkereszt vagy a mit akartok*. V., 1. Fordította: Radnóti Miklós és Rónay György.)

² A görög ana- (vissza-) és morphosis (változás) szavakból alkotott kifejezés.

³ Allan Shickman "*Turning Pictures*" in *Shakespeare's England* (*Art Bulletin*, Vol. 59, No. 1.) című tanulmányában azt állítja, hogy a *II. Richárd*-ból vett idézet (Divides one thing entire to many objects...) ezekre a harmonikaszerűen összerakott képekre utal. Szerinte a Shakespeare-színházban gyakran előforduló képi átfordulások mögött is ezt a fajta anamorfikus képtípust kell keresni. "Compare her face with some that I shall show, / and I will make thee think thy swan a crow." (Mérd csak hozzájuk az arcot s a fejet, / hogy hattyúdban a varjat észrevedd! *Rómeó és Júlia*, I.2.), "Though he be painted one way like a Gorgon, / The other way's a Mars." (Egyfelől jóllehet, Gorgóként van festve, / másfelől Marsnak. (*Antonius és Kleopátra*. II. 5.))

⁴ A magyar fordítások is elkerülik a perspektíva szót. Spiró György: „A kép a ferde szögből csupa káosz, máshonnet nézve formás”, Somlyó György: „Mint távlat kép, mely szemből nézve csak merő zavar, de megszűröl azonnal alakot ölt”, Szász Károly: „Mint olyan kép, mely szembe nézve csak zavart mutat, oldalról nézve már alakja van”.

⁵ Vajon honnan ismerte Shakespeare az anamorfózist, és vajon miért hitte, hogy a londoni közönség is ismeri azt? 1533-ban Londonban festette ifj. Hans Holbein *Követek* című képét, amelyet máig a leghíresebb anamorfózist használó festményként tartunk számon. A kép két életnagyságú férfit ábrázol, illetve egy elnyújtott, amorf formát, amely látszólag

értelmetlenül uralja a kép alsó negyedét. A különös részlet akkor válik értelmessé, ha nem a szokásos módon nézzük a képet, hanem lapos szög alól, vagyis ahogyan Shakespeare ajánlja: „ferdén s messziről”. Ekkor egy emberi koponya képét látjuk meg, amely szintén természetes méretben, azaz éppen „életnagyságban” tündököl. Bár a képet még ugyanabban az évben hazavitte a megrendelő, Jean de Dinteville egy vidéki francia városkában, Polisyben lévő kastélyába, mégis híressé vált a kép és a megoldás is, amit a német festő használt. Valószínűleg maga Holbein érdeke is az volt, hogy sokan megismerjék a művet, mert angliai áttelepülése óta ez volt a legfontosabb képe, amelyet talán referenciamunkának is szánt az oly hön áhított udvari festővé válás útján. A Holbein-utánozók terjesztették el a „ferdén nézendő kép” módszerét Anglia-szerte, maga Holbein azonban már nem festett több anamorfózist. Ha az anamorfózis útját akarjuk követni Holbeintől Shakespeare-ig, az első állomás egy William Scrots nevű Angliába települt flamand festő, aki Holbein halála után három évvel lett VIII. Henrik udvari festője. Henrik fiáról, VI. Edwardról festett portréja, amely most a National Gallery portrégalériájában függ, nemcsak az anamorfikus torzítás használatában utal Holbeinre, hanem a királyfi arcképét is egy Holbein-portré nyomán fogalmazta meg. A következő festőt már I. Erzsébet nevezte ki udvari miniaturistájává, ő Nicholas Hilliard (1537–1619), akinek bár anamorfózisa nem maradt fenn, egy korabeli leltárkönyvi leírásból mégis sejthető, hogy foglalkozott ilyesmivel: “A table on the conyng psperspective of death and a woman, done by Hilliarde.” (Hilliard fortélyos perspektívájú táblaképe a halálról és egy nőről.) A szövegből nem világos, hogy a perspetivikus torzítás mindkét szereplőre vonatkozott-e, vagy csak a halálra; ha az utóbbi megoldást választjuk, akkor gyanítható, hogy a halál fortélyos perspektívával ábrázolt képe nem volt egyéb, mint a Holbein-féle koponyatorzítás átvétele. Nos, ez az anamorfózissal hírbe hozott érzékeny miniátor, Hilliard már kapcsolatban állt, talán barátságban is volt Shakespeare-rel, sőt egyik legszebb és legtitokzatosabb festményéről (*Kalapos férfi egy felhőből lenyúló kezét fog meg*, 1588) azt gyanítják, hogy magát az ifjú drámaköltőt ábrázolja. Valószínű, hogy a drámaköltő Hilliard révén ismerkedett meg az anamorfikus ábrázolással.

- ⁶ Csak jer fölebb, sir.
 Helyben vagyunk, megállj. – Mily borzalom
 S szédítő ily mélységbe nézni le.
 Középtájon varjú és csóka repdes,
 S kisebbnek látszik csaknem egy bogárnál.
 A fél uton – szörnyű pénzkereset! –
 Lóromszedő függ és alig nagyobb
 Saját fejénél. A partszéleken
 Járó halászok egérmél nem nagyobbak.
 Ott egy magas hajó áll horgonyon,

*Ladikká zsugorodva, és ladikja
Kis bójává, mely alig látható
A szemnek. A zúgó csörgeteg,
Mely a teménytelen rest kavicson
Dühöngve küzd, nem hallik ily magasra.
Nem nézhetek tovább, nehogy fejem
Megszédülvén, s elkáprázván szemem,
Hanyatt-homlok lebukjam.*

(Lear király IV., 6., Vörösmarty Mihály fordítása)

⁷ A magyar műfordítások meglehetősen pontossággal követik az iménti olvasatot:

Szabó Lőrinc fordítása:

*Szemem a festőt játszotta, s szívem
Lapjára karcolta be arcodat;
Ott most testemmel én keretezem,
S a távlat remek művészre mutat,
Mert, hogy hová tett, azt is látni kell
A képpel együtt s a művészen át:
Keblennek állított boltjába, mely
Szemeiddel ablakozta magát.
Már most, nézd, szemetet segít a szem:
Az enyém rajzolta meg másodat,
S a tiéd szívem ablaka, melyen,
Gyönyörködni, rád-rádmosolyg a nap.
De egy varázs nincs meg e bölcs szemekben;
Csak a láthatót festik, szívedet nem.*

Szász Károly és Györy Vilmos fordítása:

*Szemem a festőt játszta, és szeretve
Szívem lapjára metszte képedet;
Testembe foglalá be, mint keretbe;
De távlat alkot csak művészetet.
Művész szemével foghatd a művet föl:
Hogy képed illő helyét megtaláld,
Melyet szívemben őrzök, és szemedből
Ömöljön fény rá, mint ablakon ált'.
Nézd, egyik szem a másiknak így szolgál:
Az én szemem lefesté képedet;
Tied meg ablak lesz, s mögötte ott áll
A nap, gyönyörrel nézni tégedet.
De ah, műértelem nincs a szemekben;
Lefestik a mit látnak, a szívet nem!*

PROKOP PÉTER TUSRAJZA AZ ARCOK A TÁBORBÓL C.
SOROZATBÓL, 1957

Justus Pál fordítása:

*Festőt játszott szemem és képedet
Meggfestve szívem állványára tette;
Testem hozzá csupán olcsó keret,
S a távlat emlékeztet mesterekre.
Ám a festőn át látni kell a lángészt,
Másként a hű kép meg nem lesz soha;
Örökkön ott függ a szívem falán, nézd,
S szemed e terem fényes ablaka.
Szempár szempárnak, lásd, milyen szerencse:
Az enyém lefest téged, a tied
Ablak szívembe, melyen át előntse
Fénnyel a nap ott függő képedet.
Sokat lát és mit lát, lefest e négy szem,
De nem mindent: szívünkbe nem lát mégsem.*

Tudomásom szerint Ferenczi Zoltán, Keszthelyi Zoltán és Pákozdy Ferenc is lefordította a XXIV. szonettet, de ezeket nem ismerem.

⁸ A legelfogadottabb nézet szerint Southampton grófjához, Henry Wriothesleyhez íródtak a szonettek, bár éppen a XXIV. esetében felmerült Edward de Vere neve is, akit bizonyos elméletek szerzőként is kapcsolatba szoktak hozni Shakespeare műveivel.

⁹ A milánói Biblioteca Ambrosianában őrzött *Codex Atlanticus* 98-as fóliánsán van két különös vázlat, két furcsán elnyújtott ábra. Szépiarajzok, körülbelül száz évvel korábbiak, mint a Shakespeare-szonett. Első pillantásra értelmezhetetlen formák, ha azonban a lap jobb széle felől és meglehetősen lapos rálátási szög alól nézzük, az egyikben egy szemet, a másikon pedig egy csecsemőfejet fedezhetünk föl. A szem a képzőművészettel foglalkozók számára jelképes fontossággal bír, ha pedig valaki egy olyan ábrázolási módszert akar bemutatni, amelyben a nézőpont, azaz „szemünk szöge” a legfontosabb, igazán stilszerű magát a szemet választani az ábrázolás tárgyául is. Maga Leonardo is érezte, sőt írásaiban bizonygatta a szem és a látással szerzett tapasztalat kivételes fontosságát. Sokan éppen ebben, a megfigyelések precizitásában vélik fölfedezni a leonardói nagyságot. A *Trattato szelleméből* azonban – a Leonardo-alkotásokból meg még inkább – éppen a látvány állandó fölülvizsgálata, az intellektuális kontroll folyamatos jelenléte, az észlelés és az értelmezés ellenőrzött kölcsönhatása sugárzik, vagyis az, hogy a festő korántsem azonos a „szemmel”, hogy több annál. Ha a *Codex Atlanticus* kis vázlataira gondolunk, akár épp a szem rajzára, azt kell tapasztalunk, hogy pontosan a szem, a szemünk lesz az, amelyik először megcsal bennünket. A pusztá nézés az anamorfikusan torzított ábrák esetében kevés lenne ahhoz, hogy lássunk is; az észlelés tudatos befolyásolására van szükség a látvány értelmezéséhez.

¹⁰ Quartónak a negyedrészt hajtott papiros miatt nevezik a kiadványt, valójában félbe, aztán megint félbehajtott lapok, amelyeken így nyolc oldal jelenik meg.

¹¹ Az eredeti verzió, vagyis az 1609-es Quartóban közölt szonett így olvasható:

*Mine eye hath play'd the painter and hath steeld,
Thy beauties forme in table of my heart,
My body is the frame wherein it's held,
And perspectiue it is beft Painters art.
For through the Painter must you see his skill,
To finde where your true Image pictur'd lies,
Which in my bofomes shop is hanging stil,
That hath his windowes glazed with thine eyes:
Now see what good-turnes eyes for eies haue done,
Mine eyes haue drawne thy shape, and thine for me
Are windowes to my brest, where-through the Sun
Delights to peepe, to gaze therein on thee
Yet eyes this cunning want to grace their art
They draw but what they see, know not the hart.*

A Thomas Thorpe által kiadott könyvet Shakespeare valószínűleg nem korrigálta, később egyes szavakat nyomdahibára hivatkozva „kijavítottak”. Így lett például a steeld-ből stelled.

¹² Bár a reneszánsz idején már kezdtek elterjedni a velencei eredetű üvegtükrök, az áruk egyelőre nem versenyezhetett a fényesre polírozott fémlapokéval.

¹³ Brunelleschi két nevezetes firenzei „art performance-ét”, a Battisterót és a Signoriát ábrázoló képek bemutatóját hagyományosan a reneszánsz perspektíva „föltalálásával” azonosítják. A két festmény elveszett, csupán leírásuk alapján következtethetünk arra, hogyan is működtek, arról pedig a visszaemlékezések sem tudósítanak, hogyan is készültek. Vajon szerkesztett távlatú képek voltak, olyanok, amelyekről Brunelleschi jó barátja, Alberti 1436-ban írt traktátusában számol be, vagy camera obscura-szerű optikai alkotmányok lehettek? Magam az utóbbira gondolok. Az eseményről beszámoló kortárs memoárookban szereplő lyuk és tükrök számomra nyilvánvalóvá teszik az optikai megoldást, s ezt az álláspontomat tükrözte a Múcsarnok 1999-es *Perspektíva* kiállításán bemutatott *In memoriam Filippo Brunelleschi* című installáció, amely voltaképpen az első firenzei „art performance” parafrázisa volt, illetve az 1998-as római Escher Kongresszuson és a 2000-es stockholmi Szimmetria Kongresszuson tartott előadásom is (közölve: Escher Legacy, New York, Springer Verlag, 2001, illetve *Symmetry* 2000, London, Portland Press, 2000).

¹⁴ A fényképezés föltalálása előtti képrögzítés dokumentumait vizsgálva sokszor hangzik el a megállapítás, hogy az európai festészet számos darabja, köztük a legjelesebbek is tükrök, lencsék és ezek kombinációjából álló agyafúrt optikai segédeszközök felhasználásával készültek. Az, hogy a régi mesterek – hol bevallva, hol meg nem verve nagydobra tudományukat – használták a camera obscurát, később a camera lucidát, meg a hozzájuk hasonló optikai-masínákat, az szinte közhely. Többek között Leonardo, Vermeer, Guardi, Canaletto, Reynolds esetén, mint nyilvánvaló tényt kezeli ezt a művészettörténet-írás.

¹⁵ XLVI. szonett:

*Mine eye and heart are at a mortal war,
How to divide the conquest of thy sight;
Mine eye my heart thy picture's sight would bar,
My heart doth plead, that thou in him dost lie,
(A closet never pierc'd with crystal eyes.)
But the defendant doth that plea deny,
And says in him thy fair appearance lies.
To 'cide this title is impanneled
A quest of thoughts, all tenants to the heart;
And by their verdict is determined
The clear eye's moiety, and the dear heart's part:
And thus; mine eye's due is thine outward part
And my heart's right thine inward love of heart*

*Gyilkos csatát vív szemem és szívem:
hogy osszák meg látásod birtokát?
Szívemet képedtől tiltja a szem,
s ez vitatja amannak a jogát:
úgy tudja, hogy ő őrzi alakod
(kristály-szem sose-járta rejtekén),
míg a vádlott cáfol, s azt mondja, hogy
te csak őbenne élsz, szép tünemény.
A pörben itélni gondolatok
esküdtszéke, a szív jobbágyai,
ült össze, s az végre döntést hozott,
hogy a szép szem s a hű szív jussa mi,
ekképp: szememé külsőd, azt szeresse,
s szívem joga szived belső szerelme.*

(Szabó Lőrinc fordítása)

A XLVII. szonett:

*Betwixt mine eye and heart a league is took,
 And each doth good turns now unto the other.
 When that mine eye is famished for a look,
 Or heart in love with sighs himself doth smother,
 With my love's picture then my eye doth feast,
 And to the painted banquet bids my heart;
 Another time mine eye is my heart's guest,
 And in his thoughts of love doth share a part:
 So, either by thy picture or my love,
 Thy self away, art present still with me;
 For thou not farther than my thoughts canst move,
 And I am still with them, and they with thee;
 Or, if they sleep, thy picture in my sight
 Awakes my heart, to heart's and eye's delight.*

*Frigy köti a szememet-szívemet,
 s most egymást segítik hűségesen;
 ha éhes szemem arcodért epéd,
 vagy sóhajoktól fuldoklik szívem,
 képeddel a szem festett lakomát
 ad a szívnek, kit vendégségbe hív;
 s máskor társának a másik barát
 küldi szerelmes gondolatait:
 így vágyam vagy képmásod idevon,
 légy messze bár, mindig itt a helyed;
 nem juthatsz túl gondolataimon,
 s én velük vagyok, ők meg teveled;
 s ha alszanak, fölkölti arcod éke
 szívemet szívem s szemem örömére.*

(Szabó Lőrinc fordítása)

Érdekesség, hogy az első két magyarra fordított Shakespeare-szonett, éppen a XLVI. és XLVII. volt. 1859. március 27-én jelentek meg a Vajda János által szerkesztett *Nővilág* című lapban Szász Károly fordításában.

ELEMEK 1956 KÉPTÁRÁBÓL

1. Illyés Gyula: Egy mondat a zsarnokságról – képekben

Az 1956-os forradalomhoz kapcsolódó képzőművészeti alkotások, képlenyomatok közé tartoznak azok a művek, amelyek Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című verséhez kapcsolódnak. A versnek vérrokonai vagy csak áttételesen, vizuális karakterük miatt kapcsolták, kapcsolhatjuk hozzá. Ilyen *A Délamerikai Magyarság Jubileumi Évkönyve 1958* című kiadvány¹ versszövegében megjelenő két Szalay-rajz. Ezek a Szalay Lajosnak (1909–1995) az 1956-os forradalomhoz készült rajzciklusából² kiemelt darabok illeszthetők, sőt szervesen illeszkednek is a vers világához. Az elsőn papírról mikrofonba olvasó ember tarkójához dob-táras géppisztolyt emelő, rohamsisakos zsarnok-katona, a másodikon: háttal álló fegyveres őrzi-uralja a földig görnyedt lovat és hajtóját. E Szalay-művek szellemiségükben, vizuális karakterükben konvergálnak az Illyés-verssel annál is inkább, mivel Szalay egy egész rajzciklussal, tudatosan idézte meg képekben Illyés világát³.

S ugyancsak távol, Uruguayban, Montevideóban jelent meg olyan kompozíció, amely fölirata szerint ennek a versnek az illusztrálására vállalkozott. (Ehhez valószínűleg a versnek is hozzáférhetőnek kellett lennie spanyol nyelven, de ez nem képezi tanulmányunk tárgyát.) Carlos Wasington Aliseris Genta⁴ (1898–1974) színes kollázsa az *Ariel* folyóirat 1957. decemberi száma címlapján jelent meg. Keresztekkel sűrűn megjelölt sziklás domboldal előtt egy nyitott csőrével előrehajló, nagy, fenyegető, fekete madár. A keresztek az áldozatokra, a megtorlásra utalnak, és a fölrakott színekben

megjelennek a magyar nemzeti színek, a piros-fehér-zöld sávjai is. Sajátos összefüggés, hogy abban az időben Szalay Lajos Argentínában, Buenos Airesben élt, és ugyancsak dél-amerikai fogantatású Aliserisnek a versre és a levért forradalomra egyaránt reflektáló kompozíciója.

Bálint Endre (1914–1986) festőművész az 1956-os forradalom idején titkára volt a *Magyar Képzőművészek és Iparművészek Intéző Bizottságának*, és több képzőművész társához (Jánossy Ferenc, Szabó Vladimír, Szinte Gábor) hasonlóan pár évre külföldre (ő Párizsba) költözött. Ottani baráti körében, néhány év múltán beszédtema lett hazaköltözésének a kérdése. Bíró András visszaemlékezése szerint: „Bandi egyszer följött hozzám, és azt kérdezte, hogy hazajöjjön-e vagy sem. Ő az én nagybátyám, Bíró Gábor társaságába tartozott, sokat sakkoztunk, elmentünk biliárdozni. Mindenki ellenezte az ő hazajövetelét, engem kivéve. Szerintem szükséges neki hazajönni, egy művésznek ez fontos. Megbeszéltük, hogy hazamegy, és később megjelent nálam ezzel a képpel. Ezt nem viszem haza, ezt nem lehet hazavinni – mondta, és nálam hagyta az olajfestményt.”⁵ Évtizedek múltán, 1986-ban, Bíró András végleges hazaköltözésekor került Magyarországra a kép, akkor már szinte nem volt ennek kockázata. „Ez a festmény végigkísérte életemet, ott volt valamenyny lakásom falán, Róma, Nairobi, Oxford, Mexikóvároson át Budáig.”⁶ Tudjuk, hogy nemcsak a könyveknek, hanem a képeknek is megvan a maguk sorsa, sajátos összetevőkkel és egyedi történeti meghatározottsággal, az 56-os műveknek különösen. Az olajfestmény⁷ felső mezőjében az *Egy mondat a zsarnokságról* c. versből négy, különféle versszakokból egybeválogatott, egyéni módon kontaminált verssor van ecsettel fölírva:

*bilincs unalomban
az égisz erő rácsban
veled megy mint az emlék
a cellafal fehéren*

A festmény sötétszürke-fekete felületére sötétebb fekete betűkkel írta Bálint a verset mintegy mementóként, a kompozíció alsó sávjában az ő sajátosan elvont képvilágából meghatározó motívumok sora: stilizált fej, balra hajló bekarcolt forma, sírjelszerű képlet. A jobb oldali sávjában az alsó jel- és a felső szövegszintet összekötő vörös függőleges tengelyen szigonyyszerű, fenyegető, szúrós alakzat. A vörös (vér) és a gyász (fekete) színszimbolikája egymást erősítve sajátosan komor, ám minden négyzetcentiméterében kiegyensúlyozott, ha úgy tetszik: az emlékezés nyugodt fenségét adja a képnek. Bálint e festményét motívumai zömének rokonsága, illetve azonossága is összefűzi a *Halottak napja 1956* című⁸, korábban, a forradalom leverése utáni időben, Párizsba utazása előtt készült kompozíciójával. Azzal a művel, amely a forradalomra reflektáló képzőművészeti alkotások egyik legfontosabbika.

2. A Time magazin címlaprajzolója: Boris Chaliapin

A Kádár-rendszerben nem ismerhettük, 1989 után vált népszerűvé *Man of the Year Hungarian Freedom Fighter* (*Az év embere: a magyar szabadságharcos*) föliratú címlapja miatt a *Time* magazin. Ezt az elmúlt két évtizedben sok publikációban újra láthattuk, legutóbb egy történeti földolgozásban már hiteles korfestő képpé vált⁹. De ki állította össze ezt a valóban hatásos címlapot? Évekkel ezelőtt eljutottam odáig, hogy nagyítóval kiolvastam a címlap bal oldalán közepesen szereplő föliratot: Boris Chaliapin. Ő a világhírű Fjodor Saljapin operaénekes fia (1907–1979), Oroszországban született, 1917 után hagyta el szülőhazáját. Franciaországban tanult, majd 1935-től az Egyesült Államokban telepedett le, New York Cityben tartott fönn stúdiót. Elsősorban a portréfestésben vált specialistává, abban tett szert nagy gyakorlatra. A vizuális művészetek és a sajtó történetébe azzal írta

be a nevét, hogy 400 *Time*-címlapot rajzolt működése során. Ezek sorából is kiemelkedő jelentőségű az 1956-os magyar, mert a *New York Times* a róla szóló nekrológja mellett ezt közli újra a négyszázból¹⁰. A címlap valóban mestermű, egyedi és hatásos képegyüttes. Alkotója Michael Rougiernek, a *Life* magazin fotósának egy budapesti fiatal felkelőről készített fényképét (dobtáras géppisztollyal, szőke, szemüveges, ballonkabátos, a nyakában sál, kezén bőrkesztyű, mögötte lenyitott platójú teherautó a pesti utcán) alakította át és egészítette ki, saját címlapképpé gyúrva. Mit tartott meg az eredeti felvételtől, mit hagyott el, illetve mit hogyan emelt ki, tett hangsúlyossá Chaliapin? A háttérmontázsban pesti utcarészlet, meglőtt házakkal, a fölszedett utcaköveken füstölgő-égő tankcsonk és nemzetiszínű, lukas zászló. Az ez előtti szűk térrétegben balról sálas, svájcisapkás fiú, jobbról világos kendős fiatal lány, mindketten föltartott csövű puskával. A *Hungarian Freedom Fighter* föliratot a mellén viselő, hosszúkás arcú, elszánt tekintetű szabadságharcos teljes mértékben amerikainak lett maszkírozva, barna hajkoronája még egy kicsit Elvis Presleyre is emlékeztethet. Kezében PPS dobtáras géppisztoly, a hatás növelése kedvéért jobb kezén fehér gézkötés, festői redőkbe elrendezett sál. Vagyis a szomorú tekintetű, bizonytalan és fáradtnak látszó pesti srácból szuggesztív tekintetű, szilárd meggyőződésű, cselekvésében is tántoríthatatlan amerikaivá alakított forradalmár lett.¹¹ Az amerikai képigeny, az ő akkori sajátos imágójuk a tervező tehetsége segítségével úgy szívta föl az eredeti fotót, hogy azt ugyan megszüntetve megőrizte, de a *Time* magazin címlapigényeinek maximálisan megfelelően teremtette újjá és alakította igazán emlékezetessé. Erdemes és szükséges hát megjegyeznünk a nagyszerű tervező, a magyar forradalmat hatásos címlapképben megrögzítő Boris Chaliapin nevét.

3. Bényi Árpád Déry Tibor-portréi

Bényi Árpád (1931–2008) festőművész az 1956-os forradalom leverését követően, közvetlenül a salgótarjáni sortűz (1956. dec. 12.) kiváltotta fölháborodásában *Szabad Magyarországot!* föliratú fametszet-plakátot készített. Majd ennek a terjesztése, „ellenforradalmi tevékenysége” miatt börtönbe zárták. Börtönéveinek valamelyik helyszínén rövid időre találkozott Déry Tiborral, aki a legismertebb börtönviselt író volt akkor. Mindez elég volt az ugyancsak rab Bényinek arra, hogy az író személye és arca különösen fontos, a forradalom ügyével azonosított, emblematikus jelentőségű, megörökítendő legyen a számára. Rajzok és festmények sorozatán kísérletezett a Déry-arc megfogalmazásával. Legelsőként az 1960-as évek elején, a személyes élményből és nyilvánvalóan korabeli fotókból kiindulva, tárgyyszerű és reális arckép fölmutatása volt a célja, majd a későbbi olajképeken már elvontabb és szimbolikusabb lett a fogalmazás. Az *Egy fej a Golgotánál*, 1987 című, a sorozat talán legismertebb kompozícióján¹², a zöld kabátos mellképen az író haja és a fölé festett szögesdrót piros, a portré háttere fehér, így a nemzeti színek kompozíciós elemmé, szinte protestáló szín-sűrítménnyé olvadnak össze. Mivel közvetlen kontaktus, személyes kapcsolat az említetten kívül nem volt kettőjük között, Bényi Árpád Déry Tiborról készített portréi, rajz- és festmény-arcképei inkább elképzelték, az írot mégis adekvátnan, fiziognómiai hitelességgel idézik meg. Bényi mintha börtönélményeit akarta volna kivetíteni, pontosabban belevetíteni az író arcképeibe. Vagyis olyan médiumokként hozta létre őket, hogy az íróhoz való közvetlen kötődésen túl a festő börtönélményeiből is képesek legyenek minél többet hordozni, expresszíven megjeleníteni. Ha Bényi azt írja címként a Déry Tibor arcvonásait megidéző festményre, hogy *Egy fej a Golgotánál*, akkor őt magát is oda kell gondolnunk a Golgotához, hiszen őt is keresztre feszítették a börtönévek,

ő is szenvedett a forradalom eszméje melletti kiállásáért. Bényi Árpád így teremt közös nevezőt a forradalom emlékében és a börtönélmény közösségében Déry Tiborral – portréi segítségével, arcképein keresztül. (Az már Bényinél is külön ikonográfiai történet, hogy a forradalommal elítélésékor sorsában azonosuló Nagy Imre arcát, habitusát, az utolsó szó jogán elmondott beszéde pillanatában rögzítette sorsjelképpé.)

4. Prokop Péter rajzai jugoszláviai menekülttábor(ok)ból

Prokop Péter (1919–2003) festőművész 1957 januárjától három hónapon át jugoszláviai menekültként, egyik táborból a másikba szállítva a magával vitt rajzmappájába a hozzá hasonló magyar menekülteket rajzolta a remény és kétségbeesés Szköllája és Kharibdisze közötti bizonytalanságukban. „Töméntelen sok modell volt. Jópofán beültek, nem sajnálták rám unalmas, lusta óráikat. (...) Mappáim megteltek.”¹³ Prokop Péter tulajdonképpen hasznosan, képzőművészeti fölkeszültségének és érdeklődésének megfelelően töltötte az üresjáratokkal és várakozással teli menekültidőt: rajzolt, arcképjegyzeteket készített a hazájukat elhagyó, továbbutazásra, végleges helyre, célországba kerülésre váró menekültekről. Ő maga is közéjük tartozott, a saját lelki képlete nem különbözhetett alapvetően az ábrázoltjaitól. A haza, a levert forradalom dermesztő valósága kilendítette őket, és még nem érték el új célpontjukat, második hazájukat. Ebben a lelkiállapotban természetesen jobbra elcsüggedt, a remény és a kétségbeesés stigmáit arcukon hordozó alakokat láthatunk Prokop tükreiben. Olyanokat, akik leginkább Ata Kandó magyar menekülteket megörökítő fotóira avagy Nagy Éva/Éva Nagy osztrák menekülttáborokban készített, elhagyatottságot sugalló anya-gyermek kompozícióira em-

lékeztetnek leginkább. Ám a Prokop-rajzok egyik részénél a rajzoló karikatúra iránti készsége is felszínre tör, míg más daraboknál a reneszánsz portrék távoli visszfénye kísért. A rajzok ceruzával, krétával vagy diópáccal készültek, zöm-mel szembenézeti arcmások. A nyakat és vállat csupáncsak jelzi az alkotó, számára a kifejező arc, a tekintet, a szem, a lélek tükrének a megmutatása a legfontosabb. A sorozat legexpresszívabb darabjai a diópáccrajzok, amelyeken a fej formái plasztikusabban vannak kibontva, mint a ceruzarajzokon. Prokop menekült-arcképcsarnokát nevezhetnénk: menekülművészetnek, de legalább emigrációs. Olyan-nak, amely Magyarország elhagyása után, az országhatáron kívül keletkezett, és máig magán viseli az emigrációs lét ódiomát. A festő végleges hazatelepedésekor került Magyarországra, majd hagyatékának részeként az Esztergomi Keresztény Múzeum gyűjteményébe¹⁴. Összességében a menekültek hiteles, pszichológiailag adekvát portréit, lelki-állapot-rajzát őrzik az utókor számára.

5. 1956 képtára, múzeuma

Az 1956-os forradalom- és szabadságharc 53. évfordulója elmúltával sem született múzeuma, központi emlékhelye, képi és szöveges információkat gyűjtő-földolgozó és bemutatató/továbbító intézménye.

Az 1990 utáni években több terv készült, ám csu-pán a forradalomban aktívan részt vett Pongrácz Gergely kiskunmajsai magánmúzeuma jött létre. Arra van esély, hogy a sortüzek emblematikus épületében, a mosonmagyar-óvári laktanyában legkésőbb 2011-ben, a forradalom 55. évfordulóján képzőművészeti galériát is magába foglaló új intézmény, 1956-os múzeum szerveződjön.

A kiállítási információszerzés mai, robbanásszerű meg-változása időszakában (Szépművészeti Múzeum sztárkiál-

lításai, a debreceni Modem Leonardója, a Munkácsy-vándorkiállítás) állandó formaként látszik meghonosodni a vizuális sokkot állandósító, a tudást, az információkat hagyományos és gazdag multimediális eszköztárral egyszerre prezentáló tárlat.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc történetét, legfontosabb eseményeit és helyszíneit, szereplőit leghatékonyabban a rendelkezésre álló vizuális eszköztárral lehetne szuggesztíven, a fölnövekvő generációknak is átélhetően megjeleníteni. A forradalom virtuális képtára kb. 1200 művet számlál, fényképei többezres nagyságrendűek. Az ennek érdekében létrehozandó *1956 múzeuma/1956 képtára* nevű intézmény gyűjtené a forradalom és szabadságharc vizuális emlékanyagát (fényképeket – eredeti vagy digitalizált formában –, képzőművészeti alkotásokat, tárgyakat – nemzetőr-karszalagtól a T-34-es orosz tankig), írásos és nyomtatott dokumentumokat, és lehetőség szerint az 1956-os emigráció tárgyi és szellemi emlékeit. Annál is inkább, mert a Kádár-rendszerben vasszigorral ellenforradalomra torzított forradalom emlékét évtizedeken át méltóképpen, hűséges ragaszkodással őrizte és ápolta a világ magyar emigrációja.

1956 múzeuma elsősorban sokrétű vizuális eszköztárral – kiemelve a fényképek, képzőművészeti alkotások szerepét – mutathatná be a forradalmat és szabadságharcot, valamint utóéletét, a passzív ellenállást (pl. MUK), a megtorlásokat s a forradalomképnek az emigrációkban történő továbbélését. Az intézmény állandó (az igények szerint változtatható) kiállítása mellett időszaki és vándorkiállításokkal (a létesülő mosonmagyaróvári 56-os galériában pl. kihelyezett kiállítással), alkalmi bemutatókkal, a nagyközönségnek, illetve a forradalommal foglalkozó szakmának különféle kiadványokkal, az iskolásoknak életkorra és tudásszintre szabott információsomagokkal szolgálhatna alapcélját – itthon és külföldön.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 55. évfordulója egy év múlva, 2011 őszén lesz.

SÜMEGI GYÖRGY

Jegyzet

¹ Szerkesztette: Fercsey János–Simon László. *Délamerikai Magyarság*. Buenos Aires, Diario Húngaro de Argentina, 1958.

² *S O S El drama de Hungría*. Buenos Aires, (1956). Magyar kiadása: *S O S A magyar dráma*. Szerk., utószó: Sümei György. Vác, Nalors Grafika Kft., 1996.

³ Szalay Lajos: *Tizenhét rajz Illyés Gyula 60-ik születésnapjára. Új Látóhatár*, 1962. szept.–okt. XVII. tábla.

⁴ *Allgemeines Künstlerlexikon*. Band 2. München–Leipzig, Alonson-Alvarez. K. G. Saur, 1992. 414–415.; <http://www.artnet.com/artist/557926/carlos-aliseris-genta.html>

⁵ Bíró András szóbeli közlése.

⁶ Bíró András: *Hazaöttem*. Bp., L'Harmattan, 2006. 140.

⁷ Falemez, olaj, 40×61 cm, jelezve jobbra lent: A. Balint 59, magántulajdon, Bp.

⁸ Vászon, olaj, 150×131 cm, jelezve jobbra fent: Bálint 56. Balassa Bálint Múzeum, leltári szám: 58. 36.

⁹ Rainer M. János: *A Kádár-korszak 1956–1989*. Képszerkesztő: Demeter Zsuzsa: *Magyarország története* 22, Kossuth Kiadó, 2010. 8–11.

¹⁰ Joan Cook: *Boris Chaliapin, Artist Who Drew 400 Time Magazine Covers*, Dies. *The New York Times*, Saturday, may 19, 1979.

¹¹ Sümei György: *A fotóhasználatról a börtönrajzokig. Forradalom képeken – avagy a képek forradalma*. *Rubicon*, 2002/11–12. 49–51.

¹² Reprodukálva: *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* 1. Főszerk.: Fitz Péter. Bp., Enciklopédia Kiadó, 1999. 221.

¹³ Prokop Péter: *Önéletrajzi emlékezések*. In: Prokopp Mária: *Prokop Péter*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem BTK, Olasz Tanszék, 2003. 113–136.

¹⁴ Sümei György: *Prokop Péter és az 1956-os forradalom*. In: *Az 1956-os forradalom hatása a környező országok egyházaira*. Szerk.: Zombori István. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), Budapest, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2009. 131–147.

1% METAFIZIKA

A próféta

Legyen tágasság közösségekben,
és az ég szellői táncoljanak közöttetek.

Szeressétek egymást,
de ne tegyétek a szeretetet nyűggé,
inkább hullámzó tenger legyen
lelketek partjai között.
Töltsétek meg egymás serlegét,
de ne igyatok egyetlen serlegből.
Osszátok meg a kenyeret,
de ne egyétek ugyanazt a cipót,
énekeljete és táncoljatek együtt,
és legyetek vidámak,
de mindegyiktek maradjon különálló,
mint ahogy a lant húrjai is különállóak,
miközben ugyanabban
a harmóniában rezdülnek.

Adjátok szíveteket,
de ne bízzátok egyikét a másikéra.
Mert egyedül az Élet keze
tudja megtartani szíveteket.
És legyetek együtt,
de ne túl közel egymáshoz:
mert a templom oszlopai egymástól
távolságban merednek
és a tölgy és a ciprus nem nő
egymás árnyékában.

*

Gyermekeitek nem a ti gyermekeitek.
Ők az Élet fiai és lányai,
akiket saját magához hív.

Általatok jönnek, de nem belőletek.
És ha veletek is vannak,
ők nem tartoznak hozzátok.

Nyújthatjátok nekik a szeretetet,
de nem a gondolataitokat.
Szívesen fogadhatjátok testüket,
de nem a lelküket,
mert lelkük a holnap házában lakik,
ahova ti nem látogathattok el
még álmaikban sem.
Igyekezhetek olyanok lenni, mint ők,
de ne próbáljátok olyanokká alakítani őket,
mint ti vagytok.
Mert az élet nem hátrafelé megy,
sem nem késlekedik a tegnapi napon.

KHALIL GIBRAN (1883–1931)

Részletek. Fordította: Tompa Mária

KÖNNYET APRÍTANI A VÍZBE – FEJEZETEK SZALAY LAJOS LEVELEZÉSÉRŐL

1

Majd 300 oldalon közel 250 levelet ad közre Sümei György Szalay Lajos levelezéséből. Azt jelenti ez, hogy a kötetben együtt jelennek meg a Szalay által és a hozzá írt levelek, a legegyszerűbb és legtermészetesebb elrendezésben: időrendben. E terjedelem, az utalások, életrajzi adatok gazdagsága, a kapcsolódási pontok finom mechanizmusa egy rendkívül változó, sok titkot rejtő korról, Szalay művészútjáról, kiállítások, ösztöndíjak, grafikai albumok, illusztrációk születéséről, formálódásáról szóló levelezés számtalan elemzés lehetőségét kínálja. Mindenre természetesen nem lehet kitérni, de néhány fontos epizód, jellemző vonás azért kiragadható az akár életregényként is olvasható a kötetből.

Nyilvánvaló, hogy nem tudhatjuk, mennyi és milyen Szalay-levelel van még a címzettek tulajdonában. A gyűjtemény közel sem teljes, mégis, nagyszerű dolog, hogy van, és fontos lépés a teljes Szalay-levelezés összegyűjtése felé. Természetes, hogy hiányoznak levelek, az viszont zavaró, hogy a közölt levelek szövege olykor nem teljes. Néhol megszaporodnak azok a pontokat keretező szögletes zárójelek, amelyek egyként jelenthetnek kiolvashatatlan szövegrészeket, és olyan közléseket, amelyeket a szerkesztő nem tartott illendőnek a nyilvánosság elé tárni.

Aki ismeri Szalay életútját, indulatait, éles megfogalmazásait, sejtheti, hogy hova vágnak a kihagyott mondatok. És alighanem valóban jobb nem tárni őket a nyilvánosság elé. Mégis, valahol nem ártott volna szólni tartalmukról, az előszóban olvasható eufemisztikus köntőrfalazásnál nyíltabban, s értelmezni, valós kontextusukba helyezni őket. Annál is inkább, mert valószínű, hogy az ilyen mondatok az amúgy is zárt művészvilág magyar emigrációs halmazának fokozott belterjessége okán, pletykaszinten körbejár-

tak, és Szalay kitöréseinek bizonyára volt szerepük a művész fogadtatásának alakulásában.

Ez a fogadtatás hosszú éveken át bántotta. Az általa írt, személyes közléseket tartalmazó levelek jelentős részének a dohogás és a panasz az uralkodó hangneme, de még a grafikai albumokkal, kiállításokkal, közlésekkel kapcsolatos levelezés felhangjait is gyakran ez határozza meg.

Az természetesnek is tekinthető, ha egy művész sohasem elégedett műveinek fogadtatásával. Még érthetőbb ez egy olyan magyar művész esetén, akinek elismerését akár idehaza, akár az emigrációban számtalan akadály nehezítette, amelyeknek nem sok közül volt alkotómunkájához és teljesítményéhez. Azok közül, akik valamilyen módon mégis ki tudtak törni a művészi és/vagy életkudarcot sejtető determinációk hálójából, Szalay Lajosnak meglehetősen sok akadályt kellett legyőznie. Amit végül elért, azt kizárólag művészi teljesítményével érte el. Nem lett belőle nemzetközi sztárgrafikus, nem tagozódott be a teoretikusok meghatározta divatáramlatok rendjébe, elutasította a posztmodern felé mutató csináltságot. Megmaradt a maga útján, a maga művészetének természete szerint hozta létre világát: művészi önazonosságának megőrzéséért azonban nagy árat fizetett. Mégis megélhette a sikert, megélhette ott is, ahol az a legfontosabb volt számára: idehaza.

2

A 20. század második felének magyar képzőművészeti értékrendjét ugyanaz a kettősség jellemezte, mint más művészi-művészeti vagy tudományos ranglistákat. Volt egy hatalmi-politikai szempontú rangsor – és volt egy igazi. Az egyik oldalon a kultúrpolitika favoritjai – a másikon a szakma értékrendje. (A kettő ugyan nem minden esetben szakadt el egészen, de azért természetük szerint elég távol estek egymástól, és akadtak szép számmal, akiket még a hatvanas évek utáni kis kiegyezési korban is durva diszkrimináció sújtott.)

Ez a kettősség Szalay Lajos hazai befogadástörténetét is meghatározta. Külföldi fogadtatását sem ismerjük eléggé. Nagyon keveset tudunk a pályakezdő emigráns rövid párizsi korszakáról, és

alig valamivel többet az argentinai évekről. Az azonban kétségtelen, hogy a Georges Rouault-nak köszönhető ösztöndíj 1948-ban komoly elismerés, és az is, hogy Argentínában 735 gramm aranyat és 3120 gramm ezüstöt kap abból a célból, hogy Peron elnök számára készítsen ajándék albumot (a nyersanyagot egy fél évvel későbbi nyugtató szerint visszaadta). A New Yorkban zajlott időszakról már bővebbek az ismereteink, de forrásunk minden esetben elsősorban maga a művész. Ám a kettős emigrációja (a második az Argentínából való menekülésszerű távozás) fölfokozta alkati érzékenysége némi önsorsrontó hajlammal fűszerezve őt magát aligha teszi tárgyilagos forrássá.

A kritikai, üzleti és közönségsiker nem megkerülhető kérdés. Az elismerés beépül az életműbe, segítheti vagy akadályozhatja kibontakozását. Szalay szinte élete végéig nem tudott megbékülni a megérdemeltnek hitt siker hiányával, nemcsak sértette, hanem kételyeket is keltett benne. Csak élete utolsó szakaszában érezte, hogy önmagáról alkotott értékítélete és külső fogadtatása nagyjából egyensúlyba került, és ez nagyon jót tett amúgy már fogyatkozó alkotókedvének. Levelezése meglehetősen pontos képet ad erről a sok fájdalmat, aggodalmat görgető folyamatról. Kiderül belőle, hogy New Yorkba költözve nem volt számára igazán fontos annak művészi „mehódítása” (de azért ott is meg akart élni). Ami igazán számított: az európai s természetesen leginkább a magyarországi siker. De minden siker nélkülözhetetlen feltétele a jelenlét, és bármennyire idegennek tekintette magát New Yorkban – attól még nem került Párizsba vagy Budapestre.

Szalay művészi életútját magyarsága alapvetően befolyásolta. Nem a származása, belső világa szerint. Aki ilyesmit tud írni, mint hogy „falhoz mázolt denevérként vinnyog bennem a félelem”, vagy hogy „ez olyan vigasz, amitől az ember csak könnyet apríthat a vízbe”, az a világpolgárok fővárosában is nyelvébe, ezen keresztül kultúrájába, gondolkodásába zárt ember. Ezért csak a hazájában lehet boldog, és fogadtatásából kihagyhatatlan, hogy igazából rajzolni is csak magyarul tud. „Bárhon éljek is, a hely, ahol élek, nem érdekel. Nevezetességeiből, népeből, népe szokásaiból szinte semmit sem veszek észre” – írja, s valóban, ugyanaz a képi világ jelenik meg művein, akárhol él. Nincs benne Párizs, nincs Argentína, nincs New York. A Szalay-univerzum a művész fejében és kezében él, és még itthon formálódott. Nem a röghöz kötöttség

értelmében hűséges természet, tárgyi világa helytől és időtől független, önálló életet élő valóság – amely, függetlenül kivételesen erős gyökereitől, mindenütt befogadható, egyetemesen jelenvaló. Ám a levelezéskötet azt bizonyítja, hogy Szalay mindig az idehaza elkezdett úton járt, és ez az út természete szerint nem is vezethetett máshova, mint haza.

A nyolcvanas években ezért ejti kétségbe, hogy kimaradt a *Ki kicsodából*, holott az nyilvánvalóan meglehetősen hevenyészett és hiányos munka volt, amelynek szerkesztésébe a honi könyvkiadást jellemző általános cenzurális viszonyok erősen beleszóltak. Ezt alighanem tudta is, és ettől volt számára igazán fenyegető jel a mellőzés, hiszen ekkoriban (is!) a hazatelepülést fontolgatja. De ahhoz, hogy nyugodtan jöhessen, éppen a hivatalos Magyarország befogadó nyilatkozata lehetett volna a Kossuth Kiadó által megjelentetett kötetben való megjelenés. És ezt semmiképp nem pótolhatta a művészek köztársaságának elismerése.

3

Az 1946-ban a párizsi béketárgyalásokra rajzolóként kiküldött és onnan vissza már nem térő Szalay Lajos a grafika műfajában zseniális életművet teremtett. Lehet máshogy, szebben, divatosabban rajzolni, de azt hiszem, jobban nem. Az igazi világhír mégis elkerülte. Korszakos művész volt, de hiányzott belőle a hírnévteremtés képessége – és az akarata is. Valamiféle ősi, soha vissza nem igazolt makacssággal ragaszkodott ahhoz a hitéhez, hogy a sikerhez elegendő a munka és a teljesítmény, hogy a mű maga ki tudja vívni a sikert. De nem tudok szabadulni a gyanútól, hogy volt valami más is a háttérben.

1983-ban írt egyik levelében ez áll: „Talán hibám a törtetés és nagyravagyás hiánya, de nekem elég volt az, amit az élettől szinte erőfeszítés nélkül kaptam. Lehet, hogy az én életemben is volt erőfeszítés, de izzasztó erőlködés soha, emiatt látszottak az egyébként sem különösen nagy eredményeim meg nem érdemeltek.” Ezek a mondatok akkor születtek, amikor Szalay nagyjából „befutott”: más közléseiből kiderül, hogy erkölcsi és anyagi értelemben megkapta azt az elismerést, amire nem hiúságból, hanem művészi öngazolásként volt elsősorban szüksége. De élete 1960-as

mélypontján a mellőzések, visszautasítások idején azt írja: „Nem hiszem, hogy munkáim érjenek valamit, ha annyi akadály gátolja [ti. kiállításukat, könyvben való kiadásukat], mint ami ellen évek óta harcolnom kell. Nyilván tévedtem abban, hogy magyar érték vagyok és keresztény értéket jelentek. Másként nem is lehet megmagyarázni, hogy miért nem sikerül semmi. Vagy a magyar és keresztény mint fogalom is megszűnt volna? 52 éves vagyok, és anyagi és erkölcsi sikert nem tapasztaltam. Most újra kellene kezdenem mindent, és nem tudom már azt sem, ki vagyok, vagy kinek szabad lennem.” Megdöbrentő szavak, akár egy budapesti pályatárs is leírhatta volna őket. Hiszen a hazai kulturális politika, a cenzúra pontosan ennek, az alkotókban elültetett kételynek a fölkelésével gyúrta maga alá a szellemi ellenállást.

Szalay Lajos tudta, hogy grafikusként a nagy nyilvánosság előtti ismertségre eleve összehasonlíthatatlanul kisebb az esélye, mint egy festőnek. Ez nem bántotta, de e korlátozottabb lehetőségek körén belül meg nem kapott elismerés hiánya annál inkább. Az előbb idézettnél éppen 18 évvel korábbi levele az életét huzamosan belengő, sok keserőséget okozó kételyeket sajátos összefüggésbe helyezi. „Rengeteg pongyolaság és éretlenség mellett is hoztam valamit, ami számot tarthat az eredeti jelzőre, és kikínlódtam egy sajátos ízű rajzi világot. Ennek ellenére egy egész szűk kör érdeklődésén kívül homály borít. Ha nem tartanám beképzeltségnek, azt is mondhatnám, hogy egy-két epigon munkáján keresztül hallom csak a hangomat” – írja 34 évesen, annak indoklására, hogy miért kér segítséget egy róla, művészetéről szóló cikk megíratásához, közzétételéhez. E levél fontos motívuma, egészen más körülmények, összefüggések közt 1960-ban is visszatér. Annak nyomán, hogy egy helyen azzal indokolják visszautasítását, hogy „már van egy hozzá nagyon hasonló” rajzolójuk, ezt írja: „míg engem ügyesen távoltartottak a hírnevtől, meglepően nagy számban forgó könyveim szépen »megfertőztek« művészeket, és mint Argentínában, itt is az epigonok előnyben.”

Pedig voltak sikeres és még több sikert ígérő évei. Ezt a reményteljes pályaszakaszt törte meg 1956. Meglepőnek tűnhet: ugyan miként siklathatja ki a magyarországi forradalom egy másik kontinensen alkotó művész pályáját? Sokkal könnyebben, mint első pillantásra gondolnánk. Közép- és Dél-Amerikában az USA gazdasági, politikai és katonai ereje szorongást kelt? Olyas-

félét, mint amelyet keltett előbb Oroszország, majd a Szovjetunió, utóbbi a bolsevik diktatúra fenyegetésével súlyosbítva Európában. Ám Dél-Amerikában a kommunista ideológia, maga a Szovjetunió nem az általunk fájdalmasan megismert tartalmaival jelent meg, hanem az Egyesült Államok fenyegető túlhatalmával szembeni ellensúlyként, védelmi garanciaként. Ez volt a döntő oka annak, hogy az 1956-os magyar forradalmat – szemben a világ minden más tájékával – Dél-Amerikában nem kísérte általános értelmiségi rokonszenv. Ebben a közegben Szalay hazájához kötődő magyar emberként elkészítette a forradalmat ünneplő rajzsorozatát, amely Picasso *Guernicájához* hasonló elemi erővel bélyegezte meg az emberiség alapértékeit legázoló diktatúrát.

Ha Szalay ezt a szovjet fenyegetéstől szorongó Nyugat-Európában vagy New Yorkban teszi – nyomban szárnyára kapja a világ-hír. Dél-Amerikában viszont ellenséggé vált. És emiatt nemsokára távoznia kellett a sikereket hozó, biztonságos alkotói háttérrel kínáló Buenos Airesből. Valósággal menekült: „Nem tudom elküldeni feleségem és kislányom ijedt tekintetét sem, tudva, megfenyegettek őket hős Makabeusok, hogy »apáddal együtt kiirtunk«. Nem tudom elküldeni a nyomorszagot sem. Így arra kérek, hidd el, amit írtam, és lásd be, nem állíthatok már ki, mert már még állni sincs erőm.” Máshol így ír: „a magyar forradalom rajz-sorozatomban óta úgy üldöztek, mint a kutyát”.

Aligha volt rajta kívül más, aki hasonló sorsot ért: az 1947-es menekültből '56-os emigráns lett, aki nem Magyarországról, hanem Argentínából érkezett New Yorkba. Ott azonban reménytelenül idegennek érezte magát. Részben azért, mert New York az volt már akkor is, ami – részben azért, mert Szalay, különösen akkori lelkiállapotában, maga is képtelen volt a beilleszkedésre.

De sokat ártott, hogy „rossz híre” követte második emigrációjába is. Meglehet azért, mert már korábban is azzal az emigráns körrel („Szabad Európa”-sok és a *Nemzetőr* köre) tartott kapcsolatot, amely a hazai hatalom számára az első számú közellenségnek számított, és amelyet az MSZMP hatalmi körei szerettek kifejezetten nyilasnak tekinteni. Ennek megfelelően könnyen kelthető (volt kelthető?) rossz híre a magyar emigráció hazulról bomlasztott világában. Olvasva Szalay panaszait az '56-os sorozat miatti megbélyegzettség kapcsán, valamiféle olyan gyanú is megfogalmazódhat

bennünk, hogy ez nem magától, hanem az emigráció ellen folytatott titkosszolgálati manőverek következményeként alakulhatott így. Sajátos az is, hogy levelek tucatjaiban téma a posta rendkívüli lassúsága, és hogy túlságosan gyakran vesznek el levelei... Sümegi György előszavában azt írja, hogy Szalay kapkodott, ellentmondásokba keveredett, hol a jobb-, hol a baloldalt okolta gondjaiért. De vajon nem lehetséges-e, hogy jól érezte, hogy mindkét oldalon voltak olyan lövések, ahonnan célba vették?

Ez persze már egy másik történet lehet: nem volnék meglepve, ha titkosszolgálati levéltárakból egyszer fény derülne e történet hátterére. Egy biztos: Szalay maga fölöttébb alkalmas célpont volt, gyanútlanosága, túlérzékenysége, a gyakorlati dolgokban való ügyetlensége, személyes kapcsolatai – mind biztosra vehetően célszemélyei a diverziónak –, és a forradalommal való demonstratív azonosulása ellehetetlenítést kétségkívül dicséretessé tették a honi hatalom köreiben. Abban ugyanis nem lehet kétségünk, hogy valóban a nevezetes sorozat után került célkeresztbe, és addig tartott az ellene folyó hajsza, amíg itthon nem konszolidálódtak a viszonyok, és alapvetően meg nem változott az emigrációval kapcsolatos politika.

E történet drámai csúcspontja az az összeomlás, amikor kétségbeesésében Szalay odáig jut, hogy meg akarja tagadni a forradalomra vonatkozó rajzait. Erről nem tudunk, de beszámol e gondolatáról egyik barátjának. E megtagadás szövegét is végiggondolta: „bár a rajzok szubjektív őszinteségét ma is vállalom, az évek során szerzett értesüléseim alapján azt kell megállapítanom, hogy a rajzok veszélyesen nélkülözik az objektivitást éppen úgy, mint a transzcendens szubjektivitást. Magyarán, hogy a rajzaim nem fedik sem a tényleg történteket, sem az azokról más személyekben kialakult véleményeket. A személyes szenvedésem apokaliptikus telíttségébe belelógott a magyar forradalom mint egy jogcímhadzag, de a rajzoknak nincs több köze a forradalomhoz, mint az oldatba mártott spárgához a körülötte formálódó kristálynak.” Ahogy a kétségbeesett, az ötvenes évek keleti blokk-jának sztálinista autodaféin szokásos önkritikai gyakorlatok tó-nusát idéző szövegformálás átfordul Szalay saját, színes és egyéni stílusába, komoly lélekelemzési lecke. A lélek védekezik, és legyűri a kiutat keresve megalkuvó racionalitást. De ha nagy nyilvános nyilatkozatot nem is ad közre, azért a leckét meg kell tanulnia. „Rájöttem, ha életben aka-

rok maradni (családom is van), le kell vetnem minden kapcsolatot a magyar forradalommal, hisz csak az ellenség tart számon, a fajtám magára hagy" – írja.

4

A képzőművész elvben és viszonylag könnyen elszakadhat anyanyelvi közegétől, de önazonosságának mégis elválaszthatatlan része az a (nemzeti) kultúra, amelyben felnőtt. Belekóstolhat a világkultúrába, de nem tépheti el azokat a szálakat, amelyek szülőföldjéhez kötik. Ha mégis megteszi, másvalaki lesz. Szalay nem akart más lenni. Interjúiban többször elmondta, hogy világgépét, világlátását a tarnabodi gyerekkori élmények határozták meg: a táj, benne a kozmosz rendjéhez igazodó paraszti munka, az ember társaiként élő állatok, s maga a gyermekkor élettélménye, amelyben az élet örökévalóságának, biztonságának, harmóniájának lehetetlen ígérete bizonyosnak látszik. Ezt a mély kötődést a levelek főként a hiányérzet megjelenítésével tükrözik. De valóságával mindig ott van a grafikák tragikus rétegét ellenpontoszó (így mélyítő!) és talán fel is oldó karakterében, abban, ahogy a Genézis értelmét, lerombolt és mégis végső üzenetét, értelmét az Éden idillje adja, és ezért nem diadal-maskodhatnak a védteleneken az apokalipszis lovasai.

Szalay Édene a szülőföld, éltetője a gyermekkorban fölszívott boldogságtartalék. Emléke megtartó erő, de hiánya végtelen fájdalom. Alighanem minden Szalay-mű végső üzenete a két pólus között egyensúlyt teremtő, megfeszülő emberi lét ereje. Erről persze nem a mindennapokba ágyazott levelek tanúskodnak, ha-nem a művek, amelyek világához ez a könyv, Szalay gondjainak, szenvedéstörténetének láncolatát fölmutatva a közelebb visz.

(„Egyetlen dimenziónk a jelen” – Szalay Lajos festő- és razolóművész levelezéséből. Összeállította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta: Süme-gi György. Bp., Miskolci Galéria–L' Harmattan, 2009.)

GROH GÁSPÁR

FÉLELEMBE ZÁRT MÚLT

Gyömrő

Palasik Mária könyvének teljes címe: *Félelembé zárt múlt: Politikai gyilkosságok Gyömrőn és környékén 1945-ben*. Tehát olyan terrorcselekményekről szól, amelyek akkor történtek, amikor éppen véget ért egy tömeges emberirtással súlyosan megterhelt diktatórikus uralom. Erről a változásról azt írja Szabó Zoltán a *Valóság* első számában megjelent *Hazugság nélkül* című tanulmányában, hogy: „A valóság ez: a háború átgázolt Magyarországon, ezzel megszabadította Magyarországot földjét a németektől, s ezzel felszabadította az országot megmaradt demokratikus erőket, hogy a nemzet életét az új körülmények között újrakezdejk.” Majd pár sorral később hozzáteszi: „Tudnunk kell, hogy a független nemzeti lét ajándékát az Egyesült Nemzetektől kaptuk. De a Szovjetunió kezéből.”

Valóban az volt a szomorú tény, hogy az embertelen náci diktatúrát csak egy másik embertelen diktatúra segítségével tudták legyőzni a világ pozitív erői. Ez tette lehetővé a gyömrői gyilkosságokat. Ezekről a szörnyűségekről sok esett annak idején (még a parlamentben is), a 90-es demokratikus fordulat óta néhány tanulmány is foglalkozott a kommunizmus évtizedeiben elhallgatott terrorcselekményekkel, de Palasik Mária az első történész, aki egy egész könyvet, vagyis sok-sok munkát szentelt az igazság felderítésének. Csodálom lelki erejét, hogy e szörnyűségeket tartalmazó dokumentumokat, melyek a mű alapjául szolgáltak, egyáltalán kézbe tudta venni. S mindezt annak tudatában tette, hogy világosan látta: „jelen munkámmal sem tudtam igazságot szolgáltatni”.

A könyvhöz írt zárszavában ki is mondja: „A Gyömrői járásban 1944 vége és 1945 decembere között történt eseményeket – amelyek részben politikai indíttatású, részben személyes, haszonszerzéstől sem mentes köztörvényes bűncselekmények voltak – több mint hatvan év távlatából kutattam és elemeztem. Ennek során, bármennyire is törekedtem a teljességre, legjobb szándékom és igyekezetem ellenére sem válaszoltam minden feltett kérdésre.”

A szerző nem is juthatott más eredményre, de így is „ércnél maradandóbb” emléket állított azoknak a szerencsétlen embereknek, akik ártatlanul lettek áldozatai egy történelmi helyzetnek. Annak a

körülménynek lettek az áldozatai, hogy nemzeti függetlenségünket – miként Szabó Zoltán írta – „a Szovjetunió kezéből” kaptuk.

Ez a hatalom Jaltában még helyeselte, hogy a legyőzött országokban demokratikus rendszerek kialakulását segítsék elő, Potsdamban szó nélkül hagyta, hogy Truman ellenezte a délkelet-európai országok befolyási övezetekre osztását. Igaz, hogy az amerikai elnök akkor jelentette be, hogy elkészült az atombombájuk, s Japánban be fogják vetni. Ez a türelem csak addig tartott, amíg a világhatalmi stratégiai viszonyok nem változtak meg Európában.

Ám az erőviszonyok megváltoztak, ez 1947-ben már közismertté vált. Amikor Marshall külügyminiszter 1947 márciusában a moszkvai külügyminiszteri konferenciára ment, többen biztatták, hogy „bánjon el az oroszokkal”. Erre ő – miként Robert H. Ferrell *George C. Marshall as Secretary of State 1947–1949* című művéből tudjuk – így válaszolt: „Ahhoz, hogy »elbánnak velük« – s én mint katona igazán tudom, hogyan kell elbánni valakivel –, akkoriban 1,3 hadosztály állt rendelkezésemre az egész Egyesült Államokban. Ez aztán feladat a javából, amikor olyasvalakivel van dolgod, akinek több mint 260 hadosztálya van, neked meg 1,3. Alaszkában semmink se volt. Ahhoz sem lett volna erőnk, hogy megvédjük a fairbanksi felszállóhelyeket.”

Később Raymond J. Sontag diplomáciatörténész a *Proceedings of the American Philosophical Society* 1954. októberi számában megállapítja: „A szovjet rosszhiszeműség és a szovjet ambíciók ellenére és külügyminiszter-helyettesünk [J. Grew] és moszkvai nagykövetségünk [A. Harriman] figyelmeztetései ellenére elhagytuk erőpozícióinkat, s a nyugati világot [beleértve persze Közép-Európát is] halálos veszedelembé sodortuk.”

Mindez így van, s csak egyes naiv amerikai katonatisztek hitték azt, hogy „Joe bácsi (ahogy Sztálint becézték) demokrata”. Mert csak nagyban érvényesültek az erőviszonyok. A kisebb régiókban mind leplezetlenebb módon sérültek a demokrácia alapelvei és az alapvető emberi normák. Ez a háttere Gyömrő szörnyűségeinek. Palasik Mária elmondja, hogy a gyilkosságok kegyetlen brutalitással, sokszor orvul történtek, és mindig törvényes eljárás nélkül, még a háborús körülmények között is érvényes előírások megsértésével.

A szerző az ismert eseteket dokumentumok és visszaemlékezések, exhumálási jegyzőkönyvek alapján részletesen bemutatja. Visszatérő elem szinte minden leírásban, hogy a leendő áldozatok ártatlanságuk tudatában visszautasították a menekülés lehetőségét, hiába figyelmeztették őket a várható fejleményekre. Schleisz-Bognár József halála okaként a későbbi törvényszéki orvos szakértői vélemény alapján a halotti anyakönyvben szívbénulás és erőszak szerepel, a falu plébánosa az anyakönyv megjegyzés rovatában ezt így konkretizálta: „Kommunista rendőrök verték agyon Gyömrőn.” Az áldozat egyébként segített zsidó polgártársai értékeinek megmentésében, s az üldöztetés idején bújtatta és egyéb módon támogatta őket.

Nádas Béla hiába akadályozta meg a falu kitelepítését 1944 novemberében, őt is meggyilkolták, s holttestét az ecseriek szerint egy dögkútba dobták. Kirívó a liberálisan gondolkodó, baloldaliakat támogató, zsidókat mentő klassziakfilológus és filozófus Révay József meggyilkolása, ő mellesleg a kommunista ideológus Andics Erzsébet húgának vőlegénye volt.

A szomorú felsorolásban még Aczél Károlyt említem meg, akiről megdöbbentő tömörséggel csak ennyit ír a szerző: „A boncolás eredményeként megállapították, hogy halála előtt kegyetlenül megkínózták, péniszamputációt hajtottak végre rajta.”

A hatalmi erőviszonyok még a szovjet rendszeren belül sem voltak egyértelműek. Az egyik üldözött személy érdekében például egy jóindulatot mutató szovjet őrnagyhoz fordultak segítségért, és az NKVD-s őrnagy tudatában annak, hogy ő „nagyobb őrnagy”, megakadályozta polgár-, tiszt- és alkalmasint elvtársa szándékának érvényesülését.

Az áldozatok száma mintegy húsz fő, a gyilkosságokban részt vevők ennél többen voltak, az özvegyeket és az árvákat nem számolták meg. A helyzetre jellemző, hogy a megtalált holttestek temetésén csak néhány öreg parasztasszony mert részt venni. Tiltakozás – természetesen – volt, főleg a nagypolitika részéről. Itt csupán a legaktívabb, még a parlamentben is interpelláló Futó Dezső nevét említem meg, mert az ő emberi bátorságát a kommunista puccs után Rákosi börtönnel jutalmazta meg. De még a kommunisták részéről is voltak halvány kezdeményezések, mert az értelmesebbek érezték, hogy az ilyen ügyek elsősorban pártjuknak ártanak.

A Kommunista Párt igazi magatartását azonban Zolnay Kálmán igazságügy-minisztériumi osztályvezető Farkas Mihályhoz 1945. december 7-én írt levele tárja elénk, melyben Pfeiffer Zoltán vizsgálati kezdeményezését javasolja meggátolni. Szerinte a kisgazda államtitkár célja, hogy „valamennyi elvtársunkat letartóztassák és az ügyet a főtárgyalásra a nyilvánosság elé vigyék, hogy ezután a reakció elmondhassa: ilyen eszközökkel dolgoznak a kommunisták, és ezt az ügyet a kommunista párt február óta nem engedte törvény elé kerülni. Ez ügygel kapcsolatban számtalan ilyen hangot hallottam már, ennek ellenére Kovács Kálmán [államtitkár] elvtárral együtt fél éven át mindent elkövettem, hogy a bűnvádi eljárást elodázzam, most azonban úgy látszik, nem lesz erre többé mód. Ha az ügy ebben a várható beállításban főtárgyalásra kerül, Pártunknak ebből mérhetetlen erkölcsi kára fog származni.” A levél nem volt hatástalan.

Meg kell állapítani, hogy nemcsak az idős parasztasszonyok, egyes polgári politikusok és egyes (később alkalmasint kivégzett) tisztességes kommunisták mutattak bátorságot, a gyömrői szociáldemokrata pártszervezet sem feledkezett meg a meggyilkolt kisgazda polgártársról az 1945. március 10-i ülésük jegyzőkönyve szerint: „Az elnök megnyitójában megemlékezik Czövek József, a nemzeti bizottság egyik tagjának tragikus haláláról. A szociáldemokrata párt mint gerinces, meg nem alkuvó és velünk egy eszméért harcoló embert ismerte, habár a kisgazdapárt tagja és küldötte volt. Az elnök a párt nevében a családjának a sajnálatunkat és részvételünket fejezte ki.”

A kommunista hatalomátvétel után, 1948-ban elnöki amnesztiával zárták le a gyömrői ügyet, s a gyilkosok néhány napi fogsággal úszták meg a szadista gyilkosságokat.

Ezen – ismerve a kommunista módszereket – nem is csodálkozunk. Számomra azonban felfoghatatlan, hogy 1990 után a Történelmi Igazságtétel Bizottság, az egyik özvegy és mások felülvizsgálati kérelmét a Legfőbb Ügyészség azzal az indokolással utasította el, hogy „a Btk. szerint a legsúlyosabban büntethető bűncselekmények esetében is húsz év múltán elévül a büntethetőség”. De még az Emberi Jogok Európai Bizottsága is úgy ítélte meg az árva beadványát, hogy – Palasik Mária közlése szerint – „a kérelem

tárgya összeegyeztethetetlen az [Európai Emberi Jogi] Egyezmény rendelkezéseivel”.

A jogi érvelés erkölcsileg bizonyosan elfogadhatatlan, magam úgy érzem, hogy a *Félelemben zárt múlt* című könyv az igazság kimondásával törlesztett valamit abból az adósságból, ami az elmaradt jóvátétel okán az utókort terheli, s ezzel hozzájárult ahhoz, hogy soha többé ne legyenek ilyen titokká váló szörnyűségek.

(*Palasik Mária: Félelemben zárt múlt. Politikai gyilkosságok Gyömrőn és környékén 1945-ben. Bp., Napvilág Kiadó. 2010. 247 o.*)

TÖRÖK BÁLINT

ISKOLAROMBOLÁS, ISKOLAÉPÍTÉS

Az egyházi iskolák államosítását elrendelő 1948-as 33. törvény megszavazása után Schlachta Margit kivételével az országgyűlés mindegyik képviselője hatalmas tapsal fogadta a döntést, majd felállva elénekelte a Himnuszt, mintegy Isten áldását kérve az egyházi iskolák államosítására. Az abszurd jelenet közepette a képviselőknek valószínűleg sejtelmük sem volt arról, hogy a „holnaptól megforgatjuk az egész világot” hangulatában meghozott intézkedés a magyar társadalom maradandó torzulását idézi elő; aligha gondolták, hogy az egyházi iskolák hiánya legalább fél évszázadra a fejlődés súlyos gátját jelenti majd. A történelmi egyházakkal kötött kiereszkolt megállapodások eredményeként 1950-től 1989-ig működhetett ugyan néhány középiskola – a katolikus egyház három férfi és egy női szerzetesrendje például összesen nyolc középiskolát tarthatott meg, ám az évente újtárra bocsátott legfőljebb 640 tanuló csak nagyon kis mértékben befolyásolta a hazai közoktatás „kimenetének” képét. Ráadásul a kommunizmus negyven éve alatt különböző mértékben komolyan vett, de mindig megmaradt, a továbbtanulást befolyásoló intézkedések azt is nehezítették, hogy az egyházi iskolákból kikerülő réteg a középosztály meghatározó bázisává váljon.

Valószínűleg ez is volt a cél, ezért rendelték el az egyházi iskolák államosítását. Rákosi már az egyházi iskolák elvétele előtt az 1948-as teendők között sorolta fel az egyház és a népi demokrácia

viszonyának rendezését. „Meg kell szüntetni azt a tarthatatlan állapotot, hogy a magyar nép ellenségeinek zöme az egyházak, elsősorban a római katolikus egyház palástja mögé búvik” – mondta, és nyilvánvalóvá lett, hogy a megfeleltetés kölcsönös, vagyis az ország kétharmadát kitevő katolikus hívőket a hatalom birtokosai maradéktalanul azonosították a „magyar nép ellenségeivel”.

A kiinduló tézisek hivatalosan csak 1990-ig határozták meg a baloldal gondolkodását. Amikor 1989. október 7-én a Magyar Szocialista Munkáspárt nevéből elhagyta a második M betűt, kisebb gondja is nagyobb volt az egyházakkal való kapcsolatának tényleges rendezésénél, bár a bizonytalan legitimitású utolsó kommunista kormány a változó kor igényeinek megfelelően több szimbolikus lépést is tett.

Az 1989-es év inkább csak a próbálkozás és a fogáskeresés ideje volt. Amikor például februárban a Magyar Demokrata Fórum a Vatikánnal való kapcsolatfelvételt sürgető állásfoglalására a külügyminiszter-helyettes, Kovács László válaszolt, semmitmondó reakciójában arra utalt, hogy a diplomáciai kapcsolatok a nuncius 1945-ös kiutasításával szakadtak meg, amelyet a Szövetséges Ellenőrző Bizottság döntése alapján hozott meg a magyar kormány. Vagyis a kommunista politikus a történelem leegyszerűsítő és így részben meghamisító értelmezésével elutasította a felelősséget, részben viszont nem is ígért konkrétan semmit a probléma megoldására.

Valószínűleg nem is volt abban a helyzetben, hogy önálló véleményt alakítson ki vagy bármilyen lépés megtételét kezdeményezze. Az MSZMP KB – Berecz János elnökletével – ugyanis csak március 1-jén vitatta meg az egyházakkal és a vallásos világnézettel kialakítandó helyes politika mikéntjének kérdését, a Politikai Bizottság pedig április 5-én foglalkozott a kérdéssel. Kovács nyilván nem mehetett a dolgok elébe, a vatikáni kapcsolatfelvételt Németh Miklós jelentette be szeptember 15-én, ám az egyházi iskolák számát meghatározó, 1950-es oktrojált megállapodást csak 1990. február 6-án bontotta fel a kormány.

Addigra azonban a történelem már túlfutott a kormányzati tehetetlenségen. Elsőként – már 1989-ben – az evangélikus egyház tulajdonába visszakerült a legendás Fasori Gimnázium, és a viszkapott intézmény meg is kezdte működését. A református egy-

ház már 1989 januárjában bejelentette igényét a Baár-Madas épülete. Az első konfliktusok erre az időre tehetőek: a Fővárosi Tanács elnökhelyettese a sajtóban bírálta a minisztert az épület visszaadása miatt, és a későbbiekben egyre élesebbé vált a küzdelem. Hamarosan a frontvonalnak is tisztán láthatóvá váltak.

Az egyházi oktatási struktúra kiépítése hosszú folyamat eredménye volt. A törvényi háttér az 1985-ös közoktatási törvény 1990-es, év eleji módosítása tette lehetővé, amely az egyházak alanyi jogává tette az iskolaalapítást. Az 1948 előtti állapot helyreállíthatatlannak bizonyult, és erre igény se mutatkozott, de az óvodától egyetemig terjedő, a teljes oktatást lefedő rendszer létrehozása a történelmi egyházak kikerülhetetlen feladatává vált. Az első szabadon választott kormány célkitűzései között szerepelt az egyházi iskolák alapításának elősegítése, Boross Péter belügyminiszter egyik nyilatkozatában az egyházi iskolák 20%-os arányát tartotta kívánatosnak a hazai oktatási rendszerben. Ez persze soha sem valósult meg. A sokasodó egyházi ingatlan-visszaigénylésekkel szemben viszont egyre határozottabban lépett fel az ellenzék; Iványi Gábor metodista lelkész, SZDSZ-es képviselő 1990 tavaszán a *Magyar Hírlapban* fejtette ki álláspontját arról, hogy a problémát a helyi önkormányzatoknak kellene rendezniük. Csakhogy az oktatás csak részben helyi kérdés, és különösen nem az, amikor a kommunizmus erőszakos módon kialakított struktúráinak lebontásáról van szó.

Az első nagy médiahátszéllel támogatott botrány a XII. kerületi Arany János Iskola ügye lett, ezt követte a dabas-sári iskolabotrány, a fővárosi Ady Endre Általános Iskola körül kavart ellenállás, majd hamarosan kiderült, hogy minden egyes egyházi iskola visszaigénylése csak súlyos harcok árán lehetséges. Ennek ellenére az ezredfordulóra kialakult és megszilárdult az egyházi iskolák rendszere. A magyar közoktatás rendszerében a katolikus iskolák aránya mindössze 4% lett, ma az ország 93 településén oktatnak és nevelnek katolikus közoktatási intézményben.

Ezen a helyzeten adminisztratív eszközökkel még a 2002-es baloldali fordulat sem tudott változtatni, hiszen az iskolák működését nemcsak hazai törvények, hanem nemzetközi egyezmény is szavatolják. Ennek ellenére megvolt az igény az egyházi iskolák ellehetetlenítésére, ha máshogyan nem, hát a finanszírozás – szintén törvénybe ütköző – megnyirbálásával. Magyar Bálint oktatási

miniszter 2004. október 28-án készített törvényjavaslata például különböző okokra hivatkozva az alapfokú művészetoktatás, valamint az egyházi iskolák támogatásának drasztikus mérséklését helyezte kilátásba. Ezt a koncepciót Hiller István ugyan megvétozta, ám 2005. április 7-én már azt hangoztatta a negyvenévesnél fiatalabb párttagok előtt mondott beszédében, hogy John F. Kennedy elnök véleményéhez hasonlóan ő is úgy gondolja, az egyházi iskolák ne kapjanak semmilyen állami támogatást. Szerencsére az egyházfinanszírozás teljes rendszerét felrúgó elgondolásból sem lett semmi, és a szocialista kommunikáció rendre visszavonulót fújt a vatikáni szerződés felmondását jelentő liberális változtatási tervek hallatán. Viszont a szerződésben rögzített hozzájárulási támogatások késedelmes kifizetéséről, az összegek átértelmezéséről és a támogatási rendszer számítási módszereinek relativizálásáról a 2002-es kormányváltás óta lényegében havi rendszerességgel értesülhettek a hírolvasók, bár jellemző módon csak a történelmi egyházak kétségbeesett, ám többnyire eredménytelen tiltakozásai nyomán. Nemcsak az oktatási intézmények, az óvodák, általános iskolák, gimnáziumok kerültek nagyon nehéz helyzetbe, hanem az egyházi fenntartású szociális intézmények, sőt a múzeumok és könyvtárak is. Egyelőre még megbecsülni is nehéz, milyen erejű csapást sikerült a magyar kultúrára mérni, és mennyi időre lesz szükség ahhoz, hogy a teljes anyagi ellehetetlenülés felé sodródó intézmények kiheverjék a pénzügyi támadást. A 2006-ban kialakult és azóta állandósult finanszírozási gyakorlatot mind az Alkotmánybíróság, mint az Állami Számvevőszék elítélte, ám az egyházi iskoláktól elvont összeg visszafizetésével nem sietett a baloldali kormány.

A feladat megoldása már a polgári kormányra maradt. Hoffmann Rózsa oktatási államtitkár a közelmúltban jelentette be, hogy a kormány 2010-ben közel egymilliárd forintot juttat vissza az oktatási intézményeknek abból a négy milliárdból, ami az egyházi iskolák kiegészítő normatívájából jogtalanul elmaradt. Szászfalvi László, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium egyházi, nemzetiségi és civil kapcsolatokért felelős államtitkára azt is elmondta, hogy a kormány garanciát vállal a 4 milliárd visszajuttatására, ám a gazdaság nehéz helyzete miatt a baloldali kormányok által elvett pénz visszaadása csak részletekben történhet.

Mindez sok esetben az egyházi iskolák talpon maradását és a méltatlan diszkrimináció megszüntetését jelenti. Az igazán fontos kérdés azonban nem is a tetemes összegek visszafizetésének ütemezése lesz, hanem az, hogy a polgári kormányoknak sikerül-e végleg meghaladni az 1948-as 33. törvény szellemét, vagyis kiigazítani azt a súlyos, baloldali mentális retardációt, amely a társadalom hosszú ideig tartó torzulását eredményezte.

FÁY ZOLTÁN

A GYEREKEK FIGYELNEK BENNÜNKET

Ha kisgyermekeim lennének, szinte kizárólag amerikai filmeket tudtam volna megnézni velük a nyári szünidőben, de azt sokat. Új filmet nem nagyon, hiszen szinte mindegyik soka-dik bőr lenyúzása valamely klasszikusról. Az *Alice Csodaországban* remeke, *Arthur Maltazár bosszúja* folytatása Luc Besson korábbi filmjének. A *Garfield és a zűrkommandó*t is el tudjuk képzelni, hisz mióta a képregényfigura filmsztárrá avanszált, nem sokat fejlődött. A *Marmaduke-Kutyakomédiát* már igazán sokszor láttuk, hisz az amerikai család kutyát vesz és abból bonyodalmak támadnak, a témát szinte évente feldolgozzák és piacra dobják karácsony előtt. Amúgy többnyire az animációs kalandmesék – lásd 9 című film – is minimum 12 éven felülieknek sorolhatók, hiszen mi más történhetne bennük, mint hogy az emberiség és a gépek már elpusztították egymást, és különös bábukon a sor, hogy újrateremtsek a világot.

Humánus, humor és persze didaxis keveréke a *Drágán add a rétedet* című, amerikai családi mozi, amelyben az erdő aprajagyja közös erővel megvédi otthonát az ingatlan-spekulánsoktól. A magyar gyerekfilmet mindössze M. Tóth Géza animációs összeállítása, a tizenhárom epizódból álló *Bogyó és Babóca* (egyik csiga, másik katicabogár) képviseli, amelyet dicséretes módon a művészmozik mellett a plázák is másorra tűztek. Ebben a barátság eszménye és az ismeretterjesztés remekül megfér egymás mellett – hat éven aluliaknak.

A közszolgálati televíziók szükségből erényt próbálnak kovácsolni, amikor a lassan nagyszülő korba érő fiatalok gyerekfilmjeit

és műsorait, például az *Abigélt* vagy a *Cimborát* sugározzák. Dacghat a keblünk, hogy bezzeg a mi időnkben még voltak rendes gyerekfilmek. Nem kellett hozzájuk tolmács, mert bizony ma igen sok gyerek-, sőt ifjúsági filmre kiírhatnak: Szülőknek csak gyerekek felügyelete mellett ajánljuk.

Nem mentes némi sematizmustól a *Hogy állunk fiatalember* című film sem (a Duna Televízióban vetítették), mégis jó volt látni, mennyire komolyan vették az ifjúságot, s következőképpen a számukra készített filmeket is az alkotók. A Somogyi Tóth Sándor regénye alapján született, a hatvanas évek elején játszódó történet egy kamasz fiú és apja kapcsolatáról szól. Arról, hogy mennyire egymásra utaltak is vagyunk a gyerekeinkkel, milyen sokat is tanulhatnak tőlük, ha figyelniük rájuk.

Ilyen előtanulmányok után nagy várározással kezdtem nézni az ORTT gyermek- és ifjúsági filmpályázatának elkészült filmjeit, de hamar felhagytam velük. Az *Első* című film, szinopszisa szerint – erre adják a támogatást – a felejthetetlen első szerelemről szól, egy átlagos gimnáziumi környezetben. Ezzel szemben egy művészeti szakközépiskolában egy negyedikes lány, aki tehetséges színész, már játszik egy tv-sorozatban is, ujjja köré csavarja a fiúkat és a tanárokat egyaránt, s nevelőapjával is kétértelműen viselkedik. Házasságokat dúl föl, tanári pályákat siklat félre. Mindezt megsokallva féltékeny vetélytársnője, akit miatta „írtak ki” a sorozatból, és reménytelen szerelme a Dunába dobják. A történetet egy kicsit szaggatott krimi keretében tálalják, leginkább a *Barátok közt* stílusában. Mi köze mindennek az első szerelemhez? A világon semmi, de valahogy meg kellett szerezni a pénzt a filmre.

Ennek a csúfos kudarcnak a kapcsán eltűnődtem, milyen ifjúságnak szóló hazai filmekkel találkoztam az utóbbi években, s a végeredmény igazán lehangoló volt. Miközben az évek óta leforgatott *Tuskevár* Csipkerózsika-álmát alussza a rendező székényében, mert nincs pénz a befejezésre, készülnek az ifjúságot megcélzó mozifilmek, de ilyenkor még a kvalitásosabb alkotók is legrosszabb formájukat hozzák.

Sas Tamás, az ígéretes tehetségű operatőrből lett rendező az *Apám beajulna* című filmjében mélyen alulmúlja nemcsak saját képességeit, de a szakmai minimumokat is. Két kamasz lány vakációja keresztül Európán (görög turistaparadicsom, Barcelona, Róma).

Nemhiába rendszerváltozás, Európai Unió, míg nekünk még az álmok netovábbja volt a Balaton szülők nélkül, ők onnan azonnal dobbantanak. Mert ha „hív a világ, menni kell”. Két elkényeztetett, jómódú lány kalandot és szerelmet keresve, szülőket átverve száguldozik a képeslaphelyszíneken. Ha olykor megállnak egy percre, Salinger Richard regényben is „cikis” mondataiból folytatnak „bölcst” párbeszédet vagy belső monológokat a szerelemről, féltékenységről, barátságról. Közhelyesen irreális az egész, és ezt Ragályi Elemér operatőri képességei sem fedhetik el. A filmet kizárólag Gáspár Kata miatt néztem végig, hogy valóban jó színésznő lehet-e belőle, ha egyszer majd kap valami rendes szerepet.

N. Forgách Gábor *Álom.net*je az amerikai ifjúsági mozi egyik elterjedt típusát, a középiskolás sportcsapatok világában játszódó filmeket adaptálta. A baj csak az, hogy annyira életidegen nálunk ez a közeg, a középiskolába sportautókkal begördülő divatbabák világa, hogy csak kapkodjuk a fejünket, s eleinte reménykedünk, hogy talán egy pamflet lesz belőle. De nem. Barbi komoly fejlődésen megy keresztül. Miután kirúgják szeretett iskolájából, hogy miért, arra szót sem vesztegetnek, rövid hisztikorszak után, az új luxusiskolában is megszervezi a pom-pomcsapatot. Kiderül, hogy noha szőke és talpig rózsaszín, ő is arra vágyik, hogy befogadja a közösség s hogy szüzességét csak az igazinak adja... Futott még Fonyó Gergely *Tibor vagyok, de hódítani akarok* című filmje, amelyben a pótvizsgára készülő gimnazista inkább álmai asszonyát, Gregor Bernadettet kergeti egy balatoni üdülőben, ahová büntetésből küldték szülei. E film mentségére sem tudnék felhozni semmit. De miért épp a nálunk mindig perifériusnak tartott ifjúsági film tudott volna jót produkálni a magyar filmgyártás egészének kaotikus, korrup, legjobb esetben véletlenszerű, esetleges irányítása alatt?

TÓTH KLÁRA

ADOLF LOOS KETTŐS ÉVFORDULÓJA

A mikor az 1909–1911 között épült Bécs belvárosi Michaelerplatz hatszintes épülete elől elbontották az állványt, és megmutatkozott a díszítés nélküli sima homlokzat, kitört a botrány. A Hofburggal szemben, a Fischer von Erlach által tervezett tér mentén mintegy meztelenül mutatkozott az Adolf Loos építész által a Goldman und Salatsch cég megbízásából tervezett sarokház. Talapzatában és a bejáratnál nemes, zöldes árnyalatú, itáliai márvánnyal burkolt, de a négy emeleti szinten minden ornemens nélküli alkotás. Ez több volt, mint szokatlan, ezt sokan kihívásnak tekintették. Otto Wagner, a tekintélyes professzor, csakúgy, mint az építető, a tervező építész pártját fogták. A sajtó által intézkedésre sarkallt építési hatóság végül megelégedett azzal, hogy az ablakok alá virágvályukat helyzetetett. Úgy vélték, hogy dekoratív virágfajták színes szirmai pótolni fogják az eredetileg oda szánt vonalkarcolatot. De végül egyik virágtartóba sem került soha virágcserep. Karl Kraus, a bécsi szellemi élet „enfant terrible”-je viszont így nyilatkozott az épületről: „Es ist ein Gedanke, den er dort hingebaut hat”. A mondat szolgál fordítása alig fejezi ki az író által felidézett építészeti gondolat mélységét. Adolf Loos merészségét bizonyára bátorította az a szellemiség, amely bécsi barátainak köréből fakadt. Karl Kraus mellett Peter Altenberg író, Arnold Schönberg zeneszerző és Egon Friedel kultúrtörténész tartoztak hozzá.

A tervező építész, Adolf Loos száznegyven évvel ezelőtt, 1870. december 10-én született Brnóban. Az apa kőfaragómester volt. (Egykori műhelyének-telepének helyére a Continental Szálloda előterében tábla emlékeztet.) Itt a nagy, sima kövek között bontakozhatott ki a későbbi építészen az ősi és legmaradandóbb építőanyag, a kő iránti tisztelet. Innen eredhet kötődése a tiszta, sima felületű, ornamentika nélküli építészethez is. Loos ifjúkorának álmásai ugyancsak széles látókört biztosítottak számára. A morva és csehországi középiskolákat követően Drezdában végzi főiskolai tanulmányait. Szászországból kerül, rokoni látogatás során, az Egyesült Államokba. Ott ismeri meg az ipari forradalomhoz kötődő úgynevezett Chicagói Iskola vázas épületeit, a Louis Sullivan építész által – a szó szoros értelmében – művészi kompozícióvá magasodott nagyvárosi iroda- és lakóépületeket. Nem voltak ezek

felhőkarcolók, mai szakkifejezéssel élve „csak” középmagas épületek. A Párizs urbanizációját követő európai gyakorlathoz hasonlítva mégis tekintélyes tömegű és magasságú épületek.

Loos visszatérve Bécsben telepedett le. Az 1900 körüli évek újító, a múlttal szakítani kívánó szelleme, az amerikai benyomások, elégedetlensége az Európában feltörő szecesszióval szemben együttesen vezették arra az útra, amely építészeti elhivatottságának lényegét képezte. Ez pedig az ornamentika mellőzésének következetes hirdetése, majd lehető megvalósítása. Ehhez írásaiban és épületeiben egyaránt mindig következetesen ragaszkodott.

Írásainak legnagyobb részét a tekintélyes bécsi napilap, a *Neue Freie Presse* hasábjain jelentette meg. Ezeket az esszéket később tanítványai – részben még Loos életében – gyűjteményes kötetekbe foglalva kiadták. 1921-ben napvilágot látott az *Ins Leere gesprochen* (A puszta kiáltott szó), 1930-ban pedig a *Trotzdem* (Mégis) című kötet. A két cím a kezdeti sikertelenségre, illetve az áttörésre utal. A kezdeti sikertelenség oka nagymérvű értetlenség volt, a radikális építészeti puritanizmust nemcsak a közönség, hanem először még a szakma is elutasította. Az áttörést pedig mind több jeles építész hasonló törekvése nyomán egy új, tisztultabb építészeti felfogás terjedése jelentette.

Loos írásai nemcsak harcos szakirodalmi megnyilvánulások, de élvezetes, irodalmi szintű esszék is. Érződik rajtuk az említett író-társak műveihez kötődő rokonság. A legismertebb, gyakrabban idézett két esszé 1908-ban és 1909-ben jelent meg. Akkor már álltak az első családi házak, melyeket Loos tervezett. Az *Ornament und Verbrechen* (A díszítés büntett) soraiban megjelenik a fontos tézis: „A kultúra fejlődése egyenlő értelmű a díszítés eltűnésével a használati tárgyról.” Loos az épületet is a használati tárgy körébe sorolja. Meg is bélyegzi mindazokat, akik ezt a véleményt nem osztják, vagy nem követik: „Aki meghallgatja Beethoven IX. szimfóniáját és azt követően otthon tapétamintát rajzol, az vagy szélhámos, vagy degenerált.” A másik írás címe: *Architektur*. Benne a műépítész stíluskereső, mesterkéltnak ítélt törekvéseit ostorozza.

Adolf Loos feltűnést keltő és mai ítélet szerint maradandó értéket jelentő épületei a 20. század első évtizedében épültek. Ezeket a szecesszióhoz sorolni nemcsak tévedés, de méltánytalanság is. Alig egy évig ugyan részt vett e művészeti mozgalomban, de amikor úgy vélte, hogy a szecesszió művészeinek legfőbb törekvése csak

új stílusjegyek rajzolása, nem pedig az építészet egészének a kor követelményeihez igazodó megújítása, akkor elhagyta őket. Nemcsak hátat fordított nekik, kritizálta is őket. A két nagy művészt, Josef Maria Olbricht és Josef Hoffmann is. Olbrich, az íves vezérvonal híve, a bécsi szecesszió úttörője, a Karlsplatzon épített neves kiállítási csarnok építésze volt. Hoffmann a geometrikus ornemens alkalmazásával ugyancsak a korszak kimagasló művésze. De Loos reformtörekvéseivel felül kívánta múlni őket. Forradalmi törekvések nagy egyéniségei között nem ritka az egymás elleni harc. Így a művészeti nézetkülönbségek kiéleződése is érthető. Loos viszont nagy tisztelettel viseltetett Otto Wagner iránt, akiben a szerkezeti részlettől a városépítészetig húzódó széles skála átfogó génuszát látta. Wagner, mint említettük, meg is védte a Michaelerplatzon épített homlokzatokat.

A 20. század első évtizedében Loos egymást követően építette az akkor még szokatlan, minden ornemens nélküli homlokzatokkal a bécsi nagypolgári villákat. A Steiner ház 1910-ben, a Scheu ház 1912-ben, a Nothargasse ház 1913-ban készült el. Mégsem a szokatlan díszítetlenség ezeknek az alkotásoknak a fő érdemük. Sokkal lényegesebb a jól funkcionáló helyiségelrendezés, a lakályosságot is biztosító térkapcsolás és az épülethez kötött belső berendezés. Ennek a műfajnak korai mesterműve a Kärntner Bar is, a bécsi belvárost 1907 óta változatlanul szolgáló kis kávézó. A Kärntner Bar és a családi házak belső építészeti megoldása Adolf Loost ennek a műfajnak is egyik úttörőjévé avatta. A beépített ülések, fekhelyek, falfülkékbe ültetett kis asztalt körülvevő garnitúrák mind hangulatos, intim részletei műveinek. Művészi térhatást sugároznak a lépcsők és a lépcsőházak, gondosan megoldott mellvédjeikkel, illetve korlátaikkal, a különböző belmagasságú szobák között alkalmazott átjárók és feljárók is.

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása Adolf Loos egzisztenciáját nem rázta meg. A morva szülőföld már 1919-ben megbízta a Brnóhoz közeli Hrusovany cukorgyár egyes épületeinek tervezésével. 1923-ban a párizsi Salon d' automne meghívásának eleget téve ott kiállíthatta műveit. Jeles párizsi művészeknek is épített: Tristan Tzara lakóháza 1927-ben készült el, a Josephine Baker részére tervezett lakóépület sajnos nem valósult meg. Bécsben az 1928-ban befejezett Möller ház ismét Loos puritán elveinek és a

lakályos belső kialakítás összhangjának legtisztább tanúsága. Prágában két villát is épített (Müller ház, 1930, Winternitz ház, 1932). Közben részt vett amerikai tervpályázaton, hatalmas szállodát tervezett a francia riviérára, amely nem épült meg. Az immár elismert és keresett építész így Párizs, Csehország és Bécs között „ingázott”.

Alkotásokban gazdag életművének egyik kedves épülete a Kuhner nyaraló (1930). A Bécshez közeli Payerbach mellett épült, a Kreuzberg oldalában, a Rax déli sziklafalával szemben, csodálatos táji környezetben. Nyeregtetős kompozíciójával, természetközeli talapzatával és boronafalás felépítményével a tájba illik. Belsőépítészeti megoldása ugyancsak bravúros: az épület középpontja a nagy létszámú családot befogadó szalon–könyvtár–étkező, melyből a fal teljes megnyitása révén pompás kilátás nyílik. Galériával csatlakoznak hozzá a hálószobák. A hagyományos szárnyas zsaluk helyett a hálószobák ablakai előtt csúsztatható sötétítők működtethetők. Az ötletekkel tehát Loos nem szorítkozott az épület belsőépítészetére. Az egykori nyaraló jóformán átalakítás nélkül alkalmas ma vendégfogadónak (Alpenhof).

Az immár a műemlékek sorában is előkelő rangot képviselő, közel százéves bécsi Michaelerplatz épület nemcsak Adolf Loos legnagyobb és belvárosi helyzete révén legismertebb műve maradt, de egyúttal egy évszázadot követően is egy új építészeti szemlélet kristálytisztá hirdetője. Bizonyítja, hogy a *Mégis* cím joggal illette meg alkotójának második antológiáját.

Loos életútja nemcsak szakmai tekintetben volt rögös, nehéz volt az egy életen át viselt nagyothallása és korán megroppant egészsége miatt is. 1933-ban hunyt el, Bécsben. A város húsz évvel később sírhelyén emlékművet állított, mely Loos elképzeléseinek megfelelően egy sima kőtömb.

KUBINSZKY MIHÁLY

CSAK A BAJ VAN MEG GYORSAN

A 2002 utáni kormányok működése 2006 őszén kétségbe, majd három és fél év alatt egységbe ejtette Magyarország választóit. Utóbbin értve azt a különleges fölhatalmazást, amelyet a 2010-es parlamenti választások az új kormánynak biztosítottak. Figyelembe véve azonban a választási részvételt és a listás adatokat, az okkal és joggal sokat emlegetett kétharmados parlamenti többség a választásra jogosult állampolgárok valamivel több mint egyharmadának aktív támogatásával alakult ki. Politizálásából következően úgy tűnik, hogy ezzel a ténnyel a kormány tisztában van, és tudja, hogy az aktuális hatalmi átrendeződés még nem zárult le: még hátravan az önkormányzati választások megnyerése. Ezek küszöbén célszerű egy összefoglaló pillantást vetni arra a folyamatra, amelynek feszült részletei gyakran elfedik azt, ami mélyebben zajlik.

A második Orbán-kormány története az első leváltásával kezdődött. A több mint kétes tisztaságú 2002-es választás és a Medgyessy-kormány legitimitását ezen túlmenően is kétségbe vonó D-209-es ügy egyenes következményeként megindult, minden gazdasági racionalitást megtagadó eszelős költsékezés tankönyvi példája lehet annak, hogy a politikai bűnök miként eszkálálódnak, s alakulnak át tragikus gazdasági hatású költségvetési folyamatokká. A hazugságpolitika négy évvel későbbi újabb választási sikere azt jelezte, hogy a magyar politikai kultúra tragikus csapdába került – akkor ebből az ellenzék sem tudott kitörni. Ám hiába folytatódott a Gyurcsány–Veress–Kóka-féle kormányzás, nem létező tartalékait már a kampányidőszakban fölélte. Az őszi, őszi titkos Gyurcsány-beszéd hazugságba fojtotta az igazság pillanatát: éppen az zárta el a változások felé vezető utat, aminek meg kellett volna nyitnia. A kormányfő nemcsak a kormányzást, hanem a korrekciót is „el...ta”.

A negatív fordulatot a társadalmi emlékezet az őszi beszéd nyilvánosság elé kerüléséhez köti. Ez szinte egybefolyik az '56-os forradalom 50. évfordulójának ünnepségein végbement atrocitások megrendítő élményével. 2006 őszének botránya, a világmédiát bejárt elképesztő jelenetek emléke máig elfedik, hogy előzőleg a

régi-új kormány esélyt kapott arra, hogy leszakadjon arról a hibás pályáról, amelyre a megelőző években lépett.

Gyurcsány nem tudott ezzel az eséllyel élni. Általában véve ez a tehetetlenség, noha személyes felelőssége óriási benne, nem csak az övé. A gyurcsányizmus nem egyszemélyi produkció, abban a posztkádári baloldal működésének letisztult formája jelenik meg. Természetét külsőségeiben egyénien, tartalmában a karikatúra élességével mutatta meg Gyurcsány Ferenc – ám az a berendezkedés, amit az ő működése a legszélesebb nyilvánosság előtt leplezett le, hasonló volt Medgyessy és Bajnai tevékenységének idején. Ez a hatalomgyakorlás nem általában a választópolgárok szemét nyitotta fel, hanem mélyen megrendítette az úgynevezett baloldal ideológiai legendájához kötődő szavazói csoportokat. A politikai szféra kettészakadásában a maga esélyét felismerni vélő Gyurcsány a társadalmat szisztematikusan provokálva mélyítette a máskülönben is összetett és súlyos válságot. Nemcsak önmaga és kormánya politikai jövőjét játszotta el, hanem a mögötte álló erőkét is: a megtépzott, koncepciótlan, maradék önbecsülését is elvesztő kormányoldal elvesztette képességét arra, hogy valamiféle kibontakozási irányt találjon. A szocialistának nevezett erő pártpolitikai „magánügyéből” az egész magyar társadalmat és államot érintő probléma lett.

Ezt a mind teljesebbé váló bénaságot a közvélemény is érzékelte. Ezért 2010-ben a választásokon az ország vezetéséhez megroggyant állapotában is görcsösen ragaszkodó koalíció részesei lényegében harc nélkül szenvedtek katasztrófális vereséget. Beigazolódott a politológusok és néhány pártpolitikus azon véleménye, hogy az előrehozott választások a kormányoldal súlyos veresége ellenére is a veszett fejsze nyelét még megmenthették volna. Az idő múlása azonban még reménytelenebbé tette helyzetüket, és befolyásuk gyakorlatilag semmivé vált.

Az új kormány súlyos csődtömeget örökölt (ez nem azonos a pénzügyi értelemben vett csőddel, amit elődje ugyan elkerült, de nem sikerült tőle biztonságos távolra jutni). Az új kormány hatalma elviekben szinte korlátlan, mégis különleges és különlegesen kényes helyzetet jelent, mert nem állnak mögötte anyagi eszközök. A Fidesz–KDNP támogatottsága leginkább a II. világháborút követő évek kiscsapatpárti sikereihez mérhető. A távoli analógia (amelyben a távolság a fontosabb...) abban is megmutatkozik, hogy tar-

talma nem az adott párttal való választói azonosulás, hanem egy másik erő, a kommunisták elutasítása (némi kontinuitás ebben is érzékelhető). Hasonlít az is, hogy a rendkívül széles körű választói támogatás ellenére a kormány tényleges mozgástere igen szűk: azt a választói akaratnál súlyosabb körülmények korlátozzák.

Magyarország ma nincs idegen katonai megszállás alatt. A kormány mozgásterét nem idegen érdekű nagyhatalmak ambíciói, nem nemzetközi politikai játszmák szűkítik, hanem az államcsőd elkerülése érdekében kötött egyezmények, vállalások, végső soron az eladósodottság. Ezért a kormány feladata még nem az építkezés, hanem a gazdasági szuverenitás visszaszerzése, ami a jelen körülményei között nemcsak rendkívül nehéz, hanem nehezen értelmezhető tartalmú feladat. Ilyen körülmények között a kormány intézkedései csak részben tükrözhetik autentikus törekvéseit, azok jelentős részben kényszerintézkedések, és rövid távon azok is maradnak.

Hogy sikeresek lesznek-e, hogy elvezetnek-e a mai kényszerpályák elhagyásához – csak hosszabb távon derül ki. Az első lépések két dolgot célozhatnak: határozott jelzést kell adniuk befelé, hogy innen is van kiút, és kifelé, hogy Magyarország teljesíti az elődei által vállalt kötelezettségeket. Mi tagadás, a két szempont nem erősíti egymást...

Van azonban a feladatoknak egy közvetlen, a kormányváltásból természetesen fakadó része. Ahhoz, hogy az új adminisztrációnak egyáltalán esélye legyen sikeresen megvívni a társadalom rekonstrukciójáért, a nemzeti modernizációért folytatott harcot, először saját hatalmi berendezkedését kell kialakítania: meg kell szereznie azokat a pozíciókat, amelyek birtokában munkához kezdhet. Amúgy az új kormányok első hónapjai sohasem a majdani politika, hanem a hatalmi rendszer átvétele jegyében zajlanak.

A magyar jobboldalnak 1990 óta erre eddig kétszer nyílt, legalább elvi lehetősége. Elsőként Antall Józsefnek, akinek nemcsak kellő parlamenti többsége nem volt ehhez, de nem volt elegendő alkalmas szakembere sem. De ezen túl: kormánya mögött nem állt annyi tapasztalat, amennyi egy ilyen feladathoz kell, és a társadalom egészéből is hiányzott a megújulási készség és akarat, amely a békés forradalomban nem a békét, hanem a forradalmat erősítette volna.

Ezzel szemben a magyar társadalmi és politikai életet átszötte az előző rendszer hatalmi hálójá, amely a maga arctalanságában és átmeneti visszahúzódása ellenére továbbra is hatalmában tartotta a nemzet életének szervezésében döntő stratégiai pontokat (média, gazdaság, széles körű nemzetközi kapcsolatok, helyi politika, formálódó civil társadalom stb.). Vagyis az Antall-kormánynak nem volt módja arra, hogy az erő pozíciójából kezdjen a társadalom átalakításához. Sebezhetőségét (pontosabban azt, hogy ki az úr a háznál!) félelmetes bizonyossággal mutatta meg az eufemisztikusan taxisblokádnak nevezett, éppen húsz évvel ezelőtti őszi puccskísérlés, és azt követően az önkormányzati választásokon elszenvedett súlyos vereség.

Orbán Viktor első kormánya 1998-ban már lényegesen jobb helyzetből indult. Ám Orbán akkor még nem a választók jelentős többségének határozott akaratából, hanem (viszonylag) gyöngye akaratok hatékony egyesítése nyomán lett miniszterelnök. Ahhoz az erőhöz képest, amely kormánya mögött állt, meglehetősen sikeresen szerzett hatalmi pozíciókat (meg is szólalt az egész pályás letámadásról, a rohamozó stílusról zengő kórus). De hiába bizonyult várakozáson felül sikeresnek a négy év jobboldali kormányzás, egyebek közt a hatalmi rendszerben szerzett pozíciók gyöngesége is hozzájárult a 2002-es kudarcához, sőt ahhoz is, hogy a kormányhatalmat 2006-ban sem tudta visszavenni a minden idők leggyöngébb teljesítményét nyújtó „baloldal”-tól.

Keserves leckék, súlyos tanulságok állnak tehát a mostani kormányoldal mögött.

Éppen ezért kell mindent megtennie, hogy olyan hatalmi koncentrációt teremtsen, amely vezető helyzetét tartósan stabilá teszi. Nem pártpolitikai kérdés ez: a hatalomra a kormánynak, és ezt titkon talán ellenzéke is tudja, nem önmagáért, hanem az előtte álló rendkívüli, sok szempontból a húsz év előtti rendszerváltásnál is nehezebb feladat teljesítéséhez van szüksége. Ne felejtjük el, hogy egy félrekezelt páciens talpra állítása nehezebb, mint egy frissen érkezett beteg meggyógyítása.

Az új kormány első hónapjainak meghatározó feladata tehát a hatalmi pozíciók minél átfogóbb megszerzése. Bevezetett, működő, a demokrácia tartalmi elemeit magától értetődő módon gyakorló rendszerekben ez a kevésbé fontos.

A magyar rendszer nem ilyen. Lehet fintorogni: de a kérdés az, hogy a kormány a továbbiakban, e hatalom birtokában, miként működik, mennyire hatékony, mennyire hiteles, milyen válaszokat kínál a legégetőbb kérdésekre, képes-e távlatos cselekvésre, olyan jövőkép felvázolására, amely a társadalom számára elfogadható. És még valamit tudnunk kell: ahhoz, hogy egy hatalom korlátozhassa magát, meg kell erősödnie. Más egy tehetetlen, mint egy nagyvonalú hatalom. A tehetetlenség következményeit láttuk: minden átfogóbb reform ezen bukott meg.

Az új magyar demokrácia két évtizedes vajúdása során minden kormányváltás magának a rendszernek is megváltoztatta az arculatát. Új demokráciamodellek ugyan nem születtek, de rendre új kísérletek kezdődtek: másféle elkötelezettséggel, másféle iránnyal. Ezek nem feltétlenül a *lényegre* (demokráciafelfogás, intézményrendszer, társadalmi kihívások stb.) irányultak, hanem mindenekelőtt az aktuális győztesek önmagukkal való vitájának rendezését, a győztes párton, illetve pártokon belüli, illetve egymás közötti vitájuk rendezését szolgálták.

A mostani választás, kormányalakítás tiszta képet mutat. A hatalom csúcsein olyan váltás következett be, amelyet annak idején magától a rendszerváltástól vártunk. Ezúttal nem az a kérdés, hogy milyen mértékű oda- vagy visszarendeződés következik, hanem az, hogy megkezdődik-e a *rendezés*, amely egy „magyar modell” felé mutat. Hogy mekkora szükség van erre, azt onnan is tudhatjuk, hogy Magyarországnak még a szocialista világrendszerbe kényszerítve is volt saját arca. Ezért nevezték „a legvidámabb barakk”-nak, elmélkedtek a „gulyáskommunizmus”-ról.

Az elmúlt húsz év kudarcaiban bizonyosan szerepet játszott, hogy ilyen, a tradíciókat és az elkerülhetetlen változásokat, a kényszerűségeket és a vágyakat egyeztetni képes modell nem született. Ígéretesnek azokat az időszakokat éreztük, amelyek ebbe az irányba mutattak. (Jegyezzük meg: nemcsak a jobboldali kormányok idején alakult ki ilyen várakozás, hanem a pártállam utolsó éveiben is, különösen Németh Miklós kormánya idején. Más kérdés, hogy ez mennyire volt megalapozott, és mennyiben illúzió...)

A második Orbán-kormány eddigi tevékenységével mintha egy ilyen modell kezdene mutatkozni.

Mit jelent ez? Lassanként már nem reményekre és fóbiákra épülő feltételezések, hanem fokozatosan kirajzolódó tendenciák alapján mondhatunk véleményt arról, hogy új kormánya milyen irányba kívánja fordítani Magyarországot. Ahhoz, hogy erről még többet tudjunk, hiányzik az önkormányzati választások megtörténte. A kormányerők tudják, hogy lehetőségük van a teljes hatalmi struktúra irányítási jogának, eszközeinek négy évre szóló megszerzésére. Ezt az esélyt nem hagyhatják ki, ismeretes, és az elmúlt két évtized konkrétan megmutatta, hogy a tényleges hatalmi koncentráció hiánya milyen mértékig akadályoz minden nagyobb szabású átalakítást.

A közakaratot, a nemzeti egységet nem tanultuk, nem tanulhattuk meg egy erős kormány működéseként értelmezni. Pedig az az igazi nemzeti egység, amit a választások teremtenek meg, és azok eredményeként az irányítás jogának lehető teljessége egy központban összpontosul. Az egység nem valamiféle osztársadalmi lelki összeborulás, hanem az állam működésének egysége, amelyet a hatalmi ágak egymáshoz hajlása is jelez. Ezen dolgozik ma a kormány, és az önkormányzati választások ennek társadalmi megítéléséről is képet adnak. A megerősített társadalmi támogatottság megteremtheti azokat a feltételeket, amelyek nyomán a rendszerváltásban létrejött demokratikus keretek közé más tartalom kerülhet, mint amit a pártállam hagyott maga után.

A demokráciát működtető közmegegyezésben testet öltő egység nem ellentétes, lényegük alapján szemben álló, egymást kizáró ideológiák képviselőinek fogcsikorgató álbékeje. A pártállam lebontásában való relatív egység, amely a fordulat idejét oly nosztalgikus emlékké teszi, nem alapult, mert nem alapulhatott az ideológiák közötti kiegyezésen és valamiféle közmegegyezésen. Ezért csak átmeneti lehetett: valójában a későbbi megosztottságnak ágyazott meg.

Az az egység, amelybe most „esett” az ország, más természetű. Nem elveken, hanem tapasztalatokon alapul. Nem értelmiségi csoportok ügye, hanem társadalmi természetű. Arra épül, hogy az emberi élet mindennapjaiban egyfajta természetes, ideológia- és politikafüggetlen konzervativizmus jelenti a legfőbb rendező erőt. (Amire egyébként a baloldali eszmerendszerek is építkeztek.) Ezt az érzületet akarja most megerősíteni és dinamizálni egy, értékrendjét tekintve elveiben is konzervatív kormányzat, de nem a

valóságból elvont módon formált gondolatok, hanem bárki által vállalt természetes célkitűzések jegyében. Ezekre alapozva, doktriner programoktól, jelszavaktól függetlenül, azok *fölött* kívánja összefogni a társadalom eltérő kultúrájú, értékrendű csoportjait. (Lehet, hogy ez lesz a legújabb *magyar modell*?)

A mostani hatalom konzervatív értékrendjét képviselve, de annak ideológiájától függetlenül hirdeti meg a nemzeti egység politikáját. Teheti, mert korábbi két legfőbb ellenfele, a szociáldemokrata és a liberális ideológiával vagy legalább jelszavakkal operáló pártok kudarcot vallottak. Ezért – végső értékrendjétől független pragmatizmussal – működésébe könnyen beépíthet egy szociáldemokrata társadalmi programot, a szabadságjogok tekintetében folytathat liberális politikát. De nem kényszerül arra, hogy a köznap-i józan ész szempontjait ideológiai alapon felülírja.

Nézzünk néhány példát! A nemzetpolitikai szempontokat szolgáló törvények az egység megteremtését szolgálták, miközben a szalonnacionalizmuson olykor túlszaladó ellenzék szólamainak semlegesítésére is alkalmasak. A közbiztonság megszilárdítását szolgáló intézkedések nélkülözhetetlenek egy új vidékpolitika beindításához, a rend megteremtésére szélsőséges eszközöket is elképzelhetőnek tartó demagógia befolyását is csökkentik. Az elmúlt évek oktatáspolitikája vadhajtásainak, doktriner liberalizmus-sa szélsőségeinek visszametszése az iskolarendszer megroppanásával fenyegető folyamatoknak vethet véget. Látható az is, hogy a magyar diplomácia a világtendenciáknak megfelelően erősíti a nemzeti érdekvédelem szempontjait, s a hamis békelátszatoknál a konfliktusokból kibontható konstruktivitást többre becsüli. Az új adórendszer általános hatásairól még nem tudhatunk sokat, de a bankadó bevezetését jogosnak érezheti mindenki, aki még emlékszik arra a száz- és százmilliárdra, ami az adófizetők pénzéből egykoron bankkonszolidációra folyt (nem is értem, miért nem szerepel ez az érv is a döntés körüli vitákban).

Igaz, a szűkebb értelemben vett gazdasági folyamatok alakulásáról nem tudunk sokat. De csak a tervutasításos rendszerben voltak egypetéjű ikrek a gazdaság és a gazdaságpolitika. Az utóbbi céljait pedig ismerjük: nem önmagában a növekedés a célja, hanem a növekedés és a foglalkoztatás együtt, ami azt is jelenti, hogy nem egyes mutatók javítása a kormány célja, hanem a különféle poli-

tikák (nemzet-, gazdaság-, társadalom-, biztonság-, pénzügy- és a többi politika) egységének megteremtése. Ha úgy tetszik, ez is része az egységet célzó törekvéseknek.

Érthető, hogy a hatalom korábbi birtokosainak nem tetszik, hogy a dolgok most más irányba mozdulnak, mint az ő idejükben. Sokan nem értenek egyet a változásokkal, mások csak nem értik őket. Vannak, akik a kormányerők „túlhatalmától” eleve félnék: a pártállam egypólusú rendszerének máig élő emléke sokakban a demokratikus úton kialakított hatalomkoncentrációban is a fenyegetés érzetét kelti. Ezt a szorongást csak a sikeres kormányzás oldhatja – ami természetesen nem mutatkozik meg néhány hónap elteltével. Nem tudom, van-e ilyen közmondás, de hadd idézzem egykori kedves munkatársam mélyen filozofikus megfigyelését. Amikor főnökünk azzal zárta munkával való ellátásunkat, hogy mi majd úgyis gyorsan végzünk feladatainkkal, rendre ezt dünnyögte: „Gyorsan csak a baj van meg.” (Hogy a kormányzást illetően mennyire érvényes volt ez a mondás, azt Medgyessy és Gyurcsány első száz napja tökéletesen bizonyította.)

Erre emlékezve azt hiszem nem vitatható, hogy a második Orbán-kormány működésének irányáról, megítéléséről most még aligha mondható megalapozott vélemény, ahhoz még időre van szükség. A korábbiakból következően azonban egy pozitív állítást mégis megengedhetünk, vagyis van okunk reménykedni. A két előző ciklusban tapasztaltakkal szemben, amikor „gyorsan meglett a baj”, ez a kormány idáig nem rontotta el...

GÁSPÁR G. JÁNOS

GAZDASÁGI SZUVERENITÁS VOLT-E, VAN-E, LEHET-E?

A kormányváltás utáni hetek sok izgalmat kiváltó találós kérdés lett, hogy a kormány köt-e vagy sem hitelszerződést a Nemzetközi Valutaalappal (nem kötött), és lehívható-e a 2008 őszén kötött megállapodás alapján elérhető maradék összeg (nem, de valójában most nincs is arra szüksége az államnak). Hogy ez csak érdekes epizód marad-e, azt majd a későbbi hónapok mutatják meg. A szereplők mindenesetre nem epizodisták: a szuverén állam, az Európai Unió és a Nemzetközi Valutaalap.

A magyar nagyközönség – ez ismételten kiderült 2010 nyarán – meglehetősen tájékozatlan mindhárom szereplő tartalmi jellemzőit illetően. Nemcsak az utca emberének hiányos tudása, de a magyar vezető, véleményformáló réteg jelentős részének is. Gyakran észlelem például, hogy a *Világbank* diktátumát emlegeti magas besztású személy, holott valójában a *Valutaalappal* lenne gondja. És ez még csak kis ügy, mert e két szervezetnek valóban sok közös jegye van: mindkettő Washingtonban található, hazánk 1982 óta tag, mai szavazati részaránunk mindkét szervezetben fél százalék körüli (Németországé 6%, az Egyesült Államoké 17%), és mindkettőtől pénzt lehet kapni kölcsönbe. De különbségek is akadnak, mert a Világbank (World Bank) fejlesztési bank, hosszú lejáratú hiteleket nyújt államoknak, míg a Valutaalap (International Monetary Fund – IMF) egyfelől a nemzetközi pénzügyi élet szabályozója (sokak szerint: csendőre), másrészt megszorult államok végső pénzügyi mentsvára, hitelnyújtója. És itt kezdődnek az izgalmak: miután fedezet nélkül nyújt hitelt egy szuverén tagállamnak (elmúltak már az idők, hogy az uralkodó a hitel fejében elzalogosítson egynéhány várost vagy az adószedés jogát), rendszerint szigorú takarékosági programot kér számon a hitelért folyamodótól, hiszen csak így valószínű a kölcsönpénz visszatérülése. A kúra tehát fájdalmas, és a szokásos sikermutatókon mérve gyakran sikertelen, hiszen az ország lakossága szegényebb a valutaalapi kezelés után, mint előtte (de azt nehéz lenne megmondani, hogy milyen szegény lett volna, ha az állam ezt a végső hitelt sem kapja meg, és csődbe megy). Mindenesetre van indok az IMF utálatára, amiből azután a tanácsadással és projekthitelekkel foglalkozó Világbankra is kijut, gyakran ok nélkül.

És az EU? Arról is meglehetősen kusza kép él a magyar fejekben: „ők ott Brüsszelben”. Valószínűleg a bizottságra gondol az, aki a brüsszeli előírásokra panaszskodik, holott a *bizottság* maga csak egyike a három nagy intézménynek, a vezetésében egyébként egy magyar biztossal (jelenleg Andor László személyében). De ott van még a *Parlament*, amiben magyar képviselők is szavaznak, és főleg ott van a *tanács*, benne minden tagország miniszterelnökével, szakminiszterével. Amikor az „EU” diktál nekünk, akkor rendre olyan szabály vagy előírás alkalmazásáról van szó, amelynek megalkotásában részt vett hazánk mint tagállam, és azt megszavazta a miniszterünk. Egyszóval messze nem arc nélküli brüsszeli bürokratákat jelent az unió. Valós szerkezetének ismeretéig csak kevesen jutnak el; ezért is fűződhet túlzott remény és túlzott félelem az unió fogalmához.

Mondhatni: ezek azért a közember mindennapi érdeklődésétől földrajzilag és kulturálisan távol álló intézmények. Azonban – amint látni fogjuk – az állam mai mibenlétéről sincs sokaknak releváns ismerete. Így történhetett, hogy a média, a politikai élet több szereplője gazdasági szabadságharcnak, a szuverenitás visszaszerezésének élte meg és deklarálta azt a tényt, hogy 2010 júliusában eredmény nélkül ért véget a folyó hitelszerződés következő részletének lehívásához szükséges felülvizsgálati tárgyalás, továbbá nem kezdődtek meg tárgyalások a Valutaalap és a Magyar Köztársaság között egy új középtávú hitelszerződésről.

Érdemes röviden átfutni az eseményeket, és rendezni az összefüggéseket. A 2002-es rekord méretű államháztartási hiánnyal Medgyessy miniszterelnöksége alatt újraindult a magyar állam eladósodása, holott azt gondolhattuk volna, hogy a politikusok és egyéb társadalmi erőtenyezők tanultak a megelőző évtizedek adósságválságaiból. Nem ez történt, sőt akkortól különös versengés indult meg a politikai erők között abban, hogy ki tud az államra több feladatot ruházni, és ezzel több pénzügyi terhet rakni az államháztartásra. Mivel a magyar gazdaság – eltérően az összes többi új tagországtól – 2004 után nem volt képes erőteljes gazdasági növekedést felmutatni az EU-ból származó nem csekély pénzügyi támogatás és az igen kedvező külső konjunktúra ellenére, az állami költségek növelte a deficitet, és fokozódó eladósodáshoz vezetett. Akkor a magántőke még vígan finanszírozta a magyar

államot, igaz, jóval drágábban, mint a jobb kockázati besorolású országokat.

Az unió bizottsága észlelte túlzott deficitünk tényét, és már 2004 nyarán felszólított korrekcióra. A tagállami kormánytényezőkből álló tanács azonban a magyar normasértésekkel szemben türelmesebb volt; lefoglalták az uniós kulcsgazdaságok fejlődési zavarai, így csak 2006 őszétől írta elő a magyar kiigazítást, ami – csodák nincsenek – adóemelést és állami kiadáscsökkentést, azaz megszorításokat hozott. Ez végképp lecsökkentette az amúgy is megroppant legitimitációjú szocialista–szabaddemokra kormány támogatottságát, és onnantól kezdve minden népszavazást és választást elvesztett az úgynevezett baloldal. A magyar gazdaság pedig – ez sem okozhatott nagy meglepetést – az adóemelések és az állami kereslet mérséklődése hatására ütemet veszített; a megelőző évek közepes ütemű növekedését 2007 és 2008 során már stagnálás követte, és ezzel persze elmaradtunk dinamikus szomszédainktól. Pedig a nekilóduló lakossági hitelfelvételek növelték az összkeresletet, az uniós pénzekből is épült ez-az; e két tényező nélkül már régen recesszióban lett volna gazdaságunk.

Ebben a sérülékeny helyzetben ütött be a nemzetközi pénzügyi folyamatok hirtelen zavara 2008 őszén. Komoly adósságterhek nélküli államok is megszenvedték ezt, főként a külkereskedelem időleges visszaesése miatt, ám ahol az állam és a gazdaság együttes eladósodottsága nagy volt, ott hatalmas baj támadt. Mert amíg kedvező külső konjunktúra mellett a pénzügyi piacok szereplői – jó pénzért – hajlandók voltak újabb és újabb kölcsönökkel finanszírozni az adósságokat, 2008 szeptemberétől nagyon válogatóssá váltak: amerikai vagy svájci értékpapírokat, aranyat készséggel vesznek, magyart vagy később görögöt már nem.

Ismert történet ez, ami a mi esetünkben oda vezetett, hogy az államunk hiányát finanszírozó állampapírok iránti kereslet hirtelen elapadásával kiszámítható közelségbe került az államcsőd. Ennek lehetőségétől megrettenve a Gyurcsány-kormány az EU-hoz fordult pénzügyi segítségért. Azonban itt ütött vissza, hogy az EU alapvetően szuverén nemzetállamok integrációja, viszonylag kis közös költségvetéssel, amelyben nincs helye valamely tagállam masszív pénzekkel való kisegítésének. Ráadásul hazánk – eltérően Szlovéniától és Szlovákiától – nem teljesítvén a közös pénz átvéte-

léhez szükséges mutatókat, nem tagja az euróövezetnek. Mert míg azon az alapon, hogy egy ország megingása bajt hozhatna a többire, a görögök 2010 tavaszán kaphattak kölcsönt, garanciát, hazánk pozíciója viszont nem ez volt 2008 végén. Így állt elő az a helyzet, hogy az EU a magyar kormányt a bajba jutott (jellemzően harmadik világbeli) országok kimentésére szakosodott Valutaalaphoz irányította, és csak kisebbségi részt vállalt az IMF mögött.

De nemcsak a pénzalapok végessége miatt döntött így a bizottság és a tanács. A Valutaalapnak a kényszerből hozzá forduló kormányok megregulázásában nagy gyakorlata van, míg az EU-nak nincs, sőt amilyen megelőző-ellenőrző szabályrendszert nagy nehezen összehoztak, az sem működött eddig megfelelően. Az egész görög krízis nem ütött volna be 2010 tavaszán, ha az uniós tagállamok komolyan veszik saját előírásaikat, és valóban csak akkor fogadnak be egy jelöltet az eurózónába, ha az felkészülten áll, és utána is betartatják a *Stabilitási és Növekedési Egyezmény* (SNE) szabályait a tagokkal. A görögök azonban hosszú időn át büntetlenül negligáltak minden szabályt. Majd már a pénzügyi válság időszakában, a legrosszabbkor, a hatóságok adattrükközéseinek felszínre jutásakor tovább romlott Görögország fizetőképességének külső megítélése, noha alapos elemzői szemmel nézve már az addig ismert adatok is rémisztőek voltak.

Akkor viszont 2010-ig miért nem fordult el a kereslet a pénzügyi piacokon a görög állampapíroktól? Pontosan azért, ami miatt a magyar, a lett, a román hiányt is finanszírozták jó ideig: a befektetők az illető tagország mögé odaképzelték az EU által nyújtott pénzügyi védelmet. Hivatalosan ugyan ilyesmi nem szerepel az uniós joganyagban, de még a dörzsölt investorok is azt hitték, hogy *de facto* létezik a gyengébb fizetőképességű tagállamok felett valamilyen uniós ernyő. Majd amikor hirtelen kiderült a valóság, a pénztulajdonosok az üzlet klasszikus szabályai szerint azonnal elfordultak a gyanús ügyfelektől. Eljött a nemzetközi pénzügyi intézmények időszaka: Magyarország, Lettország, Románia egymást követve fordult az IMF-hez.

Az EU éppen azért nem volt képes ténylegesen segítségünkre sietni, mert az EU minden ellentétes dicsekvés vagy éppenséggel félelem ellenére *de facto szuverén* államokból álló klub, márpedig önhibájukból bajba jutó kormányokat bárki csakis kemény szankciók kiszabása mellett lenne hajlandó anyagilag kisegíteni. Puha

feltételek esetén túl nagy lenne a csábítás a laza gazdálkodásra, a számla meg rámaradna az unió fegyelmezettebb országaira; no de ilyenbe az utóbbiak nem mennek bele.

Uniós szankciók eddig nem nagyon éltek: az unió bizottsága („kormány”) csak a tagállamok többségi támogatása esetén tudna nyomást kifejteni, büntetést alkalmazni renitens tagállamokkal szemben. Az EU-nak ez a mai szerkezete jó a briteknek, az egyéb euroszeptikusoknak, a csorbítatlan nemzeti örendelkezés híveinek. De nem jó akkor, ha baj van. És valójában nem is adekvát azzal a gazdasági és szociális valósággal, amit a vámhatárok eltűnése és a gazdasági-pénzügyi-szellemi nyitottság ténye formál. Ezért mondhatta a német kancellár asszony 2008-ban a magyar, 2010-ben a görög miniszterelnöknek, hogy forduljanak inkább az IMF-hez: ott van pénz. És ott persze úgy diktálnak a felelőtlenül gazdálkodó kormánynak, ahogy az EU nem diktálhat.

Ha ez így van: vajon odavész-e a szuverenitás azzal, hogy egy kormány minden más forrás kiszáradása miatt valutaalapi kölcsönt kér? Érvelhetünk úgy, hogy a jogi értelemben vett nemzeti szuverenitás egy cseppet sem csorbul, hiszen a demokratikusan megválasztott kormány szabad akaratból fordul oda hitelért, maga írja (na, ez nem egészen így van) a szándéklevelet, amelyben felsorolja azokat a megszorító intézkedéseket, amelyre elszánta magát a hitel fejében. Elvégre itt sem vadidegenek közötti ügyletről van szó, hanem az IMF egyik tulajdonosa fordul a tulajdonostársak gyűléséhez megszorult helyzetében. Igen, a *szorult helyzet* a kulcsa az ügy megértésének: formailag szabad, szuverén a döntés, de a hitel fejében a kormánynak olyan lépéseket kell megtennie, amelyekre rendezett viszonyok között nem is gondolna. A pénzügyi, gazdasági élet kontextusában ezért nem is annyira a szuverenitás fogalmát használjuk, mint inkább a kormány gazdasági *mozgásteréről* szólunk.

Maga a pénzügyi szuverenitás leginkább akkor kerül elő, amikor a pénzkibocsátás jogi és intézményi ügyeiről esik szó – ez valóban kötődik a szuverenitás régről ránk maradt jogfelfogásához. Amint azonban Németország, Ausztria és az eurózóna többi országának esete mutatja, a szuverenitás ezen szeletéről is le lehet mondani nemzetközi megállapodások keretében a kölcsönös előnyökre tekintettel: már tizenhat európai ország használ közös

valutát, amelyet a nemzetállamtól elég távolra helyezett Európai Központi Bank bocsát ki és szabályoz. További fontos vonatkozásokban is gyökeresen átalakult a szuverén állam gazdasági, pénzügyi és szociális tartalma a megelőző kétszáz év államfelfogásához képest. Korábban a szuverenitáshoz mindenképpen hozzátartozott az állam *adóztatási és költségvetési* szabadsága, a hazai bankok, biztosítók feletti *ellenőrzés és szabályozás* terén kifejtett tevékenysége. A globális tőkemozgás és a nemzetközi kölcsönös gazdasági függés korára viszont az addigi állammodell részben már kiürült. A bankfelügyelet intézménye például még minden európai tagországban külön-külön megtalálható, de könnyű belátni, hogy szoros integrációban élő országok esetében ez a körülmény inkább problémák forrása, mint megőrzendő vívmány. Különösen nagyot változott mára az államok *költségvetési* szuverenitásának ügye az európai integráción belül.

A modern államok fiskális tevékenysége sokkal kiterjedtebb, mint volt a 19. század második felétől az 1914-ig terjedő „első globalizáció” időszakában. Ebből egyfelől az következik, hogy a mai államok gazdasági erejét a globális pénzügyi szereplők hatalmas anyagi erejének ismeretében sem lehet egyszerű formalitásnak tekinteni – amire pedig mind a globalizáció buzgó hívei, mind a megveszekedett antiglobalisták annyira hajlamosak. Igenis számítanak az államok, amit tesznek és amit tehetnének, és amilyen hatékonysággal végzik teendőiket. Másfelől persze az is igaz, hogy az integrációs folyamatok mélyen behatoltak az állam hagyományos autoritásainak a belső köreibe; adót ugyan az EU nem szed a tagállamokban, de részletesen beleszól az adómértékekbe, az adózás folyamatába. A Stabilitási és Növekedési Egyezmény pedig azt is szabályozza az unión belül, hogy mekkora hiánya és milyen mértékű adósságállománya lehet(ne) egy tagállamnak.

Igaz, ezek a hivatalos uniói szabályok a magyar kormányokat 2004 májusa és 2006 nyara között nem gátolták meg a súlyosan felelőtlen fiskális politika követésében – ami nagy mulasztása volt az EU-nak (már természetesen az első helyen felelős magyar kormányzat után). Fura diszkrépancia lépett fel a válság 2008 őszi kitörése után: az EU számos tagállama nagymértékben túllépte az SNE – szokásos gazdasági helyzetre kialakított – határértékeit az államháztartás éves hiányát és az államadósság GDP-hez mért nagyságát illetően. Ezt most a magyar politikusok gyakran fel is

panaszolják, ám más országok mostani normasértő esetei aligha segítenek rajtunk. Ugyanis a magyar költségvetési politika mozgásterére 2010-ben azért kicsi, mert hazánk fiskális téren egyedülálló helyzetben van: amióta tagok vagyunk az EU-ban, a magyar állam mindig és jelentősen megsértette az uniós szabályokat. Az uniós többség a válság előtt nem állt rosszul, viszont a recesszió idején hol tudatosan, hol szükségből hagyta megugrani a költségvetési hiányt, ahogy azt egyébként a közgazdasági iskolák nagy része kifejezetten javasolja is. Csak éppen nálunk nem tehette meg ugyanezt a kormány a válság alatt: mert a valutaalap és az EU közös hitelének a viszonylagosan feszes államháztartás volt a fő feltétele, és ami még fontosabb: egy ennyire eladósodott ország folyamatosan lejáró és így megújítandó hitelei iránt nem nagy a kereslet: egyszerűen nem lehetne már az újabb hiányokat könnyen megfinanszíroztatni a pénztulajdonosokkal.

Nos, mindezt azért kellett felidézni, hogy az új magyar kormány nyári mozgásait, annak kommentárjait némi távlatból nézhessük, azzal a visszafogottsággal, amely a nagy ügyeknek kijár. Mert az valóban fontos kérdés, hogy egy demokratikusan megválasztott kormány képes-e megvalósítani azt a programot, nagyjából és egészében, amellyel megválasztották. Orbán Viktor és gazdasági szóvivői még ellenzéki helyzetükben kevés konkrétumot árultak el programjuk gazdasági vonatkozásairól, de mindig elkerülték a megszorítások kifejezést, és inkább az adócsökkentések és egyéb gazdaságösztönzők által felgyorsuló gazdasági növekedést nevezték meg a pénzügyi stabilizálás forrásául.

Kockázatos, bár lehetséges stratégia az adócsökkentéssel, azaz az állami bevételek egy részéről való lemondással elérni a későbbi állami bevételnövekedést a nagyobb gazdasági aktivitás közbeiktatásával, de mindenképpen bizonyos idő kell a terv kifutásához. Azonban a görög pénzügyi zavarokkal és általában is az Európaszerte felgyűlő adósságokkal a hátuk mögött az EU meghatározó tagállamai (a németek főképpen) nem nézhették jó szemmel az új magyar kormány mozgástérlázító manővereit. Ebben a sajátos helyzetben tehát a két tárgyalófél közül nem az IMF szokásos deficitmérséklő irányvonala volt az, ami legázolta az új kormány élénkítési tervét, hanem inkább az EU intézményeinek és erős országainak az akarata.

Amit pedig az IMF akart 2010 nyarán az éppen csak hivatalba kerülő tagállami kormánytól, az a középtávra is fenntartható pénzügyi megoldások listája lett volna: mit szándékozik tenni a magyar állam az oktatás és az egészségügy, a veszteséges állami vállalatok dolgában. Erre a jogos kérdésre nem elégséges válasz a bankokra és biztosítókra kivetett pótagó. Nem maga az adó nem a probléma: a pénzügyi szektor stabilitásának növelése szándékkal a német szövetségi kormány is döntött a pénzintézetek külön megadóztatásáról. Ám nálunk a pénz nem valami bankmentő alapba megy, hanem a költségvetés lyukait tömi be, és mértéke is jóval nagyobb, mint a konszolidált országokban. Ekkora elvonást be lehet szedni egyszer, kétszer, de nem következmények nélkül. Azon tehát nagyon nem lehet csodálkozni, hogy a bankadó mint általános megoldás az államháztartás masszív hiányára, nem tett szert a külső hitelezőnek. Hívhatja a miniszterelnök az IMF-et a bankok szakszervezetisének, attól még igaz marad, hogy ekkora nagy államot, mint a magyar, csak rendszeresen befolyó sok adóval lehet fenntartani. Főleg ha az első intézkedési csomagban újabb nyereségadó-csökkentésről döntött az Orbán-kormány, a gazdaság élénkítése jegyében.

Ebből a logikai körből csak a nagyra duzzadt állam visszaszorításával lehet kitörni. Nem könnyű ügy, amint éppen a sikeres példák mutatják: a *szlovák* vagy az *észti* eset. Az utóbbinál egy szinte semmiből teremtett új állam a gazdasági szabadelvűség szellemében a kezdettől fogva kicsi államháztartást működtetett, és felfogása a gyors növekedés éveiben is megmaradt. A balti országoknak vannak nagy gondjaik, de azok sokkal inkább a jó konjunktúra idején túlpörgetett magángazdaság miatt fejlődtek ki, és nem úgy, mint nálunk, az állam folyamatos deficitje következtében. A szlovákoknál pedig a felismert nemzeti érdeket keményen érvényesítő jobbközép kormány végezte el az állam modernizálásának és karcsúsításának munkáját, aminek meg is lett az eredménye a szlovák uniós tagság elnyerésével, majd az eurózónába való belépéssel.

Nálunk ez vagy valami hasonló fordulat még várta magát. Pedig csak akkor lehet tartósan kiszabadulni a magánhitelezőktől vagy a nemzetközi szervezetektől való tartós anyagi függésből. Ha nem akar vagy nem tud a hivatalos hitelezőkkel megállapodni a kormány, az nem a gazdasági szabadságharc sikeres megvívásának esete. Csupán annak implicit eldöntése, hogy a hitelek további

finanszírozását inkább az üzleti szereplőktől várja, és következésképpen kívánalmainak megfelelő gazdaságpolitikát fog folytatni.

Az államháztartás karcsúsítása – bárhogy kerülgetik az elköpött vagy elszíneződött szavakat – megszorításokat és reformokat igényel, márpedig a most kormányzó párt ennek a két fogalomnak az elutasítására építette fel kommunikációját. Akinek az állami állását felszámolják vagy az eddigi állami megrendelését megszüntetik, az bizony megszorításként éli meg a fejleményeket. És ha az állam által nyújtott szolgáltatást magánkezdeményezés, egyéni hozzájáruláson nyugvó piaci megoldás váltja fel, az bizony reform, sőt – amint majd a jobb- és baloldali piacellenesek hamar felfedezik – privatizáció. Nehéz elgondolni 2010 őszén, hogy mikor szánja rá magát a kormány a kor által feladott lecke, az európai fejlődés menetében felmerülő feladatok elvégzésére.

A kormányciklus elején még elég az elődök által elrontott konstrukciók megjavítása, a nyilvánvaló hibák látványos helyreütése, a szükséges korrekció. De majd jönnek sorban az új feladatok (meg előkerülnek a rég megoldatlanok), amelyek elől nem lehet kitérni. Ha viszont újabb állami pénzek bevetésével kísérletezne a kormány, az könnyen a külső pénzügyi függés tartósításához, a de facto függés fennmaradásához vezetne. Ebből pedig már eleünk van.

BOD PÉTER ÁKOS

HOZZÁSZÓLÁS

„SZÉCHENYI-TERV: KAMU VAGY KOMOLY?”

Válasz Csillag István és Mihályi Péter cikkére

Csillag István és Mihályi Péter ez év szeptember 8-án megjelentett egy írást a *Népszabadság Online*-on (http://nol.hu/velemeny/20100908-szechenyi-terv_kamu_vagy_komoly). Bár a cikk a Fidesz-kormány leendő Széchenyi-tervének apropóján íródott, mindazt, amit a szerzők a Széchenyi-tervről, a Fideszről, továbbá annak vezetőjéről leírtak, a jelen írásomban nem tárgyalom.

Nem tárgyalom, mert jelen írásom célja más. A látszólag gazdagon dokumentált cikk ugyanis – aktuálpolitikai szándékától függetlenül – számos olyan állítást tartalmaz a kis- és középvállalkozásokkal kapcsolatban, amely okvetlenül helyesbítésre szorul. A neves szerzők művében ugyanis – több, valóban elgondolkodtató megállapítás mellett – meglátásom szerint alapvető ténybeli, köztük számszerű tévedések, elégtelen megokolással hozott sommás ítéletek találhatók.

Az utóbbira jó példa az írás első mondatában feltett kérdés: „Ment-e előre a rendszerváltás óta a magyar gazdaság a kis- és középvállalatok által?” A szerzők rögtön meg is válaszolják: „Alig.” Pedig kutatói ösztönük bizonyára, még idejében megsúgta: ennyire pongyola kérdésre csak semmitmondó válasz adható. A kérdésfeltevés „pongyolása” egyrészt pontatlanságot, túl általánost, meghatározatlanságot jelent, másrészt módszertani bukfencet rejt: hogyan lehet egy jelenségnek az egészre gyakorolt hatását vizsgálni, miközben a vizsgálni kívánt jelenség jószerével maga az egész? Magyarán, milyen alapon vonják ki a magyar versenyszférában foglalkoztatottak elmúlt húszéves teljesítményéből a munkavállalók túlnyomó többségének (a KKV-szektor dolgozóinak) teljesítményét? Statisztikailag ugyanis ma egymillió-hétszázezer

vállalkozásról van szó, amelyben ma hozzávetőlegesen hárommillió ember dolgozik. Ez a hárommillió ember – a családjával együtt – a rendszerváltozás után semmi mást nem tehetett, semmilyen más kereső foglalkozást nem űzhetett, mint hogy vállalkozott: a szocialista ipar és a kollektív mezőgazdaság összeomlását követően elkényszerült taxisofőrnek, biztonsági őrnek, őstermelőnek. A kis- és középvállalatok megsemmisítő többsége tehát olyan kényszervállalkozás, amely a teljes ellehetetlenüléstől mentette meg „vállalkozóját”. A hazai kisvállalkozói szektor léte így hát nem gazdaságpolitikai alternatívák közötti bölcs, a hatékonyságot elsődleges szempontként mérlegelő kormányzati döntéseken múlt és múlik, hanem az egyetlen létfenntartási módot jelenti a mai magyar társadalom többsége számára. Ezért a fenti kérdés egyszerűen nonszensz. Biztosat csak akkor mondhatunk, ha a feleletet a szocializmus viszonyaihoz képest adjuk meg. A szocializmus ugyanis katonai, gazdasági és politikai okokból megbukott, így az attól való eltávolodás mindenképpen előrelépésnek tekinthető: a versenyképtelen szocialista gazdaság felszámolása után, sokak számára, a túlélés *egyedüli útját* jelentő kisvállalkozói szektor ezért igenis, előrelépésnek számított. Ma tehát, itthon, a KKV-szektor hasznosságát mérlegelni olyasmi, mintha azon mélnánk, vajon elég hatékony-e, hogy a Föld tengelyének a dőlésszöge bolygónk pályájának tengelyéhez képest 23,4 fok, vagy hogy a magzat kihordására vajon az anyaméh-e a legpraktikusabb környezet...

A továbbiakban szerzőink nagyon tanulságos számokat közölnek a kis- és középvállalkozások, sőt a teljes magyar vállalati rendszer méretek szerinti megoszlásáról, majd kijelentik: „Az ún. konjunktúratesztek tanúsítják, hogy az egyes számú probléma a piaci kereslet hiánya, azt követi az üzleti környezet nehézkessége (a bürokrácia) és az adózási szabályok áttekinthetlensége.” Nos, lehet, hogy egy lángossütő legfőbb problémája a bürokrácia. Ám, mint a Corvinus Egyetemen éveken át kisvállalkozást oktató volt szeminariumvezető, sok, nagyobb KKV-ról szóló vállalatközi esettanulmány elolvasása után, bizton állítom: a jól működő KKV-k legnagyobb problémája ma a multik versenye. Nem a piaci kereslet hiánya, nem a bürokrácia és – egyetértünk – nem is a támogatások hiánya, hanem a külföldi tulajdonú óriásokkal folytatott egyenlőtlen verseny és a nekik való kiszolgáltatottság.

Mekkora a KKV-k jelentősége a magyar gazdaságban? Erre nézve egy 2005 szeptemberében, Pongorné dr. Csákvári Marianna, a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium helyettes államtitkára által közzétett statisztikát idézek. Eszerint 2003-ban a kis- és középvállalatokban dolgozott a foglalkoztatottak 57%-a (az őstermelők 2008-as vállalkozóvá minősítésével ez az arány azóta nagyot nőtt). A kisvállalkozói szektor állította elő a hozzáadott érték 40%-át és az export 19%-át. A fenti arányok – ugyancsak a helyettes államtitkár-asszony adatai szerint – nagyjából megfeleltek az európai átlagnak. Ezek után csodálkozom, hogyan írhatta Csillag István, aki alig egy évvel korábban, ugyanabban a minisztériumban miniszter volt, az alábbiakat: „a teljes kkv-szektor részesedése az ország exportjából mindössze 3,3% – az uniós átlag fele...” Ez a kiáltó ellentmondás nem származhat a KKV definíciójának a 2004. XXXIV. törvény szerinti módosulásából, hiszen ez a ma is hatályos törvény jelentősen lazított a KKV-k korábbi meghatározásán, így bővítette a kis- vagy középvállalkozásnak tekinthető vállalatok körét. A szerzők által közölt 3,3% azért is kevésbé érthető, mert az ITD idén márciusban befejeződött felmérése szerint is lényegében ennyi (18%) a KKV-szektor részesedése a hazai exportból.

A KKV-szektor „pazarló” természetéről írtak igen hatásosak, ám a példák leginkább arról árulkodnak, hogy a szerzők piacszemlélete kicsit merev és elméletizű. Való igaz, hogy a Tescóban az árufeltöltő, vagy a McDonalds ételkiadója – két pihenőidő között – megállás nélkül dolgozik, míg (a rosszul menő) „kisboltban, kisvendéglőben munka nélkül ücsörög a tulajdonos, a pincér”. Csakhogy itt a hangsúly a „rosszul menő” határozói szerkezetben van – és persze azon, hogy az ücsörgő pincér, a bóbiskoló kiszűzeti eladó nyilván rosszul keres, így hamarosan más, jobban jövedelmező munka után néz. Úgy is fogalmazhatnék, hogy a jól működő piacgazdaságban az ücsörgés nem egy adott szektor jellemzője, hanem a gazdaságban bárhol fellépő, ám átmeneti jelenség. Emellett nyilván igaz, hogy a KKV-szektor egészének új értéktermelő képessége rosszabb, mint a csúcsra optimalizált nagyvállalatoké – bár a szerzők által közölt összehasonlítás sántít, hiszen ez utóbbiak adatait nem a kis- és középvállalatokéval, hanem kifejezetten a mikrovállalkozások adataival vetik össze. Ennek nem pusztán az összehasonlítás korrektsége szempontjából van jelentősége, hanem azért is, mert a támogatáspolitikai és a bankok hitelezési tevékeny-

sege – érthető módon – nem elsősorban a mikroállalkozásokat, hanem a kis- és középvállalatokat, tehát a több éve működő, tíz főnél több alkalmazottat foglalkoztató, stabilitást és fejlődőképességet felmutató vállalkozásokat célozza meg.

Apropó, stabilitás és fejlődőképesség. Fontos tudni, hogy amennyiben az első kritérium, tehát a stabilitás fennáll, a második, tehát a fejlődőképesség a vállalkozások legkívánatosabb ismérve a befektetők számára. Eladni csak kifejezetten fejlődőképes kisvállalkozást lehet. Irreális álmot tehát, amit szerzőink jó szándékú voluntarizmussal írnak: „Az lenne kívánatos, hogy a kisvállalkozások gyors ütemű növekedésre képtelen többségét mihamarabb felvásárolják... a sikeresek viszont, a tőkepiacról tőkét is bevonva, gyorsan megkétszerezve, majd megtízszerezve önnön méretüket, mielőbb tőzsdén jegyzet... nagyvállalattá váljanak.” Nos, ennek pont a fordítottja igaz, felvásárolni ugyanis éppen a sikeres vállalkozásokat szokták. A kevésbé sikeresek pedig stagnálnak vagy lassanként, esetleg gyorsan tönkremennek. Közgazdász és vállalkozói körökben köztudott, hogy a sikeres KKV-k magántulajdonú kockázatitőke-alapokra bízott feltőkésítésére alkotta meg az Európai Unió a JEREMIE-programot. A JEREMIE-program részletei, kritériumrendszere és az általa megmozgatott több tízmilliárd forintos EU-s forrás alaposan felkavarta a befektetői állóvizet és viszonylag közismertté tette a befektetői tőke belépésének feltételrendszerét. (Más kérdés, és az előző kormány felelőssége, hogy a JEREMIE indítása hozzávetőlegesen másfél évet késelt, így az első érvényes pályázat csak 2009 kora őszen dőlt el. Miután azonban az alapkezelők már az indulást megelőzően másfél-két éven át tudtak az alap beindulásának tervéről, 2008-ban és 2009 első felében a kivárás uralkodott el a kockázatitőke-piacon. Ez idő alatt levél nem rezdült, senki nem fektetett be, ami tekintélyes károkat okozott a KKV-szektornak, különösen, mert ez volt a gazdasági válság időszaka, amikor a kockázatitőke-kihelyezések vonzó alternatívát jelenthettek volna az éppen veszteséges nagyvállalati és tőzsdéi tőkebefektetésekkel szemben.

A cikk szerzői úgy említik a tőzsdét, mint kívánatos végcél a gyorsan nagyvállalattokká fejlődő hazai kisvállalkozások számára. Nos, ez így pontatlan. A gyorsan fejlődő vállalkozások szárba szökkenéséhez amúgy nélkülözhetetlen kockázati tőkék kilépési, haszonrealizálási alkalma ma már nem a tőzsde. A tőzsde, azóta is

utoljára, valamikori szeretett munkahelyem, a Graphisoft tőzsdére jutásának időszakában, tehát 1998 körül volt a kockázati tőkések hozamrealizálásának és az alapító tulajdonosok meggazdagodásának fóruma. Az információs technológiai buborék 2000 eleji kipukkadása olyan sok kis, reményteljesen a tőzsdékre vitt céget söpört el, hogy abba még egy tőzsde is belebukott: a frankfurti Neuer Markt, amelyet végül, amikor elveszítette kapitalizációjának több mint 95%-át, egyszerűen bezártak. Azóta, mint a tűztől, úgy félnek a tőzsdék a gyorsan fejlődő kis cégektől és viszont. A kockázati tőke hozamrealizálásának ma más módozatai vannak „divatban” – például a konkurens általi kivásárlás vagy az iparág egyik uralgó multinacionális cége általi felvásárlás.

A cikket olvasva felmerül: miért érdemes állami és EU-s forrásból támogatni egy gyorsan fejlődő kisvállalatot, ha az a sorsa, hogy felvásárolja a magántőke, különösen ha az a magántőke külföldi? Nos, a felvásárlást fogjuk fel úgy, hogy exportáljuk a vállalatot – ráadásul úgy, hogy itt marad, továbbra is itt foglalkoztat, és itt fizet adót... Amúgy, ha egy vállalat a budapesti tőzsdére megy, akkor is ez történik: részvényeit magánbefektetők és alapok vásárolják, amelyek nagy része külföldi.

Alátámasztja-e az európai mainstream közgazdasági gondolkodás Csillag és Mihályi urak lesújtó véleményét a KKV-szektorról? Adassék erre válasz olyan forrásból, amely a szerzők és az olvasók számára egyaránt könnyen elfogadható. Reméljük, az alábbi idézet segít eloszlatni a szerzők – akik közül Csillag István a 2003 és 2010 közötti időszak KKV-stratégiájának meghatározó személyisége volt – új keletű szkepszisét a kisvállalkozói szektor iránt. Az alábbiakat Günter Verheugen, az Európai Bizottság tagja, az ipar- és vállalkozáspolitikai felelőseként mondta: „A mikro-, a kis- és a középméretű vállalkozások jelentik az európai gazdaság motorját. A munkahelyteremtés lényeges forrását képezik, vállalkozó szellemet és innovációt teremtenek az EU-ban, és így döntő fontosságúak a versenyképesség erősítése és a foglalkoztatás szempontjából.”

PÁKOZDI IMRE

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XIX., Nos. 9–10., October 2010, Budapest.

Editor-in Chief: Gyula Kodolányi

Publisher: György Granasztói.

Published by Magyar Szemle Foundation.

GYULA KODOLÁNYI, *A Secret Statesman*. Editor's Note on Domokos Szent-Iványi (1908–1980), a major figure of mid-century Hungarian democracy, who never got his real chance in politics after the Communist takeover in 1948.

GYÖRGY GRANASZTÓI, historian, Chairman of Magyar Szemle Foundation, Budapest. *What Has Happened Here?* The essay attempts to explain the April landslide victory of the Hungarian centre right in terms of political philosophy. It argues that the medium of the political, the civil texture of politics, which is the true medium of democracy, has taken the field of action from the bitter hostilities of party politics.

GERGELY EGEDY, political historian and philosopher, Corvinus University, Budapest. *Conservatism of the Public Citizen? Notes á propos David Cameron*. The essay examines the ideological revolution that has taken place in the Conservative Party since the days of Margaret Thatcher. It focuses on the main ideas of the three theorists who stand closest to the political philosophy of British Prime Minister David Cameron: David Willetts, Oliver Letwin and Ian Duncan Smith.

GÁSPÁR GRÓH, literary historian, Editor of Magyar Szemle, Budapest. *In Memoriam Domokos Szent-Iványi*. The autobiographical passages of the essay convey glimpses of the aborted statesman through the eyes of the child and the teenager. Then we are offered a complex idea of the career and achievements of the diplomat of the Thirties, and the anti-Nazi and anti-Communist conspirator of the Forties, who ends his life in Germany in 1980, after writing an voluminous unpublished memoir in English.

SÁNDOR M. KISS, Director, Institute of History, Pázmány Péter Catholic University, Piliscsaba. *History Closed Up in Itself. On György Haas' Biography of Ferenc Nagy*. The historian's meditation on the wealth of myths, communal and private, about the post-war period of Hungarian history, and the scarcity of objective evaluations and a balanced view of the large picture. The pretence is the new biography of an impeccable man and responsible politician – Prime Minister Ferenc Nagy (1946-47), who emigrated to the US as the unstoppable Soviet strategy toward one-party system advanced.

HAJNALKA BABIRÁK, literary historian and political analyst, Budapest. *Russia's Wars Against Georgia. Part II*. Echoing its policies in the early 20th century, Russia has repeatedly signaled to Caucasian Georgia the intention to be the major player in its fate. Forms of this strategy included a manipulation of Georgia's domestic politics and ethnic relations, economic coercion, and war, as was last seen in the summer of 2008.

JENŐ SZMODIS, legal historian and lawyer, Budapest. *On the Inherent Connection of Law and Religion*. The argument sums up analyses of the religious foundations of each major legal system – an area which Scandinavian scholars of the early 20th century explored most thoroughly. The Communist legal system was based on subjective tenets of a faith, and our present day Atlantic legal systems, from their Etruscan origins on, right down to ideas of political correctness, also stem from historically developed value judgments that other cultures on the globe may easily challenge.

ISTVÁN OROSZ, graphic artist and poet, Budapest. *Messages. Variations on the Sonnets of William Shakespeare*. In an opening address at the exhibition of verse collages inspired by passages in English from Shakespeare's sonnets, the work of Erzsébet Katona Szabó and Gyula Kodolányi, the author opens up other avenues of interpretation – pointing out, notably, the perspective of anamorphic pictures as the informing idea behind the entire imagery of Sonnet 24.

GYÖRGY SÜMEGI, art historian, Budapest. *Elements to the Gallery of 1956*. The October 1956 Hungarian Revolution has been a great inspiration for the visual arts, at its moment and ever since. A Gallery should be devoted to at least a selection of the best – the present issue of *Magyar Szemle* publishes high quality work on the theme by painters and graphic artists such as Lajos Szalay,

Endre Bálint, László Bényi and others, including an Argentinian contemporary of the Revolution.

1% *METAPHYSICS*. György Szabados has selected a passage of poetry from Khalil Gibran.

Books and Events

GÁSPÁR GRÓH. *Tears into Water*. The selected correspondence of the extraordinary draughtsman Lajos Szalay (1909–1995) who lived in Argentina and the United States during the years of Communism, shows the anxieties and difficulties of an artist bent on following his singular vision, unperturbed by the contemporary art scene, as expressed in his *Genesis*, and *Hungarian Drama*, the series on the 1956 Revolution. („Egyetlen dimenziók a jelen”. Edited by György Sümegei. L’Harmattan, Miskolc, 2009.)

BÁLINT TÖRÖK. *A Past Buried in Fear*. A recent book discusses events shortly after World War II at the village of Gyömrő near Budapest, where prominent citizens were bestially murdered in a series of mysterious disappearances – in fact a political intimidation campaign by local Communists, which was and has been smothered in fear and complicity ever since. (Mária Palasik, *Félelembe zárt múlt. Politikai gyilkosságok Gyömrőn és környékén 1945-ben. Bp., Napvilág Kiadó. 2010.*)

ZOLTÁN FÁY. *Destroying Schools, Building Schools*. The new Orbán government has paid a sum of 1 billion forints to the major Hungarian Churches, as first installment of the budget money unlawfully withheld from them during the last years of the left-liberal government. The money will be used by schools maintained by the Churches.

KLÁRA TÓTH. „*We are watched by our children*”. Our film columnist went through the entire pale of children’s movies that the summer season offered in cinemas and on TV screens. The result is disappointing: dumb Hollywood productions by the dozen and a few even dumber Hungarian imitations. Only the repetition of the masterpieces of once famous Hungarian animation cinema has offered high quality entertainment tuned to the psychological needs of children.

MIHÁLY KUBINSZKY. *The Double Anniversary of Adolf Loos.* A brief assessment of the career of the architect who founded modern functionalist architecture, and the school of the Bauhaus.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *Only Trouble Comes Fast.* Our columnist on domestic affairs offers a good outline of the faults of governance and lack of direction that lead to the catastrophic defeat of the Left-Liberals in last April after eight years in power.

PÉTER Á. BOD. *Economic Sovereignty: Is There Such a Thing?* In the wake of the new Orbán Government's rejection of a new loan contract with the IMF for the year 2011, the major international institutions are being taken into account in this article, such as the EU, the IMF, and the rest, who define the space in which a small country can achieve a relative economic sovereignty.

IMRE PÁKOZDI. *In Defense of Small and Medium Size Enterprises. An Answer to István Csillag and Péter Mihályi.* Certain economic policy assertions of the recent left-liberal government, such as the efficiency of multi-nationals as opposed to home-grown medium and small businesses, or the uselessness of villages, are challenged by the author, a specialist of the field, and a former manager of an information technology firm.

The present issue of Magyar Szemle is illustrated with art work inspired by the Hungarian Revolution of October 1956. On the front cover: A drawing by Lajos Szalay.

Távlatok

A jezsuita őszi számának új írásai kizárólag
az interneten olvashatók: www.tavlatok.hu

A tartalomból:

- John Henry Newman vándorútja (Nemeshegyi P. SJ)
- H. de Lubac életműve (Szabó F. SJ)
- Caravaggio 2010 (P. C. Kronenberg SJ)
- Vitatott Mária-jelenések – Medjugorje (Vatikáni Rádió)
- Globális, szociális piacgazdaság? (Csaba László)
- Könyvismertetések (W. Kasperről, mai teológusokról)

E SZÁMUNK SZERZŐI

BABIRÁK HAJNALKA (1958, Oroszlány) irodalomtörténész, a Kaukázus, azon belül Georgia kutatásával foglalkozik, a térség politikai, gazdasági, kulturális, etnikai stb. kérdéseivel. Az MTA köztestületi tagja. Külügyi és oktatási területen minisztériumi köztisztviselőként dolgozott (1992–2005) Az irodalomtudományok kandidátusa, 1992. M.: *Magyar–georgiai irodalmi kapcsolatok* (monográfia, 1997).

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszer-váltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006).

EGEDY GERGELY (1953, Budapest) a politikatudomány kandidátusa, a BKAE Államigazgatási Kar főiskolai tanára, az ELTE BTK docense. F. m.: *Nagy-Britannia története a XX. században* (1999), *Ausztrália története* (2000), *Konzervativizmus az ezredfordulón* (2001), *Brit konzervatív gondolkodás és politika* (2005).

FÁY ZOLTÁN (1966, Baja) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRANASZTÓI GYÖRGY (1938, Budapest) történész, egyetemi tanár, az ELTE BTK Magyar–francia társadalomtudományi műhely és doktoriskola vezetője, a Teleki László Intézet volt főigazgatója. Charles Simonyi-ösztöndíjas. Szakterülete a társadalomtörténet. Várostörténeti és népesedéstörténeti tanulmányok mellett esszéket is közread a demokratikus átmenet témájában. Habilitált, az MTA doktora. 1990–1994 között az Antall-kormány nagykövete volt a

NATO és az Európai Unió mellett, valamint a Belga Királyságban. (2007). F. m.: *Mi történik itt?* (Esszék, 2003).

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Válogatás és szerkesztés, 2004), Cs. *Szabó László. A kis népek hivatása.* (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ.Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006).

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest) költő, műfordító, irodalomtörténész. 1971–1990: az ELTE tanára. 1972-1973-ban ACLS-, 1984–1985-ben Fulbright-ösztöndíjjal az USA-ban kutat és tanít. 1987–1990-ben részt vesz a rendszerváltoztató ellenzéki mozgalmakban. 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. 1992 óta a *Magyar Szemle* főszerkesztője. 2004 óta az Emory Egyetem (Atlanta, USA) tanára. Főbb elismerések: József Attila-díj (2002), Prima Díj (a *Magyar Szemlével*, 2003), a Köztársasági Elnök Érdemérme (2005). Főbb művei: *Ökológiai kapcsolatok* (Szerk. 1984), *A létezés hálói* (Amerikai költők, ford., 1990), *Kentaurszárnyak* (Esszék, interjúk, 1999), *Táncban a sötéttel* (Összegyűjtött versek 2002), *Amerika ideje* (Esszék, 2003), *A hullám taraja* (Esszék, interjúk, 2006), *A fény rétegei* (Esszék, 2010).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron). Építézmérnök, az MTA doktora. Munkahelyei: Állami építőipar (1950–1957), Nyugat-magyarországi Egyetem (1957–1995), itt 1978-tól az Építéstan tanszék-vezető egyetemi tanára. Nyugdíjazását követően Prof. emeritus és dr.h.c. Szakirodalmi munkásságának fő témái a legújabb kori építészettörténet, építészeti kritika, vasúttörténet építészeti vonatkozásai, műemlékvédelem, tájépítészet és Sopron város építészete. Kitüntetései: Ybl Miklós-díj (1992), az MTA Mikó Imre-díja (1998), Széchenyi-díj (2003).

M. KISS SÁNDOR (1943, Budapest) történész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történeti Intézetének vezetője. 1990–1994-ben kormányfőtanácsos, 1998-tól a XX. Századi Intézet főmunkatársa. F. m.: *Forradalom Somogyban – 1956* (1997), *Kinek a forradalma* (Kahler Frigyesselel közösen 1997), *A csaló elszállt. Tóth Ilona tragikumai* (Kiss Rékával, 2007),

OROSZ ISTVÁN (1951, Kecskemét) képzőművész, animációs filmrendező. A Magyar Művészeti Akadémia és a Széchenyi Iro-

dalmi és Művészeti Akadémia tagja, a soproni egyetem tanára. F. díjak: Balázs Béla-díj (1991), Munkácsy Mihály-díj (1993), a Képzőművészeti Filmszemle fődíjai (Szolnok, 2002, 2004), Életműdíj a II. Aranyrajzszög kiállításon (2003), Érdemes Művész (2005), a Kecskeméti Animációs Filmfesztivál nagydíja (2005). Legfontosabb önálló kiállítása közel 20 itthon és külföldön; több mint 10 jelentős animációs filmet rendezett és tucatnál több könyve és írása jelent meg angol és magyar nyelven.

PÁKOZDI IMRE (1950, Budapest) okleveles villamosmérnök, programozó és szoftvertervező. 1985-től 1999-ig a Graphisoft munkatársa, majd elnökhelyettese, üzletkötői területe Magyarország, Észak-Európa, Ázsia és Japán. 1999-től magánbefektető, 2006-tól kisvállalkozást oktat a Budapesti Corvinus Egyetemen. Publicisztikái főleg az *UFI*-ban és a *Heti Válaszban* jelentek meg.

SÜMEGI GYÖRGY (1947, Budapest) művészettörténész, a 19–20. századi magyar képző- és fotóművészet kutatója. A Történeti Levéltár Dokumentációs Osztályának vezetője. F. m.: *A kecskeméti városháza* (1987), *Lipták Pál világa* (1989), Tóth Piroskával: *Ideint és odabent. Beszélgetések képzőművészetről* (1994), *A kecskeméti művésztelep és alkotóház* (1996), *Kiskunsági madonnák* (2000), *Miklóssy Gábor* (2001), *Kép-Szó-Képzőművészek 156-ról* (2004).

SZMODIS JENŐ (1966, Budapest) jogász, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán végzett 1993-ban. Jogtanácsosként, ügyvédként, valamint a közszolgálatban látott el különböző szakértői, illetve vezetői feladatokat. A hatályos jog, a jogelmélet és a történelemfilozófia tárgykörében több tanulmányt illetve könyvet publikált. PhD értekezését jogbölcseleti témában védte meg.

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza) filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője. F. m.: *Donquijote köpenyében*. Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról (2005).

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest) bölcsészdoktor, közíró. A Magyar Művészeti Akadémia tb. tagja. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számos újságba, folyóiratba, sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-, 2006-ban pedig Teleki Pál-emlékéremmel tüntették ki. F. m.: *Esterházy János Emlékkönyv* (Esterházy Alízzal közös szerkesztésben, 2001), *A demokrácia fellegetvárának építői* (Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös tanulmány- és cikkválogatás, 2002), *Farkas esz meg, Medve esz meg... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom* (2004).

M. SZEBENI GÉZA

*Egy kereszténydemokrata
az új Németországért*
KONRAD ADENAUER

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

2500 Ft

LAPUNKAT A LAPKER TERJESZTI, ÉS AZ ALÁBBI HELYEKEN VÁSÁROLHATÓ MEG

INMEDIO BOLTOK

Budapest

II. Budagyöngye, Bev. közp.

II. Mammút 2, Lövház
u. 4.

III. Csobánka tér 2.

IX. Soroksár HÉV

IX. Soroksár, Auchan,
Bevásárló 2

V. Párizsi udvar

V. Váci u. 10.

V. Városház u. 3–5.

VI. Bajcsy-Zsilinszky út 76.

VIII. Aréna Plaza, Kerepesi
út 9.

XI. Albertfalva Auchan

XI. Fehérvári úti piac

XII. Szilágyi E. fasor 121.

XIII. Hegedűs Gyula út 24.

XIV. Örs vezér tere,
ÁRKÁD

XIV. Örs vezér tere, Sugár
XV. Pólus elől,

Szentmihályi u. 131.

XVII. Heltai Jenő tér
csarnok

XX. Mártírok útja 281.

XX. Megapark, Tesco

XXII. Campona

Nagytétényi u. 37–47.

XXII. Lidl, Nagytétényi út

XXIII. Grassalkovich–
Hősök tere sarok

Vidéken

Berettyóújfalu, Dózsa
György u. 6.

Bicske, Bocskai u. 5.

Bonyhád, Szabadság tér 12.

Budakalász, Cora, Ómszk
park 1.

Budaörs, Auchan

Budaörs, Tesco;

Csongrád, Fő u. 2–4.

Debrecen, Balmazújvárosi
út, Cora

Debrecen Plaza, Péterfia u.
18.

Debrecen, Malompark,
Füredi u. 27.

Dunakeszi, Auchan

Dunaújváros, Dózsa

György út 56.

Eger, Széchenyi út 20.

Eger, Agria, Törvényház
u. 4.

Érd, Tesco, Budafoki u. 2–4.

Fehérgyarmat, Kossuth
tér 3–5.

Fót, Cora

Gödöllő, Szabadság tér 9.

Gyöngyös, Páter Kiss

Szaléz út 1.

Győr Plaza, Vasvári P. u.
1/a.

Győr Árkád, Bajcsy-Zs. u.
80–84.

Győr, Hermann 25.

Győr, Petz Aladár Kórház

Győr Tesco, Királyszék

u. 33.

Gyula, Béke sugárút 12.

Hajdúszoboszló, József

Attila u. 2.

Hatvan, Horváth Mihály
út 5.

Hódmezővásárhely,

Andrássy u. 10–12.

Kaposvár, Kaposvár Plaza

Kaposvár, Fő u. 23.

Kaposvár, Ady Endre u. 5.

Kapuvár, Fő tér 10.

Kecskemét, Petőfi Sándor 2.

Kecskemét, Budai u. 2.

Keszthely, Tesco

Keszthely, Csapás u. 27.

Komárom, Igmándi 11.

Komárom, Klapka u. 12.

Kőszeg, Városház u. 5.

Marcali, Rákóczi u. 19–21.

Mezőkövesd, Mátyás
király út 101.

Miskolc, Szemere út 2.

Miskolc, Széchenyi út 6.

Miskolc, Tesco, Szentpéteri
kapu 103.

Mosonmagyaróvár,

Kormos ltp. 2–4.

Nagykanizsa Plaza,

Nagykanizsa, Fő út 1.

Nyíregyháza Plaza, Szegfű
u. 75.

Nyíregyháza, Október 23.
tér

Orosháza, Tesco,

Vásárhelyi út 23/a.

Pápa, Kossuth u. 30.

Pécs, Árkád, Nagy Lajos
kir. út–Alsómalom
sarok

Pécs, Tesco, Komlói út

Pécs, Tesco, Makai u. 5.

Solymár, Auchan, Szent

Flórián 2

Sopron, Tesco, Ipar krt. 30.

Sopron, Széchenyi tér

Sopron, Magyar út 5.

Sopron, Várkerület 44.

Szeged, Kárász – Dugonics
tér 1.

Szeged, Cora. Zápor 4.

Szeged, Jókai u. 1.

Székesfehérvár, Fő út 9.

Székesfehérvár, Alba

Pláza, Palotai út 1.

Székesfehérvár Tesco,

Aszavölgyi út 1.

Szentes, Tesco, Alsórért u.

258.

Szolnok, Ady E. u.
Szandaszőlős
Szombathely sétáló, Fő
tér 16.
Szombathely, Szűrcsapó
u. 4.
Szombathely, Hunyadi u.
5-7.
Tapolca, Tesco, Veszprémi 5.
Tata, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.
Tata, Május 1.
Tatabánya, Vértes Center,
Győri u. 7-9.
Tatabánya, Fő tér
Törökbalint, Cora, Torbágy
út 1.
Törökbalint, Munkácsy M.
u. 27-29.
Várpalota, Tesco, Fehérvári
út 17.
Veszprém, Kossuth u. 1.
Veszprém, Plaza,
Zalaegerszeg, Kossuth L.
u. 32.
Zalaegerszeg, Tesco, Sport
u. 1.

RELAY BOLTOK

Budapesten

I. Batthyány tér HÉV
I. Batthyány tér Metró
II. Frankel Leó alulj. –
Frankel Leó–Margit
krt. sarok
II. Moszkva tér Presszó
IV. Újpest Állami, Metró
IV. Újpest Metró végállomás
IX. Boráros tér HÉV-
aluljáró
IX. Ecséri út Metró lent
IX. Ferenc krt.–Üllői u.
sarok

IX. Flórián tér aluljáró
IX. Kálvin tér 1.
IX. Klinikák Metró
IX. Nagyvárad peron-
Metró II.
IX. Nagyvárad tér Metró
IX. Népliget fsz. buszáll.–
Könyves K. krt.–
Üllői út
IX. Népliget Metró
V. Kígyó u. lapízlet
VI. Nyugati tér aluljáró
VII. Blaha L. tér – EMKE
aluljáró üzlet
VII. Péterfy S. Kh. Péterfy
S. u. 8-20.
XI. Kelenföldi pu. I.
XI. Kelenföldi pu. II.–
Kelenföldi pu. városi
XI. Kelenföldi pu. III.
aluljáró
XI. Móricz Zs. körtér 16.
XII. Déli pu. 1. Metró
XII. Déli pu. asztal
XII. Déli pu. Metró
XIII. Árpád híd 1. – Váci
út– Róbert Károly
körút
XIII. Lehel peron–Lehel tér
Metró áll.
XIII. Lehel–Gogol aluljáró
XIII. Lehel–Victor H.
aluljáró
XIV. Árkád Örs vezér tere
25/a.
XIV. Dózsa Gy. út alul-
járó
XIV. Mexikói út Metró
XIV. Örs vezér tere peron
II.
XIV. Pöttyös u. Metró
XIV. Stefánia u. Sport
Aréna
XIX. Határ út Metró

XVIII. Ferihegy 1
Várocsarnok
XVIII. Ferihegy 2/B

Vidéken

Békéscsaba, MÁV Andrássy
út 58.
Cegléd, Kölcsey tér 3.
Celldömök, MÁV
Vasútállomás
Debrecen, MÁV I. Petőfi
tér 12.
Debrecen, MÁV II. MÁV
Állomás
Érd, Stop Shop Budai utca
Győr, MÁV Révai u. 8.
Miskolc, Tiszai I. Tiszai pu.
aluljáró
Miskolc, Tiszai II.–Tiszai pu
csarnok
Nyíregyháza, MÁV Állomás
Pécs, MÁV Indóház tér
Szeged, MÁV Nagyállomás
Székesfehérvár, Béke tér 3.
Szolnok, MÁV pu.
Szombathely, MÁV csarnok
Szombathely, Volán, Ady tér
Tata Volán, Volán pu.

EGYÉB ÁRUSHELYEK

Vidéken

Győr, Volán, Hunyadi u.
Kecskemét, Malom Center,
Széchenyi tér
Sopron, Volán, Lackner
K. u.
Tatabánya, Buszmegálló,
Fő tér 12/a.
Tatabánya, MÁV, Győri
út 1.
Tatabánya, Volán, Győri út

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 653.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány
A Magyar Szemle Alapítvány
adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Tipográfiai terv:
BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés:
ABINÉRI OTTÓ
ABIPRINT KFT.

Nyomdai munkálatok
SÉD NYOMDA KFT., Szekszárd
Felelős vezető: KATONA SZILVIA

ISSN 1216 6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága

1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4080 Ft, fél évre 2040 Ft,
A Magyar Szemle számlaszáma:

11707024-20332033

Lapunk külföldre
megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra

hajóval fél évre: 13 000 Ft,
légi postán: 15 000 Ft;
Európába: 11 700 Ft,
elsőbbséggel: 14 000 Ft.
Külföldön a befizetés
időpontjában érvényes
árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
a részletes lista
lapunk végén található.
És az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban
és a LÍRA KÖNYV Zrt. budapesti
és vidéki boltjaiban

BENCÉS KÖNYVESBOLT
(V., Ferenciek tere 5.);

GONDOLAT KIADÓI KÖR
KÖNYVESBOLT
(V., Károlyi M. u. 16.);

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ
(V., Honvéd u. 5.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

TELEKI TÉKA
(VIII., Bródy Sándor u. 46.).

*

A „meg nem rendelt”
kéziratokra megpróbálunk
válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves
elnézésüket kérjük. A szerk.

TÖRÖK ŐSZ

a Duna
Televízióban

CinePécs - Isztambul
2010 október

DUNA

Mit jelent a politikum újraalkotása? Visszatekintve az elmúlt húsz évre, a mostani új körülmények között a politikum kérdése nálunk ma az, mit gondolunk a társadalom megosztottságáról. Ami annak a megfontolását jelenti, hogy az anyagi és szociális megosztottság mellett mit kell gondolni a gondolkodásmódok közti különbségekről.

A politikum helyreállítása, újraalkotása kapcsán először az vetődik fel, hogy összetartható-e a mai magyar plurális társadalom, s ha igen, miben különbözik más plurális társadalmaktól. A zürichiekhez mérhető vagyoni és egészségi mutatók egyes budai kerületekben és a hozzájuk viszonyított, mondjuk, budapesti VIII. kerületi vagy ózdi adatok különbségei, a foglalkoztatás drámái, a mélyszegénységben élők sorsa, köztük az annak nagy hányadát kitevő cigányság drámai nehézségei jelzések arról, mit kell érteni ma nálunk a társadalom szakadása alatt. A tisztességes kormányzás e szakadás mérséklésén, eltüntetésén kell hogy dolgozzon. A demokrácia politikuma azonban azt is jelenti, hogy például az újraelosztáson alapuló anyagi egyenlőség vagy éppen a gondolkodásmódok harmóniája illúzió. Az efféle egyenlősítő társadalom elvben sem valósulhat meg.

GRANASZTÓI György: 2010: Mi történt itt?

